

Сакрат Яновіч

**Доўгая съмерць
Крынак**

Апавяданыні, аповесыць

Выданыне фірмы АМЭГА
Беласток-Бельск
1993

Рэдактар
Ян Максімюк

Карэктар
Тацьцяна Яновіч

АПАВЯДАНЬНІ

Восеніськае сонца

Жылі сабе дзед з бабаю: Рыгор з Карусяю. Рыгор застудзіўся ў капаныне бульбы. Паліла гарачка.

— Дзе сын? Дзе мой сын? — трывальні ён.

Пры памяці маўчай.

Выў сабака. Месяц выскаліўся ў вакне, бы злыдзенъ. Каруся выйшла на ганак. Зынізу, ад зямлі, пацягнула каплічным холадам — сівеў прымараразак. Вялікая Мядзведзіца сядала на загуменыні, а неба заплывала мацнеючай яснотаю.

Дрыпаючы ў склеп па бульбу сьвінням, Каруся думала: дачка далёка, сын у Беластоку. Да дачкі нічога ня мела — дочки йдуць туды, куды іх бяруць.

Заграбаючы ў кошык бульбіны, праклінала з духамэнтамі жыцьцё.

Хтосьці — пачула — адчыніў дзверы ў хлеў. Каруся вылезла са склепу й паглядзела: у дэльвіне Рыгор.

— Чаго цябе выперла з ложка! — закрычала.

Рыгор не адварнуўся; Каруся падыйшла, каб накрычаць на яго. И змаўчала: ён плакаў.

Зьбягаліся куры, бліялі авечкі, рыкала карова. Каруся павяла Рыгора ў хату, паклала яго ў пасыцель. Яна першы раз не тлуміла сабе галавы галасамі галоднай гаспадаркі. Заціхла ля Рыгоравай галавы. Яе очы мілавалі Рыгора й па-за ім ня бачылі ды ня помнілі нічога.

Святлела раніца.

Дзеці з Гаркавіч

Мы ехалі ў Гаркавічы. Каня паганяў дзядзька.

— Горача! — маці скінула з плячай хустку, яе чорны колер пасівеў ад пылу.

Бацька гутарыў зь дзядзькам:

— ...Кажаш, на Пятра й Паўла будзе па ўсім?..

Пясок съпаўся з колаў, трашчаў. Пад Паповаю гарою бліскала азерца, якое абступілі купы аеру.

— Піць, маманька! — мне здакучыла смага. Маці зазірнула ў мае вочы, адварнулася й страсанула хустку над съежкаю. Па яе жылістай шпіі сцякаў пот.

— Паганяйце, мужчыны, каня! Няма чым дыхаць, — хусту яна складвала роўненъка, рог з рогам. — Бацьку, не рассьядайся так! — Ён забываў, што не адзін тут.

— Пяску, во, па калодкі, — адказваў для маці дзядзька. — Но-оо, буланая!.. На Пятра й Паўла напэўна... — дагаворваў бацьку пра жніво, пшанічным голасам.

— Чаго табе цесна?! — запёкся на яе бацька, але маці змаўчала яму, — ...Да Пятра й Паўла, ого, не пасыпеюць...

Фурманка пагрукатала па камянёх. Колы, з жалезнімі абручамі, ляскаталі. Цэлым возам моцна падкідала. Маці ўхапілася за бацькава плячо й, другою рукою, за гнаяйку. Я-ж ушчаперыйся за клініцу.

Перад канём расступіліся людзі, якіясьці дзеці. Большы хлопец — лысы, выгалены да скурь.

— Дзеці з Гаркавіч, — сказала маці.

— Але, — дзядзька, невядома чаму, падтакнуў ёй і заціх. Ён не глядзеў на іх.

— Сядайце, хлопцы, на воз, — загаварыў да іх бацька, менавіта, загаварыў, а не сказаў. Усё роўна як-бы: «Ідзяце, хлопцы», каб пачуць у вадказ: «Ага, ідзём».

Гэта адгануў той лысы, зацяты:

— Дзякуем вам. Блізка ўжо.

Маці паглядзела дапераду. Яна ўзьдзівілася:

— Бачыце вы, даяжджаєм да Гаркавіч!

— Чаго хочаш: сем-жа кілямэтраў, — дзіўна сказаў бацька. Не заўсёды можна было зразумець яго.

— І гэтыя дзеці, дзень у дзень, ходзяць у школу аж да нас, у Крынкі? — маці спачувала ім. Аднак-жа я адчуў і яе папрок мне: усё маю на месцы, а вучуся, вось, пэўна горш за іх...

— Ага, — дзядзька яшчэ штосыці гаварыў. — Яны, значыць, ну...

Я прыкметціў зверху, што за плячым тых хлопцаў на дарозе, — мяшочки, вуглаватыя, з кніжкамі й пеналамі.

Яны не спадабаліся мне.

Ішлі спакойным крокам, зышлі на конскі троп, каб не падбіцца на гладкай съцежцы, босья. Меншыя й меншыя, зьніклі за намі.

Ключ

У крыніцы, што каля Канцуровае вярбы, знайшлі мы ключ — вялікі, няйначай як ад гумна. Пра гэта было ў нас гаворкі, пакуль касіл аўсы на Сойчынай горцы; палічылі, што згубіў яго шаленаваты Самасей: плёхкаўся быў там.

Хтосьці пайшоў, каб спытаць Самасея, і не прыходзіў, хоць трэба было ня надта далёка, за Дзявоочы луг. Вярнуўся, і стаяла вядома, што Самасея малавеле не зарэзала дачка Кабыліхі, яе Фэлька, да якое ён увесну пакінуў хадзіць. Казалі: яна паласнула яму касою па кулыши, ня вельмі каб глыбока, нагавіцы меў ён на сабе брызэнтавыя, але крыві тое наліoso зъ яго ажно ў бот, і беспрытомнага павезълі на трактары ды наўпрасткі, папарамі, што прасыціраліся тады да mestачковых садоў, ля якіх паставілі да вайны шпіталь...

Пра ключ зноў былі загаварылі мы ў звонку снапоў, калі Самасея паддячылі й выпісалі дахаты. Згуба гэта зацярушылася ў нас. Знайшлася яна ў скрыначы на жалезіны, што стаіць пад січкарняю, якую закідалі натрусам. Я сам узяўся аднесыці той ключ Самасею. Ужо даходзячы да ягонага падворышча, мяне раптам ахапіла трывога, і я зараз-жа згледзеў прыгорбленую постаць гэтага неўдалоты ў бульбоўніку за склепам, а пад вішняком, што ў канцы агароду, — бачу — Фэлька круціцца, быццам ёй парася пабегла ў школу...

Ключ узяў я ды павесіў у нашай адрынцы, высока й за дзвіярыма.

Было потым работы, і мы не дурылі сабе галавы Самасеем, да таго часу, калі пайшлі чуткі, што ўночы абакралі яму гумно: зладзеі вынесылі — казалі людзі: браты Фэлькі, — дзесяць мэтраў першага намалоту пшаніцы й добры пуд насеніня канюшыны. Мы здагадаліся, што цэлы гэты ключ можа наклікаць на нас бяду. Зайшоўшы нарэзаць сечкі, я зьняў яго зь цьвіка й, счакаўшы змроку, прабраўся ў поле, да крыніцы, у якую кінуў пад хваробу знаходку. Жалезка булькнула ў аблямаваную лядком ваду, бліснуўшы ў месячным сьвятле, быццам рыбка на глыбіні. Навакольле ўкрыў іней ад ранінх прымаразкаў, і я, каб не нарабіць съядоў за сабою, адыходзіўся па падмерзлым ворыве, абмінаючы ўтравелыя мясыцінкі.

Мы трохі падумвалі яшчэ аб tym, ці гэта ключ быў Самасея...
Даў Бог, усё шчасльіва нам адбылося.

Страшны канец Антона

Як жысь без ката й сабакі? Але, на гаспадарцы. Тым больш — па старэламу мужчыне ды яшчэ бязьдзетнаму ўдаўцу, гэтаму Антону!

Кот у яго называйся Баньдзіт, а сабака — Малюта.

Баньдзіт жыхараў на гарышчы, Малюта-ж — у сенях. На разбоі свае кот вылазіў празь дзіру над апухаю, а сабака старажытую сядзібу, цікуочы з-пад падрубы (пад якою выграб сабе ямку). Сам-жа Антон выседжваў вечары ў кухні, у тым яе месцы, дзе стаяла ўчарнелая печ з выкаўзанай ляжайкаю. У колішні пакой ён наваліў быў каменнага вугалю, ажно праламалася пад ім падлога. Уставіў туды й разьбіты ўлетку матапэд, а таксама даваенны ровар, на якім, у маладосьць, падвожіў у нядзелі дзяйчатаў, што кветкамі йшли ў царкву; пыліла лахмоцыце й пабрэнь — квала запавуцінелае ламарэньдзе.

Жылі тут чалавек з катом і сабакаю, як быццам на трое душ.

Антон цягавіта гаспадарыў ва ўсе чатыры поры году. І нават падзарабляў ён у лесе як дрывеск, ня столкі з прыгчыны жыццёвае нявыкруткі, колькі, менавіта, дзеля нагоды прыдбаць лішні грош у кішню.

Баньдзіту дык зусім не было галадухі.

Часам, праўда, шпарыла яго па хвасьце тая кабета, што наведвалася ў гэты бесталачын хутарок ды наводзіла ў ім усё тыя-ж парадкі (паслья вячэры, Антон дубасіў яе чамусыці на мяшкох з мукою ў каморы). Даставалася тады й Малюце, які, замест даць драпака ў зарасьлі чарносльіву, скавытаў і падлізваўся бабе. Яна адыходзіла адсюль паслья трэціх або й пятых пеўняў, не пазней як на сьвітаныні, нарагатаўшыся з гаспадаром.

Вярталіся сюды спакой ды бесклапоцыце. Баньдзіт, іншы раз уранак, неяк спачувальна пазіраў са свае вышыні на таго Малюту ўнізе, які дримотна лыпаў на яго бельмакамі, і здавалася, што ў такую хвілю яны думаюць пра адно й тое-ж: чаму гэта кот з сабакаю не зжывуцца?

Антон тым часам утомна храпацеў, як пшаніцу прадаўшы, пакуль не будзіў яго піск галоднае сьвінні з парасятамі (авечак ён не трymаў, а карова-ж, ад старасыці, рыкала мала й глуха). Яму сънілася пагода. Ягоную ўціклую здаволенасыць можна было парашаць зь ліпаю, калі яна цывіце ў касавіцу, у закуцыці прыгуменьня, за якім беляхціць палоска грэчкі, запахацеўшы асельле ажно па ельнік з Барсуковаю гарою.

Баньдзіт па-свойму пачуваўся гаспадаром на хутарку: пацукоў біў з разважанай заўзятасыцю, наскокваючы на іх з агароджы ў

сьвіннатніку, дзе любілі яны матлашыць; затое-ж мышэй ён як бы пашкадоўваў, каб не звяляіся яны, ці што. Малюта ня меў столькі занятку, зладзюгі пайтрападалі, пужаў толькі зайцоў, што панадживаліся ў капусту; абачліва пабрэхваў на дзікоў, дратуючых бульбоўнік за садком з гушчэаю смуродзінаў. Антон упаляваў быў з абреза ўгадованага адзінца, якога ледзь адшукалі назаўтра, у сырадэлі каля Сымяцюховае сасны (куля разъвярэдзіла яму вантробу).

Сабацы даводзілася набрацца жуду, калі ў маразечу прыбіўся сюды воўк ад Верхрадулінскага дарогі. І кату тады рабілася сцішна.

Але Баньдзіт не застаўся-б сабою, калі-б утрываў без чаўпасы (ён будзе век зьдзіўлянца сваёй дурноце!). Здарылася зь ім такое: неяк дабраўся да бутэлечкі з валерыянам, выкаціў яе са шкапчыка, разьбіў і налізаўся таго дуру як трэба. Антон-жа, нічога ня скеміўшы, спалохаўся ня ў жарт tym, што Баньдзітка ашалеў, недзе скусаны пацамі або развалашужанымі дварнякамі... Хітра займеў ён прыяцеля ў салавы мяшок і, быццам у падзяку яму за службу, панёс у поле цкаваць сабакаю.

Як толькі Антон вытрас Баньдзіта ў ральлю, Малюта зъбянтэжана заскуголіў. Кату, аднак, было не да скаргаў; выцьверазелы, мільгануў і туды і сюды, ды наўкола ні дрэўца якога альбо хоць кусыціка для паратунку! І ён, на вачох нічагуткі не разумеючага сабакі, сігануў на свайго гаспадара й вавёркаю ўзьбег да ягонага, уздыбленага, чубу...

Нібы хтосьці ўпаткаў потым, як Антон — з катом, бы каблук, на галаве й з сабакам ззаду, — дагопаў да Войчага Вока ў Ласіным лузэ, дзе надоечы злавілі ўімшэлага шчупака-качкаeda... І ўсякі почут прапаў пра іх, а нейкая нячыстая сіла спаліла хутар. Там і цяпер нешта гудзевіць поначы.

Настуся - пані

Настуся Карабельнікаў выходзіла замуж, калі добра настала Польшчы. Шаснастоўка ўсперла яе мачаха. Каб сваім дзесяткам болей хлеба мець. Пасватаўся да Настусі ўдавец, які паходаваў чатыры жонкі. Пра пасаг ён і не гаварыў; набраўся.

— Трымацьму цябе, як паню якую! — бляяў, расчырванелы ў запіваныне. — У мяне поўная хата ўжо вялікіх дзяўчат, і яны ўсё паробяць. Сын у нас будзе — таксама выгадуюць.

— Дай Бог, — мармытаў бацька. За пасльярэвалюцыйную галадуху першы раз наліў горла, ажно блага яму зрабілася.

— Чаму гэта Бог меў бы пащадаваць такому мужчыне?! — рагатала мачаха, адганяючы ад стала смургеляў.

Настуся — памятае — мала не папрасіла ў так багатага дзядзькі цукерку... Ёй захацелася, каб ён не пакідаў яе тут да вясельля. Маўчала, апусціўшы галаву, баючыся прыліпнуць вачыма да яечні са скваркамі ѹ нарэзаных ад буханкі скібаў.

Усе вясельнікі плакалі, калі Настуся Карабельнікаў ехала шлюб браць.

— Пащасыціла сіраце, — гаварыла мачаха, абціраючыся ад съёзаў. І як бы ў вапраўданыне, што нічым вартым ня здарыла, а яшчэ ѹ паназабірала з куфра. Гулялі толькі адзін дзень, да вечара; начамі хадзілі тады банды.

Настусін чалавек доўга не пажыў; раптам памёр (у сенаваныне). Падчарыцы паднялі рогі. Большая гразілася.

— Дурная ты, дзіця прывядзі ім, і нікуды яны не турнуць цябе з гаспадаркі! — крыгчала напалоханая мачаха. — Трэба, каб жывот табе хто прыстроіў, пакуль нябожчык стыне, — даўмелася. І выправіла Настусю кудзелю прасыці ѹ гэтак-жа бойкай цёткі. У той далёкай вёсцы падваліўся да яе ніштаваты набабнік.

Потым, перамогшыся мяшкамі ѹ капаныне бульбы, нарадзіла яна на паўтары месяцы раней. Як і ня трэба лепей. За сакрэт дала акушэрцы парася; у торг гэта працялі Настусю болі, і спэкулянт паганяў яе каня пад mestачковы шпіталік.

Хлопец хварэў, дзякаваць Богу, як і ѹ людзей. І зямлі прыйшлося ёй даволі, і хата. Другі муж быў непатрэбны. Сама моцная, бывала, за плугам хадзіла ѹ касу цягала ды і ѹ лес за дровамі давала рады. «Ад'елася да нерасту», — зайдзросыці ёй заморанікі.

Дапякалі Настусі нават у вайну, заўдаўшы, што яе Юрачка хаваецца ад вывазаў на работы ѹ Нямеччыну. Зьявіліся жандары, але

адступліся: што набярэш пасъля на кантынгэнт ад самюткае бабы? І наківалі солтысу, чаму слаба думае!

Кожную наступную ўладу яна ўспрымала як нецярплівейшы гнеў нябёсаў на народ за грахі. Паны секлі бізунамі; свае заеліся вывалакаць у Сібір адзін аднаго; немец прыбіўся — кулю ў лоб ды ў пясок! Прычакалі й пекла: сусед суседа лупіў, са съвету зводзіў брат брата (яе качалі й бралі пад сябе заполянскія кавалеры, што рабавалі хутары).

Усякага зазнала, перацярпела. А Сталінка лішне мацюгаюць; з анёламі, пэўна, у раі съпявае. Хто ж гэта, каб ня ён, мужыка адагнаўбы ад поля й хлява ў горад?! І Настусін ня скончыўся-б, як дэраш у ваглоблях, калі-б датрываў... Юрачка стаў тэхнікам на фабрыцы, дык і яго, падлу старога, забраў-бы ў сваю блёкавую кватэру.

Быццам у пажар кінулі-рынулі ўсё тое, пра што цяперака й падумаць ім ня здумаецца.

— Во калі я пані! — папракала Настуся Карабельнікаў, паўзабытага за столькі гадоў і гора, свайго нябожчыка, дрыпаючы па дыванох. — І ты панам паваляўся-б, бы жыд у пярынах, але што-ж: цераз работу ад ранняня да зымярканыня на той съвет без пары пайшоў...

Спатканьне

На музыках у Сяржанаўскай фабрыцы Колька танцаваў зь дзяўчынаю, у якое былі каштанаватыя валасы, гарачыя ды рухавыя. Яны казыталі яму ў шчаку. Калі закончваўся танец, ён не адыходзіўся зь ёю ўбок, пад съяну, але стаяў пасярэдзіне залі, ля калянады. Усё ўгледаўся ў яе, такую задаволеную ды вёрткую.

Упачатку каторагасыці танца падышоў быў да яе пры Кольку нейкі франт з вусікамі, съмешны. Той хацеў згуляць зь ёю, адбіць! Колька не пусціў дзяўчыны, нагрубіняй јму; запацелаю рукою прыціскаў яе да сябе. Яна не баранілася, мяккая ды лягавітая, адчуваў гэта...

Завёў дзяўчыну ў буфэт, дзе пілі вэрмут, потым пярцоўку й зноў вэрмут. Кольку стала нядобра (ад нэрваў, ці што?). Ён адлучыўся ад яе на так званую хвілінку. У калідоры-ж — наткнуўся на таго франта й яшчэ двух зь ім. Пакуль пасыпей уяўіць сябе, што гэта значыць, дастаў кулаком паміж вачэй, ажно галава здрэнцвела, але ня ўпаў. Гэта выратавала яго. Прый чым, на шчасьце, калідор аказаўся вузкім, і Колька, упёршыся плячымі ў съяну, адбіваўся ім рукамі й ногамі, біўся й біўся, і яго луплі. Не працягнулася гэта доўга; на сэнсацыю зьбегся натоўп, і Колька ня столькі ўбачыў, як раптам адчуў, што тых, якія былі накінуліся на яго, ужо няма, зыніклі. Адарваны каўнер каштулі ён прыкрыў сабе летнікам, забраў з буфету дзяўчыну, вывеў яе на вуліцу, падхапіў таксі й, падпітую, завёз у сваю кавалерскую кватэрку.

У яе было ня тое што белае, а па-скульптурнаму зграбнае цела. Пад раніцу яна расплакалася. Ёй моцна хацелася замуж!

Сустракаліся потым часта. Колька, аднак-жа, болей не вадзіў яе да сябе. Хадзілі ў кіно або тэатр, на музыкі ў лепшых клубах і на дансінгі. Цалаваліся да бяспамяці, ад гэтага яе ня браў плач. А досьвіткам, нагуляўшыся да дуру, беглі па пустой у такую рань вуліцы ды рагатліва цешыліся сабою. На яе імяніны ён купіў ёй лякерыцы (іх рэдка прадавалі тады ў Беластоку).

Колька запрасіў дзяўчыну да бацькоў у вёсцы. Яна, вясёлая, надта спадабалася ім. Было велікоднае съята вясны. Разам ужо паабяцалі старым прыехаць да іх улетку, пабыць цэлы месяц, дапамагчы ў жніво.

Вярнуўшыся ў Беласток, Колька застудзіўся, захварэў на запаленые лёгкіх. Прычапіліся да яго й іншыя хваробы — давялося зълегчы ў шпіталь. Праваляўся там, сам таго не спадзяваючыся, нешта два месяцы. Калі-ж, урэшце, выпісалі яго дамоў, быў пачатак

ліпеня й сіне-сіняе неба над горадам. Колька пабрыў у блізкі парк, каб праветрыща ды параздумваць аб дзяўчыне. (Яна ўсяго два разы адпісала яму, у другі — кораценька і ў суцяшальнym тоне, усё роўна бы маці...)

Чуўся надзвычай лёгка, можна-б сказаць: наднатуральна добра! Прахадзіў там паўдня; наведаўся ў летні бар, у якім з апэтытам зьеў колькі бутэрбродаў і выпіў кухаль піва. Потым пайшоў даёка, туды, дзе за паркам пачыналіся лес і ўстаялая цішыня. Ён чакаў вечара, калі дзяўчына прыйдзе на спатканьне зь ім; учора са шпіталя паслаў ёй пісямко, у якім напісаў быў — усё, усё, усё!

Праходжваў між соснаў і пад восьмую тулю гадзіну ён напрасткі накіраваўся да выбранае ім дзеля сустрэчы ліпавае алеі. І зусім нечакана надыйшоў на яе — ляжала пад кустом дзікае ружы й з тым франтам, панадна разголеная. Той скапіўся першым, угледзеўся ў Кольку, пазнаў яго й па-мужчынску засымяўся. Колька таксама неяк засымяўся, і абодва яны разыйшліся прэч. А яна неўпад апраналаася, аж зъвечарэла на дварэ.

І настала ноч.

Вёскішча, багіня ганьбы

За агнямі Беластока, за яго апошнімі вуліцамі, распічэленымі на трэскі прыгародніх съежак-дарожак, у даліне, што за пагоркамі, цямнее вёска. У ёй не відаць тае бліскатнечы гораду, — толькі зарыва, якое падсьвяляе зоркі на небе, зайдзросльвія мігатлівіцы ў марозную ноч. Не стаю я ў гэтую цемень на грудзе за гумнамі, сяджу сабе за цёплым акном, у хаце, і гляджу богведама куды. Я тут на вясельлі брата.

Усе пайставалі й съпяваюць «Сто лята», а мне ад таго сумна чамусыці.

Адбываецца сялянскае вясельле: за сталамі з сотня гасьцей, якім падаюць вульгарныя літроўкі, ля парога шпараць свае кавалкі ўжо падпоеныя музыканты, чуецца песня за песняй, мужчынскі падгаворваюць бабаў піць «да канца», а рагатухі — «да дна». Гавораць усе адразу, усе да ўсіх — сусед да суседкі, суседка да суседа, і нікто нікога ня слухае.

Вясельнасць разъвясельваецца.

А мне маркотна, хоць ты забіся! Няўжо гэта ад таго, што вясельнікі са скуры вылужваюцца, каб усяму прыдаць нейкі рэстаранны тон, выветраць адсюль сялянскасць, зьбіцца на чужы лад, як зь нечым удала пазыччаным. «Забалела ты, мая галованька...» заціхла ў шматгалосі рэнаў рольскіх, вайцехаў млынарскіх, ірэнаў сантар, азnavураў, санджэрсаў, якія прыбліся сюды нейкім тлумам укормленых дачнікаў на лета надрэчнае. Красамоўны сват неўзабаўку папярхнуўся «актамі вэсэльнымі», «прошапанствамі» ды яшчэ чымсці такім, — сёньня не спамятаць мне, менавіта чым (?). Аднак, напэўна, не ягоным, не сваім, затое-ж бліскучым, бы той багэмскі пярсыцёнак у вітрыне, што ля цэнтральнай вуліцы, дзе нэоны й аўтамашыны, і напарфумаваныя тратуары.

Вясельле, усё-такі, сялянскае яно, бо іншых няма на съвеце (гарадзкія не бываюць). Словам, вясельле!

Дружкі-сваячкі ў дарагіх сукнях, упрыгожаныя пераконанацьцю ў тым, што яны — не сялянкі, ганарацца сваімі пасадамі на заводах. Дружбанты-сваякі ў чорных касыцюмах для большае съяточнасці, відаць, дрэнна адчуваюць сябе ў хамуце манераў, падгледжаных у патомных мяшчанаў, але яны не пацеюць да пятнае ці бо й сёмае чаркі. Гэтыя таксама не сяляне. Адны старыя пачуваюцца імі, і таму па іх тварах скачуць грымасы вінаватасці. О, яны добра разумеюць, што ўсенька непрыгожае можна выкінуць толькі ад іх. Нехта з маладзеччыны, на выгляд дзіўна скромны, нечакана загаварыў да

старога па-свойму, па-беларуску ўголас, і той бядак пачырванеў ад гэткае ганьбы ды хутка-хуценька адказаў ён хлопцу па-гарадзкому, па— панску, «інцілітэ нтна!..

На вясельлі за Беластокам нешта плялі пра багіню каханыня, Вэнэру, але побач яе я ўбачыў і багіню ганьбы, Вёску, дакладней — Вёскішчу. А мо яна ёсьць няшлюбнае дзіцё Вэнэры? Так, вядома, было-б лепей, бо нашто-ж нам тая багіня ганьбы?

Нарэшце вось я съцяміў свой дзвіацкі сум: гэта-ж усе чакаюць съмерці Вёскішчы! І, як пра нябожчыцу, якую грэх памінаць ліхам, пад раніцу на вясельлі заплялі — «ручнікі плылі..», «...а ў полі...», «Я Іванка так мілую...». Праўда — ня столькі бяздарна, колькі безнадзеяна паныла, з такім няясным роздумам ці шкадаваньнем у п'яных, чаго абавязкова будуць яны саромецца потым.

Пачалі разъяжджацца — хто да аўтобуснага прыпынку, а хто да чыгуначнага, каб пасыпець на фабрыгчную гадзіну работы, вельмі пасыпешліва разывітваючыся з маладою параю, усё роўна што баючыся пачуць ад яе: «Забярыце нас адсюль, молім, забярыце!..»

У такі час, калі праводзіш вясельнікаў за вёску, у дарогу, і, дай-шоўшы зь імі аж да Відушчае гары, паглядзіш на віднеючы ўдалечыні начны горад, дык ці ня здасца ён табе вялізным могільнікам у Святы Памёрлых зь безліччу съяшчэнных вогнікаў у густы лістападаўскі вечар?

Гутарка з маці

Я непрабачальна доўга ня мог прыбрацца з часам, каб зъезьдзіць да маці. Калі, нарэшце, быў я ўжо ў дарозе, мяне чамусыці зъдзівіла тое, як мала зъмяняецца лес!

Яна не чакала мяне, па-будзённаму сядзела папоцемку ў зьевечарэлай нашай старой хаце (бацька якраз некуды пайшоў).

Я прагаварыў зь ёю да першых пеўняў.

Бацька вярнуўся падпітym і, убачыўши мяне, неяк засаромеўся...
Ад'ехаў я познайяй раніцай.

Маці наклала была ў маю модную сакваяжыну «Кантынэнталь» — цыбулі, буракоў, бульбы. Мне, памятаю, хацелася рассымляцца ад таго: відаць, няшмат я тады разумеў з жыцьця.

Пахаваньне Ганьдзі

Ганьдзі пашанцавала са съмерцю: памірала ціха, як і жыла. Яна выбралася на той съвет у пару: гаспадарка выадпаведнілася, а й сама ня была ўжо цялпер надта патрэбнай.

Бабы, што зыйшліся на яе паховіны, зайдзравалі Ганьдзі. Хата стаяла, як шклянка, і новы хлеў, і гумно на два такі, і сад вялікі; ня сорамна ёй, працаўніцы, за сябе перад Богам. І ўсе яе шкадуюць, і дзеци ўспамінацьмуць; нядоўга хварэла яна ў пасыцелі.

Добра паміраць у гэткай сядзібе!

На прычэсаную, чысьценіёную ўбраную нябожчыцу жальна пазіралі ўдубянелья мужчынскі, трохі з крыўдаваньнем, як у тых, хто на сваё перажытае аглядваецца бяз гонару...

Разъвітвалі Ганьдзю не галосячы й не прычытаючы; у якімсьці задуменыні, і старэкі і маладыя. А на памінках — не наліў горла нават Літровы Антак; усыцяж схвалілі людзі пекненька аздобленую прычэпу, на якой везылі труну, да самых могліц, ды й трактар, што, усё роўна бы знароўлены смутэчаю конь, псаваўся (каля кузыні Лапы выменялі ў ім шворань). Нявестка плакнула над магілкаю Ганьдзі, прыемна было глядзець — неяк далікатна, з тонкім уздрыгам барады, высаканогая і ў сукні з каштоўністаем чэрні, у лякерыцах і ў амэрыканскім парыку з кудзеркамі, пад вэлюмікам. Сын-жа, што й казаць: выліты дырэктар (вылюдзіўся ён на кантрактацыях цялятаяў).

Адбылося, як у тым кіно пра панскія маёнткі.

Па Ганьдзі змуравалі — потым — помнік, з анёлкам панад крыжкам; беластоцкі каваль зьбіў жалезны платок, накляпаў на яго ружаў з бляхі. Поначы загараецца там лямпачка, ад акумулятара з аўтаматычным выключальнікам.

Ганьдзі няма чаго наракаць: спазнала бяды, але й раскошы, урэшце!

Хто-ж гэта калі бачыў, каб на нашай вёсцы чалавека так хавалі?

Ганьдзю першую.

Петрыкаў дабрабыт

Петрык, ажаніўшыся з Кухарцовой дачкою, абмяк і змаркоціўся. Кухарцы, вядома-ж, ня тая радзіна, якой хацелася-б пазайздраваць Петрыку, і некаторыя з нас лічылі, што ён, звычайна, зразумеў свой промах. Успрымалі мы гэта па-свойму спакойна, каб не сказаць: са зъедлівай задаволенасцю.

Конскае прыгажосці фізыяномія Петрыка яшчэ болей павыразьнела. Флегматычны, ён зусім апусыць руکі так, што нехта пачуў нават пра блізкае звалыненне яго з работы (усё аказалася плёткаю па іншай, сапраўднай, прычыне). Як зазвычай, шкадоба чаргавалася ў нас са здогадамі наконт таго, хто зойме па ім месца. Гаварылася аб Съляпым Лёніку, угадаваным гультаіску з сэктару рэвізыі...

І хоць уласных бедаў кожнаму хапала, былі час ды ахвота трапаць языкамі й пра Петрыка. У нашай невялікай установе няхай толькі ўсяго дрэнны настрой у шэфа ўжо зьяўляўся падзеяй, а ў выпадку-ж Петрыка — жарты вам! — узважваўся лёс чалавека. Таму мы са зъдзіўленынем над зъдзіўленынямі, ад якога ажно мазгі стыгнуць, выслушалі звестку пра тое, што ён, Петрык, папрасіў у начальства абы трэх месяцаў бясплатнага водпуску; заскочыў з гэтым, менавіта, Съляпы Лёнік.

— Ці ён здурэў, гэты Петрычыска?! — войкнулі ўсе ў вадзін голас.
— Авёс закалоў яму ў зад, сам-жа пазбываеща, целяпень, працы!..

Гармідар асеў, і Съляпы падсумаваў:

— Калі Бог каго хоча згубіць, дык напачатак розум яму адбірае.

Лёнікава яснасьць нагнала на нас нуду. Мы павярнулі да тэмы сакратаркі: сьпіць яна зноў з шэфікам ці пакуль не наважылася пасъля вылячэння трывпера ад кагосьці? Набралася яна тae поскудзі, — што было па-вясковому добра вядома, — на імянінах Съляпога Лёніка, на якіх, да белага дня, пілі ў цёплым падваліку, дзе знаходзіцца кацельня. («Няхай жыве клуб Съляпога Лёніка!» — расплёсквалі тосты, а імяніннік хмялеў, аж заснуў быў у шмацьці пад трубою цэнтральнага абаграваньня. Сакратарку-ж дубасілі цваныя інспектары з Варшавы, у рагатлівай чарзе і ў вашывай каморцы кацельшчыка-абібока.)

У другі раз Съляпы Лёнік забег неяк пад канец тыдня, сапсаваўшы нам нядзельны адпачынак.

— Ведаеце, хлопцы? — прапяяў ён пеўнікам. — Петрык узяў той водпуск, каб паехаць у Амэрыку, зарабіць там зялёных...

— На легкавушку «форд», хіtruнец! — енкнуў я, ад чаго зрабілася мne брыдка, але трохі.

— Ах во які нумар!

Мы ажылі.

Узынікла пытгандыне: адзін ён туды падасца ці з жонкаю?

Петрык, тым часам, кануў, бы ў ваду. Неўзабаўку выявілася, што ягоны выезд адбыўся ў самюткі Новы год, у завею з маразамі. Казалі: выбраўся ў Каліфорнію.

Білет на самалёт з Варшавы ў Чыкага каштаваў Петрыку суму гадавога заробку. Жонку сваю, натуральна, пакінуў ён дома. А тут мяцеліца сънегу накрушиавала на дарогі столькі, што цягнікі й тыя суткамі нерухома сітацелі на беластоцкім вакзале («хуткая дапамога» давозіла хворых здаля ў шпіталь — падумацы! — верталётамі). Петрыка-ж паратаў быў нарачоны швагеркі яго, які — пранырлівы, падла! — уночы й тайна вывеў сънегачыста з базы ўправы шляхой і, ня гледзячы ні вока ні бока, папёр на ім нашага амэрыканца да варшаўскага аэропорту, за цэльых паўтары сотні вёрстаў, пры нагодзе адкопваючы з сумётаў на аўтастрадзе, як сам пасъля хваліўся, з паўтысіачы грузавікоў... — Бракавала пятнаццаці хвілінаў, каб мы запазыніліся, — казаў ён. — Валокся назад празь дзень і да вечара, пакінуў машыніску, уехаўшы ў Беласток ад Выгоды, пад нейкім камісарыятам міліцыі, каб доўга не шукалі яе, бо, заразы, узялі б і выкryлі-б мяне! Гэ-гэ-гэ...

Петрыка не было з Амэрыкі роўна два гады, як абрэзаў. Аб ім перасталі й згадваць, быццам пра нявартага ўспаміну нябожчыка. Счайплюся крыху балбатні, калі Петрычыха нарадзіла брывістae дзіця, сына (але ад каго?!). — Таксама папрацавала, каб не з пустымі рукамі сустракаць мужа, гі-гі-гі... — за аборты тады страшэнна каралі лекараў.

Ён прывёз, а як-жа, ашаламляльнаага «форда».

У Брацкім завулку зараз-жа купіў аднапавярховую вілу.

Адшкудай хабеля жонкі й зрабіў яму нешта такое, што той перабраўся жыць у далёкі Шчэцін, дзе, як пайшлі потым чуткі, павесіўся, ці што, на кватэры прастытукткі каля порту...

Разводу не было.

Петрычыха адчыніла галянтарэйную крамку ў канцы Купецкай і выхадзіла мужу даходную пасаду дыспэтчара на бэнзакалёнцы, што ля Баброўніцкае шашы.

Малога ахрысьцілі Джонім.

Абое зажылі прыпываючы.

Росквіт і ўпадак Бядоціка

Бацькі Марка Бядоціка былі з тых беларусаў, якія мала ня цэльмі вёскамі перабраліся ў пасъляваенныя гарады. Лічылі гэта яны шчаснай доляй, пра што неяк абавязкова гаварылі, асабліва ў нядзелі за абедам. Марк нарадзіўся ўжо ў іхній гарадзкой кватэры, і тыя размовы ён ад малога чуў. Слухаў іх, як байку, да якой усё дадаюць і дадаюць. Гадаваны на паночкі, Марчык рана завёўся з паненкамі, сыцямішы, натуральна, што яму лепей будзе маўчаць пра сваіх бацькоў. Мацерка рабілася служанкаю яму, а бацюль у нечым нагадваў сабою заходлівага арандатара. Яны чамусыці даволі раптоўна паўміралі, адно за адным, напакідаўшы прыстойныя запасы ўсяго й грошай.

Такія, як Марк Бядоцік, жэняща не ад кахрання. Стайды на работу, ён проста зынюхаўся са сваёй начальніцай. Зь ёю былі яму зноў усё пірагі.

Рэнэ Выйдрыцкай — пра яе гэта тут — Марк як-бы зь нябёсай зыйшоў! У навагодні баль яна адкрыла маладзіку рай жыцця з жанчынай прыгожай і культурнай, а прытым і з вельмі заможнай. Ёй якраз дарэчы быў такі, а яму — менавіта такая. Што й казаць, кар'еру Рэна мела, дабіўшыся яе самым лёгкім інтэлігэнтнай лялечцы спосабам, ды напасъледак займела, во, маладзюсенькага мужа сабе. Абое — Рэна й Марк — добра выйшлі на гэтym: замужняя кахранка заўсёды нарасхват — гэта залаты інтарэс і ёй і яе мужу, калі яны па службе ў вадным месцы. Дзяцей яна не магла мець, што было дадатковым плюсам. А ён нават і не заўважыў яе бязьдзетнасці, і жылі яны звычайна, як падкі на бабаў хахаль з круцеляватай модніцай. На ўсенька хапала ім, і ў Парыж або ў Лёндан зъезьдзіць.

Съмерць дырэктара фірмы выклікала радасць у Рэны! На яго месца прыслалі хвацкага шанцоўніка, які неўзабаве зрабіў Рэну сваім намеснікам. Але на гэтym і скончыліся яе ўдачы. Далей жыць трэба было нажытым, і тады яна як жанчына першай адчула дзіўную, пакуль што незразумелую ёй самоту. Усё роўна што вяртаючыся зь непраўдападобна доўгага, гадамі музыканячага карнавалу.

Нечакана прыехаўшы дамоў з паказухі ў варшаўскім міністэрстве, — яна ўтдедзела разаспаню шаснастоўку з Маркам у пасыцелі. Раней Рэна сапраўды паводзіла сябе, бы дама, якой такая сітуацыя ня можа быць найважнейшай. Цяпер-жа, хоць і сама ня лепшая, накінулася на дзеўчанё зь імпэтам мужычкі, а Марк, паказаўшы сябе патомным хамутом, даў драпака.

Рэна Выдрыцкая разъялася з Маркам Бядоцікам. Маё масыць суд прысудзіў па палове, прызнаючы за ёю кватэру.

Ён пайшоў з добраі работы, новай не падшукаў сабе, звязаўся з прастыуткамі, і спаліла яго гарэлка.

А яна дажыла да глыбокай старасыці.

На ёлцы ў вясковага інтэлігента

Я зь некаторай прыкрасыю зразумеў, што мне ўсё-такі будзе патрэбная ягоная дапамога. Я ведаў пра тое, што ён, Зюнік, урэшце ажаніўся й, бадай, ня час мне йсьці да яго, маладажона, са справаю; ня знайдзецца настрою, гэтае паловы ўдачы. Але, выпадкова, я наткнуўся на Зюніка ў гаражыку пажарнікаў, куды давялося мне зайсьці, да тых шмаравозаў, каб пазычыць — у іх — машынавага алею; там выпівалі.

— А я й шукаў цябе, — адразу сказаў быў Зюніку. Ён застыў з чаркаю ў руцэ й, ад нечакана насьці, ня съцяміў маіх слоў.

— Добры дзень, Зюнь. Ну, выпі й дай мне сваю лапку на прывітанье.

Нехта з расчырванельных налівайкаў зас্মяяўся на тое, непасыпешліва й голасна, ад чаго ўсім палягчэла, быццам у нейкай бяспечнай шкодзе.

— А-а, гэта ты, — загаварыў ён. — Падзелімся чаркаю... Не адмаўляй, калі ласка.

— Не, чаму... Мне пагаварыць з табою трэба.

Гарэлка смакавала. Яна — не агідная, калі яе піць мала ды ў холад.

Хлопцы пазіралі на мяне неяк з надзеяй. Яны не былі-б супроць таго, каб я схадзіў да Ваўчыцы, — па новы паўлітар. Зюнік падаў мне кавалачак пірага, съяточнага, дзеля закусі.

— На, бяры, — сказаў ён.

І гэтым разам — чамусыці — сябрывна дружна зарагатала. Коратка, густа.

— Дзякую, Зюнік, — пірожнае пахла цынамонам і ваніліяй. — Яшчэ засталіся, калядныя?..

Мы размаўлялі ўдвух і, усё роўна што на сцэне, выразна. Зюнік здагадваўся, што мая ажыўленасыць зьяўлецца прымушонаю й ні ў чым мне не прыдатнаю, штучнай, як той съмех з жарту, які, праўду кажучы, якраз абражает, ды нельга паказаць таго па сабе.

Я й Зюнік — пайшлі ад зборні (яны, тыя, таксама здагадныя — не затрымлівалі нас).

На вуліцы ён сказаў да мяне:

— Хадзем да нас на ёлку.

— Не выпадае, Зюнь, ісьці да цябе, — адказваў я. — Сённяня-ж нядзеля...

— Кінь ты выкручвашца! — Зюнік зълёгку штурхануў мяне. — Хадзем, ну, пайшлі-пайшлі.

— У мяне-ж да цябе справа!
— Ну й што? Вельмі добра!
— Дык, можа, я расскажу табе яе — тут?
— Давай, кажы.

І я ўсенька рассказаў яму.

Мы сыходзілі ўніз, да мастка. Паінелыя дрэвы бялелі першабытным хараством, ад якога хацелася съпяванець. Нават падумалася мне: «Чалавек перш съпявай, а гаварыць навучыўся — потым».

Я, досыць няўважліва, выслушоўваў Зюнікавы тлумачэнні аб tym, менавіта, што павінен рабіць у сваіх заходах... У мяне зьявілася жаданье зъбегчы на бераг нашае рэчанкі й чыста напіцца вады зъ яе. Пазіраючы на спакойныя дымы з каміноў хат, я ўяўляў накрухмалены абрус, якім заслалі стол, вячэр су смажаніна...

Пачаў я ад яго:

— На ёлачцы ў нас гарыць, ведаеш, даваенныя лямпачкі. У сямі колерах.

— У сямі? — гэта, невядома чаму, узьдзівіла мяне.

— Ага, пабачыш. Калі глядзець з панадворку ў тое вакно, за якім стаіць ёлка, дык... — Зюнік не знайшоў адпаведнага яму слова.

Удома, быццам не па ўласнай волі чакаючы нас, знаходзілася яго маладзіца; трохі як-бы ўсё засаромленая грубіянатасцю жанатых мужчынаў або палохаючыся гэтакае абавязковае, шлюбнае, распусты... «Яна адчуе сябе нармальна тады, калі народзіць першае дзіця», — я пацалаваў яе халодную ды адначасна ўспацелую руку.

— Бэата, — назвала яна сваё імя, відавочна надуманае, быццам дзеля спадзянаванага ў замужжа быту, велікасьвецкага. Адышлася да атаманкі, апусыціўшы руکі й голаў: — А цяпер, я ведаю, вы згвалтіце мяне, абайстручыце, ад зайдзрасці, што маю на ўвазе толькі ўсё лепшае ў чалавеку! — Бэата пастаяла так колькі хвілінаў. Зюнік аціх, як той, хто ў нечым завагаўся. Мяне-ж апаноўвалі такія пачуцьці, якія людзі акрэсьліваюць — пляваць сабе ў бараду! И адкуль раптам гэткая чартовіна?

— Уключым ёлку, — замітусіўся ён, а мяне ад шчасльівае палёгкі, ці як (?), схапіў дурны съмех.

Бэата, ці то пакарыстаўшыся такім, зручным ёй, выпадкам, — зьнікла; аказалася потым — за дзівярыма ў кухню. У передвечаровае зъмярканье, у покуце пакоя зазвязла тая ёлка, бязгустоўна ўкрытая цацкамі (пабагацелая мяшчанка ў каштоўных бліскотках). Было відаць, збоч, хрыботы кніжак, якіх, напэўна, ніхто і ў руках не патрымаў: запыленыя. Урачысьцела груба маляваная падлога, з узорыстым дываном на ёй, несумненна, жахліва дарагім.

Мне сапраўды лепей было-б пайсыці адсюль, але я ардынарна спадзяваўся на пачастунак, зрэшты, безагаворачна апавешчаны Зюнікам. Недзе за сьцяною заляскацелі талеркі, бы даўнія колы з жалезнымі абручамі ў цяжкагруженым возе, вось, на блізкіх ростанях. Гэта пачалося рыхтаваныне застолья; прыйшла бабуся зь невыносным мінімумом позіркам зацкаванае старой, здавалася, гатовая прасіць у нас, у мяне і ў Зюніка, пррабачэння за тое, што ўсё яшчэ жыве...

— Добры вечар пану, — сказала яна да мяне голасам, ад якога можна-б падумаць: «Толькі-толькі што выплакалася, бедная, у каморы ці сенях, за кадушкаю з квашанай капустаю...»

Зюнь натужліва змоўчваў — і яксыці па тым гэта я адгадаў, што бачу перад сабою яго маці. Я здумаў напрасіцца да яе ў памочнікі пры расстаўлянні пасуды й, дурань зь мяне, узяўся плясьці ёй модны анэксдот пра бабу зь дзедам.

За стол мы пасядалі зь немалой ганарыстасцю. Я, Зюнік, а паміж намі Бэата.

— Кніжак у мяне, каб ты тое бачыў, цэлая бібліятэка, — казаў ён, беручыся за бутэльку з каньяком. — Усё гарышча заваленае імі!..

Бэата прапаноўвала мне шчупачка ў квашаніцы, баравічкі марынаваныя, печаную парасцінку, ядлаўцовую каўбасу; у маю шклянку наліла яна апэльсінавага соку. З грацыяй гарадзкое жонкі надлеснага ў Княжацкім Гоне.

— Я сам. Я... Дзякую вам, вельмі! — зьнясьмелены яе ўвагаю, я паднёс сваю талерачку ёй так, каб было здатней аблугоўваць мяне. — Пекна дзякую вам!

— Ну, за здароўе нашага госьця, — Зюнік з пачуцьцём паглядзеў на мяне, потым — так, уладна! — на Бэату.

— Я п'ю за гаспадароў... За маладых! — паправіўся я.

Мы ўзаемна шмат камплімэнцілі сабе. Да шаленства апэтычныя галубцы, якія падала нам яго маці, ушчэнт абязволілі мяне. Ад раскошнае п'янкі я дзяцінёў і амаль плакаў.

— А я ўжо інжынер! — выкрычаў Зюнік у адказ на нешта маё, ажно я пахаладзеў ад імгненнае чуйнасці. — Зараз сам чорт лазаты не падкапаецца пад мяне! — і, съцішыўшыся, ён: — Бэата, ведаеш, паступіла завочніца ва ўніверсітэт... Закончыць — тады мы, абое, во як зажывём! — паставіў угору тоўсты палец жэстам, які паказваюць у тэлевізійных праграмах пра першаклясныя жыццёвыя дасягненіні.

Яна-ж, Бэата, ледзь чутна сказаўшы: «пррабачце», паслухмяненіка наблізілася да чагосьці нікеляванага, што паблісквала на аздобнай этажэрцы францускага фасону, і, чуваць было гэта, націснула там

нейкую кнопкку. Адтуль ударыла музыка зь сіплым амэрыканскім сыпевам.

— Нямецкі, — сказаў Зюнік. Ён меў наўвеце магнітафон.

— Ого, — вылезла зь мяне захапленыне майго нябожчыка дзядзькі, празванага Булавою, які меў звычку казаць: «Ого Англія: Англія, а братка ты мой, гэта Англія!» Ахоплівала мяне няясная злосыць.

— Я хачу паведаміць табе пра адну рэч. — Зюнік, прыўрачысьцеўшы, дыхнуў на мяне сумесцю гаршчэчных пахаў, а і перагарам. — Magу? Нікому ня ляпнеш?

— Не, — я ўмомант запэўніў яго, прадчуўшы, што мяне пакіне одум і, чаго добраага, за такую зынявагу наб'ю яму морду.

— Зюнік! — умяшалася Бэата, разьюшваючы гэтым яго.

— Ты ціха будзь! — даволі добразычліва ператыніў ён яе. — Я, ведаеш... Мы — купляем кватэру ў сталіцы!

— Ого...

Зрабілася, — ня тое што страшна, — непрыемна. Калі я выходзіў ад іх, — Зюнік, працьверазэлы пад поўнач, заўпарціўся быў фатаграфаўца з сябе з жонкаю й мяне зь ім, і мы, абодва, я зь ім па-пэдрасцку абдыналіся ды крыўлялі тварамі дзеля ўсьмешкі перад аб'ектывам, і бездапаможна валіліся на тую ёлку, топчучы пазьбівателья зь яе шарыкі, таксама папяровага анёла, а Бэата, ад разгубленасыці, з такой шчырай і непадробленай какетлівасыцю п'янай ды раздасьведчанай кабеткі, упусыціла з рук фотаапарат, шчасльіва, не пашкодзіўшы яго... Калі я, урэшце, выйшаў ад іх у маразечу, у сувежасыць, дык адзінае, што запамятаў з тae хвілі, гэта — невыказнае выцьцё сабакі ў месячнай пустэчы зімовых загуменняў.

Вялікдзень 1971 году

Раніцу забалаганіў матацыкл — у такі холад пагнаўся жарабцом, першы раз зь зімы. Вуліца абурылася, вокны заблішчэлі школом злосыці; узыходзіла сонца

Цішыня вярнулася.

Я прышіскаўся да пасыцельнае цеплыні. Сынілася мне маладая радасыць: вясельле ў Вялікіх Азяранах над Свіслаччу. Ускраем берага ракі нёс я на руках Тасю. Яна выкручвалася з майго ціску, і я вельмі сымляўся. І яна таксама аж заходзілася! У кустох узынялася рагатня п'яных. Яны разрагаталіся да таго-ж нядобра, што мы, ухапіўшыся за далоні, пабеглі туды; дзе шумела музыка ды пыліла ад танцаў на падворышчы; гулялі да месячнага бліску.

Я абдымаў шаўковую Тасю.

Мне рупіла набіць морду аднаму за тое, што ён скрадваўся з кахранынем да Тасі, па-празыцьцю захаборваючы яе безгалоўным віном і падманлівымі шакалядкамі, якія даводзяць да пацалункаў, безбаронных, як гэта зь дзяўчатамі бывае, калі нячыстая сіла заносіць іх потым на сена ў вадрыне... Біць яго ды духу слухаць за тое найболыш, што так мала яму трэба!

І я зь бяды пайшоў у луг свайго дзяцінства, ва ўквечанае бесклапоцьце, паміж ветрыкаў свавольных. У рэчаныцы забытага лета лавіў быў калюшак. Вада ў ёй мела тую прахалоду, па якой смуткуе дарослы, як па смаку чарнажлебнае скарынкі або паху съпелага жыта. Бусел стогадовы ўсё прыглюдаўся да мяне, настолькі доўга, што зашчымела ў сэрцы й чамусыці заплакаў я, і спалохаўся цішы. І таго яшчэ, што я адзін-адзіншткі.

І тae цішыні.

Калі вяртаўся я назад ды зноўку празь Вялікія Азяраны, убачыў Тасю ўжо ў пацалунках, на загуменыні. Яна адмахвалася ад іх, але рабіла гэта з какетлівай няшчырасыцю, бы тая дзяўчына, якую абсыпаюць цукеркамі...

Хутка блізіўся здалёку задыханы рожкат матацыкла, грубеў. Я з натугаю апрытомнені расплюшчыў вочы: па нашай вуліцы імчала ўсё тая самая жалезіна, і цішыня хавалася пад коўдру. Вокны гарэлі нянавісцю.

Цэлы гэты жарабец зноў пагнаўся кудысьці. Цішыня выбегла паглядзець за ім, як старая дзеўка. Выкацілася, урэшце, сонца, і ўзыўся быць першы дзень велікодных святкаваньняў у май горадзе, званым Беластокам.

У Вялікдзень 1971 году.

Вяртаньне Мардаціка

Чаго трэба Мардаціку? Грошай! Ня меў ён іх, пакуль быў на гаспадарцы. Трудзягам мала плацяць. Колькі таго заробку за кормніка? Або на збожжы?

— Вёска не прападала, бо не было куды ёй падзецца, — казаў Мардацік за чаркаю ў Вялікдзень. І меў рацыю, хоць не сушыў галавы думкамі. Дзівіўся ён калісці, чаму позна настаў камунізм, у які няма багатых і ніхто не сядзіць бяз хлеба. Мардаціку спадабалася такая палітыка; паздаравеў, бо пабачыў, што заробленасць ня скончыцца дабром — ні яму, ні дружыне.

— Ты поля й хлява не трымайся, — сказаў Мардацік сыну, яшчэ пры Сталіне. — Шукай месца на фабрыцы.

А малады як малады: абы лягчэй зажыць. Гэтак яно, дарэчы, і сталася. Аднак, асталаўваўшыся ў горадзе, выглядваў падмогі з хаты. Прыязджаў на жніво, а бывала, і ўвоочень — намахацца цэпам. Цягавіты хлопец.

— Сястру забяры, — агледзеўся Мардацік. Дачка брыняла, й мог да яе дурань які пасвататца. — Лепшы замуж там за галышом, чымсь тут за кулаком.

У брата яна доўга не набыла яе ўзяў шкляны гутнік. Мужчына зъяго бойкі, каб ня тыя ўсё кепікі ягоныя з мужыкоў... Прыкусіў пралетар свой язык, калі запаўцеў аўта купіць (Мардацік папрадаў каровы; баба ўжо ня мела сілы дайць іх).

Збыўшы каня, ажанілі сына. Беластоцкі цесьць яго запатрабаваў трохпакаёвую кватэру з тэлефонам (Мардацік парэзаў авечкі, дапрадаўшы сенакос на Козіцы і дзедаў ельнік у Верхлесе).

Прыходзілі купцы й на хату з будынкамі.

— А нашто вам?! — не стрымайся Мардацік, спалохаўшыся самога сябе.

— Нашым панскім дзециям на дачу будзе, — адказалі яму, паправіўшы нязвычныя ім гальштукі на загарэлых пад бульбянью кашу шыях.

Мардацік пагаліўся, бы на съмерць; прыстрый сабе кучму, дастаў з куфра шлюбны касьцюм і, пакінуўшы старую хварэць у пасыцелі, падаўся ў дарогу: да сына, а потым і да дачкі. Яны, усё роўна як чакалі яго, загаварылі ў вадзін голас:

— Прадавайце, тагу!

— Не адразу, можа...

— Каму потым спатрэбіцца тое?! — заенчылі.

— А дзе-ж жыцьму з маткаю?

— Да нас перабірайцеся!

Мардацік пахаладзеў. Так і падумаў: узяць за купчую, то яны возьмуць, нават і пасварацца, а сам ён з бабкаю служккамі ў іх прымосыцяцца. Унукаў гушкаць, па-польску «пшэкаць» ня ўмеючы (бож не зь беларускай мовы хлеб есьць Беласток).

Варочаўся Мардацік у вёску, як на суд рыхтуючыся, які не адбываўся. Ня выйграе яго. Дзееці не спрыяюць бацьком? А ці павінны яны, маючы перад сабою ўсё доўгае жыцьцё? Ідучы ад аўтобусавага прыстанку съежжаю ў жаваранкавых жытох, біўся ён зь недарэчным успамінам пра квактуху, якая, выседзеўшы качанятаў, утапілася ў лужку за выганам, калі тыя падрасьлі й палезьлі плаваць...

Мардацік запыніўся як укопаны.

Несур'ёзны лёс Пятра

У надзвычайна гарачае лета Пятро купіў дарагую кватэру ў месцы аддаленым ад магістральнай артэрый; у квартале, што на ўзвышшы з агародчыкамі. За трыста мільёнаў.

Паназапрошваў у госьці новых знаёмых, паказваючы ім усе пяць пакояў. Бабы смакавалі французскія каньякі, а мужыкі пілі шатляндскую віскі зь лёдам. Тэлевізараў стаяла трох: у гасыцёўні, у дзіцячым, у бібліятэцы (там яшчэ й падручны камп'ютэр). Для кока-колі, фруктавых сокуў і мінеральных водаў быў асобны халадзільнік накшталт шафы на двое дзвіярэй з дубападобным фарнірам. Кліматызацыя навейвала пахі акацыі (варыянт з ружамі чамусыці блякіраваўся час ад часу).

Напіўшыся, Пятро цягаў мужчынаў — менавіта — у бібліятэку, у якой, замкнуўшыся, глядзелі яны відэакасэты з Капэнгагену, з рогатам запыняючы кадры з жарабцоўскімі сцэнамі. Ягоная Ліда — тым часам — хвалілася перад знаёмкамі аўтаматызаванай кухняю, ванным пакоем з херувімкамі на кахліках і, урэшце, моднымі фасонамі.

Пятра трymаліся грошы. Будучы сялянскай натуры, ён імі не раскідаўся. З пасадамі ўпачатку ня надта яму шанцавала, які ні круціўся. Думаў быў нават прыжаніцца з дырэктыйнай харащухаю з сакратарыяту, з гэтай вечнай паненкаю з разбэшчаным падросткам. Але, развязка сама зьявілася: у вярхох былі заклубавалі, каб зыняць старога шэфа, і Пятро — барджджэй ад перапуду — узяў ягоны бок. Досыць трапна, аднак, прадчуўшы, што няпроста выкарочоўваецца гадамі ўрослае... І што пакуль тое будзе, ён прасунеца за час блаславёны дастаткова высока, каб не памачыцца ў наступны водаварот.

Брыняў задаволенасцю, што спрытна ўхапіўся такі за нагоду.

Пятро, аднак, прайграў горш, чым выйграў. У вадзін месяц пaaбсыпаліся дабрадзеі, усе да апошняга, а прышлія ўзялі й турнулі яго дакладна назад. Ня быў яшчэ стары, каб зноў ня выбрацца наверх. Але, на сваю бяду, нарадзіўся ён у несур'ёзным месцы Эўропы. Каб так у Швэцыі, быў-бы сёньня генэральным дырэктарам...

Кватэру давялося збыць ды перабрацца ў слабенькую; маладая жонка пасучыла за лепшым фраерам...

У самае благое папаўся Пятро на тыдзень да Новага году: за даўгі ў сувежым бізнэсе супражнік нацкаваў на яго бандытаў, якія адбілі яму ныркі, аглушылі на правае вуха!

Стай інвалідам.

Цяпер шмат ён разумее, а яшчэ больш чытае. Калі пойдзе на шпацыр, не бывае так, каб не пастаяў на ўзгорку й не паглядзеў адтуль у шырокія вокны тае кватэры... Зъдзіўляецца самому сабе: калі няма чаго жыць, тады наймацней і хочацца!

Бавантур

Мой чытач, усё яшчэ сярэдневякобы, зразумее, чаму Бавантур — гэта ня прозывішча, а празыўка.

Быў-жа ён страшны нават бандытам у ваколіцы: біцца ня ўмеў і не любіў, але рэзаць (нажом у скабы або швайкаю ў жывот). Дзяйчатаў, праўда праўдаю, не чапаў, маючы да іх свой гонар. Бацькі пры ім — не скажу, каб мелі добра, але й ня бэсьці іх занадта; матку то й зусім толькі лаяў.

Вясельле Бавашура, як аніякае іншае, памяталі мы. Узяў ён брыдкую, як нач, азярышчанску хутаранку зь неблагім пасагам. Згадзіў за яе дзесяціну сенакосу пад Туркавым крыжкам і чацьвертушку пшанічной зямлі за Доўгім выганам; карову, пяць авец, чатыры калоды пчолаў. Цесьць, да канца ня ведаючы, з кім завёў сваяцтва, здумаў быў круціць перад самюткім шлюбам маладых, чаго й пашкадаваў назаўсёды. Пасадзіў яго Бавантур на лаву, сказаўшы: буду вашым зяцем, то не згарыць вам стадола ані, крый Божа, хлеў. Усенькая басота на вярсту абыходзіць агарод з садам... Я вам, татку, гэта прысягаю, як Бавантур Бавантуру! — і дакінуў старому, каб музыкаў наняў, ня кажучы пра гарэлісты стол. Стагні, не стагні, багатыр, а мае быць, як гавару, во, чорт вашу радзіну ня браў, з постам ня есьць...

Ехаў Бавантур да таго шлюбу з чубам набрыльянтаваным; паҳараешэлай ў белені маладуха цукеркамі сыпала смургелям у вёсках; ён-жа — не абы-чым, а манаполькаю выкупляючы праезды цераз уквечаныя брамы, настаўляныя кавалеркаю. Тры дні й тры ночы пілі ды закусвалі вясельнікі, танцуячы на такох у вымеченых перад жніво гүмнах. Прыйходзілі пабуйніць засранцы з гірамі ў рукавох, але Бавантuru даволі было глянунь ім у морды, і яны адразу цішэлі, іші ў вёску, каб ад гэтага свайго жалю пашукаць у ёй каго нашпарыць. Аднак-жа, у разъезд гасьцей, не стрываў адзін, выскачыў з абрэзам расейскай вінтоўкі, бахнуўшы зь яе над галовамі, па дахоўцы. Бавантур выбег расхлістаным на парог і так запусьціў у таго спружынным нажом, што той сеў, бы сабака на хвост паскавытваючы...

Увалок дурня ў камору й там адратаваў, падячы порах на глыбокай ране каля шыі. Прыйгаворваючы: — Другім разам пацэлю ў твае непатрэбныя яйца!.. Запамяталася.

Потым я падарасьеў і жыцьцё пакіравала мною ў свае, пасьляваенныя, далячыні. Прыйзабыў, што ёсьць на съвеце Бавантур ды ягоная брыдкая жонка. Іхнія дзёці — усё хлопцы — гэтаксама

распаўзліся за лепшым хлебам. Зьдзівіла мяне вось што: Бавантур зъмяніўся! Можа, таму, што прапала вечная маладосьць вёскі?

А што, калі здарылася зь ім самае звычайнае, менавіта тое, што й павінна было раней або пазней: папаўся з тым пасагам на ўсё доўгас жыцця... Такія людзі, як Бавантур, ад пройгрышу не бягуць прэч. Ламаюцца яны, а ня гнуцца.

Бавантурыха — уладатак аказалася нямала старэйшай — памерла яксыці пад леташні Вялікдзень, сеючы фасолю за прыгуменем. Бавантур пахаваў нябожчыцу; спрасіў радню на памінкі. Аднекуль з Польшчы прыехаў сын зь нявесткаю і ўнукам, каб забраць яго да сябе (другі — у Амэрыцы дзесяці — прыслалі тэлеграму).

На Юр'еў дзень пайшоў Бавантур глядзець поле. Знайшлі яго ўжо акалеlem пад Перапёлчынай дзічкаю, што расьце край лужку. Польская нявестка прагаварылася пасъля перад нашымі напытлівымі бабамі, што ён прыняў якуосьці атрутu...

Сълед Сікеля

Сікелю даўно казалі людзі, што дакруціцца ён да бяды. Але, у гэтага сьвежага паляка на ўсё быў той самы адказ: «А цо-о там!» Камбінаваў гешэфт; работнікаў браў і выганяў, не заплаціўшы ім дарэшты.

Перад летам падпалілі казённы мур, у якім праводзіў Сікель капітальны рамонт. Згарэлі кроквы, пааблятаў шыфэр; заняліся ачэпы. Каб не пажарнікі, было-б і па столі з падлогаю. Тутэйшыя гультаі пілі потым у забягалаўцы Яйчыхі; за чыёсці. Камандант паліцыі добра раіў Сікелю — ня трэба заводзіцца з галотаю. Не паслухаў, бо з абадранцамі можна не лічыцца.

Зъ мястэчкам слабыя жарты фабрыканту, як калісьці пану — з халопамі. У ім усе ўсім на відавоку, і ведаюць, як і каго падчапіць, каб ня ўстаў. Не ўратуе нават польская мова; не памажаш яе галоднаму на хлеб...

Сікель-жа пайшоў на большую рызыку. Скалаціў цалюткую хэўру дармаedaў, і яны за дзень разгрузілі яму на станцыі ў Саколцы вагоны нямецкіх тавараў, якія разьвёз ён па спэкулянтах. Калі дайшло да плацяжу, Сікель сказаў, што ня дасыць ні граша, бо накраліся яны тут (выняў з дыпліматкі запісаную картку, зъ якой прачытаў уголос, колькі скрынак і з чым пррапала). Быў гэта цэльны блеф: не наглядаў-жа за работаю, верыў, а некаторыя, як відаць, пацягнулі сабе на бок... Сікель прамахнуўся толькі ў вадным — не дадумаўся, што злодзея злодзея бачыць навымет. Скажы такому, што ў цябе звалаклі, а ўжо-ж не памыліцца ў здагадцы, чыя гэта работа.

Яны, съпершапачатку, напраўду абціхлі. Сікель спакойна зъехаў; жонка падала гарачы абед. За кубкам кавы ды чаркаю каньяку расказаў ён пра свой нумар з дурнямі. Абое заходзіліся ад рогату. У пасыцелі, пасыля рутыннага каханыня, пазасыналі, бы ў яму ўваліўшыся. Ранкам ня зразу агледзеліся, што з майстэрні, якая стаіць напрыканцы падворышча, кімсыці ўсянютка вынесена; дачыста, знарок не пакінуўшы й мятлы са скрыняю на адпадкі. Злоснага аўтарка павесілі на ланцу гу на дачыстай дзвіярыма ў гараж (аўтамашыну парэзалі швэйсапаратам).

Сікель зъмяніў профіль гешэфтаў: набыў вадзяны млын. Ён пэўніўся, што мужыкі не падкінуць яму агонь, а парабак будзе ўсяго адзін. Пры tym, рыба з азярыны пойдзе на даход, ды побач неблагі сенакос. Але й на гэтым ён пагарэў, фраерна не падумаўшы, чаму нарваўся на такі шанц (амаль за бесцань). Нямаш чаго й каму малоць: вёска съперлася ў горад.

Сікель папродаў, урэшце, што мог, і эміграваў з жонкаю ў Амерыку. Даходзілі чуткі, што там яго прыбіла хітрая машына, а пекная Сікеліха паветрала кудысьці далей у съвет. Часам успаміналі тут яе й яго, кажучы нейкаму круцелю: «Заробіш, як той Сікель на млыне!» Даволі хутка, аднак, забыліся пра іх і цэлы род іхны. А з гадамі не было каму ўжо й памятаць.

Шчасьце Вусатай

Мужчынаватая Манька, празываная Вусатаю, на дзіва мела хабеля. Прыбіўся да яе, ваенай удавы, калеснік з-пад Бераставіцы, які ўцёк ад «калхозаў» сюды, пад Польшчу. Спачатку ён трохі быў хаваўся на вышках у хляве, баючыся, што возьмуць і прыйдуць па яго ўночы савецкія пагранічнікі з блізкай адсюль заставы, пакуль не ўсталявалася польская служба за стадоламі ад. Кабыліных гораў.

Гэтага вашая яна вылюдзіла на чалавека, абшыла й абула. Ён, можа, усё роўна пыльнуў-бы ад яе на Прусы, каб ня тыя чуткі, што Амерыка з Англіяй прыбірающа даканаць і Сталіна. Начэкваючы свабоды, калеснік потайкам падзарабляў, калі ў каго рассохся воз. И малацаўбіт зь яго выдаўся няблагі; да відна, бывала, паўкапы абходае (сънедаў ды абедаў съпехам, усё пазіраючы чуйна ў вокны).

Наўцякала больш такіх, ажно бальшавікі з'аралі граніцу ды загарадзілі калючым дротам, а яшчэ панаставілі ў травах і ў маладнякох самапальных ракетніцаў (напорвалася на іх зъяр'ё). Тады Вусатай хоць адзін раз спадабалася савецкая ўлада, за што хабель абазваў яе камісарам у спадніцы... Яна, перадумаўшы ўсё як сълед, хітра спаліла хату і ўзяла за яе страхоўку, за якую купіла новую. Гэтакі шанц папаўся ёй у валачашчых рэпатрыянтаў ад Горадні, што, папісаўшыся там палякамі й дастаўшы тут скарбовыя гаспадаркі, распрадаваліся й бегма пераяжджалі на землі, што адыйшли ад Нямеччыны.

Хабель абціх і працаваў ад ранняня да зъмярканья. А неяк у зазімак паехаў ён у лес па дровы й столькі яго пабачылі: конь вярнуўся сам, валакучы паламаныя аглоблі. Казалі лясуны, што якісьці мужык павесіўся на Шырокай трыбе за Сасновікам, але гэта была няпраўда (толькі фуру сваю з мэтрамі пакінутую ўплаткала ў тым баку Манька зь людзьмі). Як ні шукалі, не знайшлі чалавека: прapaў, бы ў багну кануўшы! Пасъля ўжо пераговорвалі ёй — нехта са спэкулянтаў пазнаў яе хабеля, як той ішоў з чысьценькай немкаю ў эшалён, што адпраўлялі з гданьскага вакзалу кудысьці за Одру...

Манька Вусатая нарадзіла ад яго дачку, якую выгадавала на порсткую паненку, й шчасльіва аддала яе замуж за разыніка ў Саколцы.

Адпомста Івоны

Калі я ўжо хадзіў у кавалерскіх падшпарках, была ў Плянтанскім завулку дзяўчына, якую ахвотнікі ў нарачоныя ёй называлі Івонаю, хоць мела яна ймя іншае, але паспалітае. Цяжка — нават цяпер — сказаць, чаму хлопцы набівалі сабе морды за ту ю Івону; рабілі гэта зь юшлівым лёскатам на музыках у — апустошанай за вайну — жыдоўскай бажніцы (найзаядла лупіў, аднак-жа, Пекны Лёнік, гарманіст ды безграшовы съвістун). Івоніну пароду можна вызначыць як скрыжаваныне заморанай цыганкі з гонкай шляхцянкаю: смольная галава на дастойнай зграбноце. Містыкі жаночага цела прыдаваў ёй нейкі строй гімназісткі з прэтэнзіямі на пачынаючу даму; магчыма, падгледжаны ёю ў багатырак, што паехалі былі вучыцца ў павятовым ліцэі.

Яшчэ прыходзіла ўночы польская банды ад Казловага Лугу, але час спакайнейш, людзі началі даставаць пісьмы са съвету. Напісала й цётка Івоны, меншная сястра яе маткі: вывезеная немцамі на прымусовыя работы, трапіла пад амерыканскую акупацыю, выйшла тамака замуж за якогасыці лупатага чарняка, зь якім заперлася ў Вэнэсуэлю, у места Каракас... Папаўзьлі чуткі, што ў канверце поўна хрумсыцела даляраў, і гэта згубіла Івону. Казлоўская грабежнікі панадзіліся на іх. Не знайшоўшы дарагіх грошай, пабралі з хлява жывіну, надалі ў каплех матцы з бацькам, а чарнавокую дачку пакачалі тыя жарабцы, завалокшы яе за косы ў камору на мяшкі (магло быць і горш, маглі-ж спадліць гаспадарку). Дзяўчына шчасльіва не зацяжарыла ад вашаёў, але ёй ужо не было месца тут, засымялі-б чорнай масыці завіднікі. Уся радзіна, распрадаўшыся, выправіла Івону ў цётчыну Амерыку.

Сълед па ёй прастыў; палітыка ў Польшчы ўзялася не такая.

Прамінула ад таго налёту многа летаў. Самотна паўміралі яе старыя бацькі. У съвеце, нарэшце, назымяналася, і, аднойчы, зьявілася ў Плянтанскім бішчастая чужаземніца, у якой памятлівия бабы пазналі Івону. Заказала яна майстроў, каб выхарашилі хатку; доўгае аўта — з пазалочанымі клямкамі — паставіла ў стадолу Пекнага Лёніка, палінелага разводніка. З пошты запрывозілі ёй пачкі. Івона ні з кім не сэймікавала. Званіла толькі па ўведзеным у гэтую, бацькаву, кучу тэлефоне; ніхто ў завулку ня змог разабрацца ў ейным, заморскім, гергетаныні, хоць усякіх сюды ліха насіла, калісці то й французаў, і швэдаў даўней...

Раз выехала рэйсавым аўтобусам у горад ды так і не паказалася болей. Над раннем згарэў Казлоў Луг; казалі потым пажарнікі — агонь шугануў раптоўна, казлоўцы пасыпелі адно павыбягаць хто ў

чым у поле, так давала гульлівым жарам ад будынкаў! Двух гаспадароў і прымак павесіліся, дзіўна па парадку, у пакінутай адрыне, што наводышыбе вёскі. Чамусьці ўсе ў съяточных касьцюмах...

Прапаў кудысьці ѹ Пекны Лёнік (аўта прапіў пасъля швагер). Нядаўна, аднак, нехта з валачашчых бачыў яго, як ішоў ён зь Іонаю ѹ беларускую царкву ѹ Саўт Рывэры.

Пажар у Дужага

Стадола Дужага стаяла за зарасльямі, што разъвяліся ад запушчанага агароду старой Сікеянкі. Паветку з падстрэшшам даўно ўпадабалі сабе недапільнаваныя мужчыны з палятухамі, пакуль усё не спаліў каторысыці курэц зь іх.

Як заняўся быў пажар упоранкі, падняла гвалт салдатка Ганэфа, відаць, рада адчапіцца ад пасынка Пекнага Імполя. Разагналася яна, ажно апала ёй спадніца, нарабіўшы пацехі мужыком. Дурнаваты Макацёр, як гэта дурань, якога ўсюды мусіць быць поўна, сігай наўпрасты, цераз гразь Мухаўкі, па-бусынаму падымаючы аголеных ногі. Пакрыкваў (кнігаўкаю): — Гары-ыць, гары-ыць!!! Сыперлася й Сікеянка, прыгуменъем абыходзячы зь іконаю полымя. Хтосьці для важнасці камандаваў па-польску:

— Шыбко-о, пся крэў!

Раскалацілі Дужага, што жыў у Жарабцовай вулачцы, але яму не было ўжо чаго гасіць. Выпрыхнуў ён з хаты ў вадной кашулі й, бліскаючы пятамі, наскочыў на свайго швагра ў гурме людзей. Яны счапіліся біцца. «Не дарую!» — хрыпацеў адзін. «За што?!» — адплёўваўся другі. І каціліся па выгане, чорным ад быдлячага памёту. Сікеянка глядзела на клубаваніну, як бы ня чуючы рогату й канчаючы шаптаць малітву. З паклонам паставіўшы святы абраз пад тоўстую ліпу ў плоце, падыйшла да зазёванай Ганэфы й схапіла яе за кудачы. «Сука ты!» — вішчала. «Пусыці, вядзьмарка!» — павісквала тая.

Каля пажарышча пабіліся ня толькі яны (адну палятуху мала не ўвалілі ў прысак). Наенчыўшыся, пачалі разыходзіцца дагледзець жывёлу, выганяць кароваў ды авечак на пащу. Нехта пакінуў Дужаму драўлянае вядро з абручамі, якім насыў ён потым зялённую ад жабаў і апалонікаў ваду з Мухаўкі, заляваючы галавешкі. Замурзаны ды паскавышчелы кляў усё і ўсіх, нават нябожчыцу жонку і зъехаўшых у Польшчу сыноў, а найстрашней курвы.

Эпізоды фронту

Бацька каліпаў ад гумна, несучы акалоты на подсыціл у хляве, калі з Кабыліх горкаў пачала біць артылерыя. Снарады праляталі над галавою, адзін то мала шапку яму не сарваў, чапіўшы за казырок... Упаў і разарваўся, але бацька пляснуў першы (асколкі засёлі ў саломе, працяўшы перавяслася).

Бачыў гэта сябра, як на тое разглядаючыся з бульбяніку. Яму нешта жыхнула перад вачыма так, што сам ён не памятаў, як зашыўся ў склеп, за кадушку з квашанай капустаю. А яго жонка, якая мацней вайны баялася быць пахаванай жывою, выперлася на самюткую вуліцу, дзе й закілзалі яе маладыя ўкраінцы. Яны завялі гэтую маладзіцу ў равы, што за Дзевічым лугам, каб скубці ім там ды пячы настраляных курэй (ёй не было блага зь імі ўсю ноч, і цішэй).

Назаўтра ўжо добра займалася на дзень, як засакатаў кулямёт, відаць, у крушнях каля Кашэчай горкі. Гэтак-жа й перастаў. Тады ўзяў і закукарэкаў наш ашалелы певень (калі хадзілі па падворышчы тыя казакі, то я бачыў яго стоеным у крапіве за калодкамі). Бацька пайшоў да студні жывіну паіць і папаўся якомусь немцу. Каб адчапіцца ад яго, мусіў купіць ён сапёрскую сякерку, даючы яму за яе бокан хлеба, кавалак сала, бутэльку першаку. «Уласаў прадаў Расею, а я хоць тапор!» — казаў па-расейску бацьку.

Саветы наступалі на Галяковую даліну. Немцы-ж акапаліся ў Барсуковым хвайнічку, але й тамака была ім недастойка. Пад полудзень прыгналіся адтуль траіх на матациклі, падпальваць хаты й будынкі, бо адступаць будуць. Сябар — на ўсё маючы спосаб — вышнышарыў у казённай мураванцы партрэт Гітлера. Засланяючыся фюрэрам, бы іконаю, бараніў гэтым гергачом усяго, да чаго яны падыходзілі. Рагочучы, ажно адгінаючыся зяпамі ў неба, і з аўтаматамі на жыватох, — паласнулі запальнымі кулямі па страсе хлеўчыка. У ім незадаволена загудзеў кормнік. Гэта й выратавала ўсіх нас тут ад бяды, затое сябар бацькі набраўся яе, бы вужоў на балоце. Нямчугі ўпадабалі сьвінню, а ён, дурыла, трухаючы з тым партрэціскам за ёю, не даваў ім яе, выкryкvaючы «хай Гітляр!». Як піць даць укладавілі-б яны яго, калі-б не наляцеў «істрабіцель»; закруціўшыся над Дзевічым лугам, ізноў павярнуў на пажарык.

Маці мая загадзьдзёў уцякла да свайго брата ў засыценку, і таму бацька ня надта хаваўся. Засадзіўшы мяне ў яму, у якую ссыпалі мы буракі карове на зіму, сам ён кудысьці падаўся. Зъявіўся назад задыханы. Шмыгнуў да мяне, мармычучы: «Ціха, ціха». Паблізу затупалі й неяк заіржалі, быццам жарэбчыкі на Доўгім выгане ў імгу,

гарластыя немцы. Яны былі заляглі адстрэльвацца ў вішняку з вульямі, іх пеканулі пчолы, што якраз раіліся (з савецкага мінамёта таксама агрэлі, аж мёдам аптырскалі ix). Іхны обэр, — съмяяліся пасьля людзі, як прыйшлі салдаты, — да таго ж апух і лоб яму разънесла, што каскі зъдзерці ня мог, пакуль самая ня трэннула на ім... Напакідалі патронаў, паўпудовымі ўсё скрыначкамі, як на бязьмене паказвала, а сябру пашанцавала калодка картаў з голымі нямкініямі на адваротках (нікому не прызнаўся; жонка намацала іх у кажусе, шукаючы ключоў ад съвірана).

Хліснуў пярэпалаху і я. Фронт стаяў і стаяў, бахаючы ў вагародах і ў полі, а мяне ціснуў той мус у прыбіральню, даволі далёкую, — каб яна згарэла! — у купе чорнага бэзу ў закуцьці. Бацька, паваяваўшы ў свае гады, набыў практикі, і ў гэтым, аднак, я пасаромеўся яго, мог яшчэ трываць... Выбухі, раз-пораз, прыпыніліся, і бацька штурхнуў: паўзі, во, туды! Толькі я гэта высалапіўся з тae ямы — як грымнула ды бліскатнула блізкім перуном у месцы, куды мне трэба было! І доўга крапацела на нас, усё роўна як бы нехта на хмару залезшы зъдзекваўся над намі й апаганьваў...

Так разарваўся апошні снарад у фронт.

Немцы змыліся.

Галячыха

Сорамна мне, што не магу ўспомніць імя Галячыхі... Была ўся з дабрыні. Памерла, й забылі пра яе. Гаварылі пра ейнага чалавека, пра сыноў. Па бацьку ўдаліся яны, не скажу, каб бандытамі, але хлопцамі жулікаватымі ад малога. Кожны з трох набраўся ад старога чагосьці аднаго. Большы падаўся ў съвет разбойнікам ды прапаў дзесяці ў Польшчы (казалі: пазнанцы ўтапілі яго ў рэчцы). Сярэдняга згубілі бабы; шаферыў на далёкіх маршрутах і назаводзіў каханак, чаго не стрывала ягоная мазурская жонка (зарэзала кухонным нажом, падау). Меншы піў, ці не ад самюткага дзяцінства. Пачынаў з бацькам. Калі той пайшоў за савецкую граніцу невядома чаго й больш не вярнуўся, сей Віценька на матчын грош.

Скакаў біцца да яе, як толькі ня меў за што схадзіць да патаемкі. Яна ўцякала тады з хаты да нас. Рабіла гэта так, што мы пра нішто не здагадваліся. Прыйходзіла, бывала, што ні дзень зь вечарам. Прасілася чамусыці ў ванны пакой, усенька разглядаючы ў ім зь нейкім барбарскім прыстрахам... Ажно ўгледзелі, як заходзілася яна там нямым плачам па Віценьку, які адпіў здароўе й забралі яго ў павятовы шпіталь.

Пакуль жыў даждываючы ён, чыпела й яна. Пахавала яго перад Калядамі, у белавокую, адліжную, сынегавіцу. Зіму перазімавала, каб легчы ў зямлю ў цёплы й зялёны поўдзень, неяк паслья Юр'я. А калі варочаліся ўсе з могілак, зынецярплівелья пакрысе жалобнасыцо ў такую ясноту палёў, нехта сказаў пра нябожчыцу: не съярпела харошасыці бязь Віценькі...

Бацькаў дом

Новы дом бацькі, хоць і гмахам здаваўся тады, галей беднасцю. Пабудаваны быў, як і ўсё ў нас, майстраватай бесталааччу. Асядаў гадоў дзесяць, з поскрыпамі бэлек і тараraphам у вуглох; чарапіцу на яго рабіў зусім прыдурак, затое танна. У пакоях, з панскімі — для завідлівых — вокнамі й з вышынёй як бы палацавай патыхала запушчанасцю: шпалеры, наклеенныя ў самым вялікім зь іх, трэскаліся ды маршчыніліся накшталт дыдактычнай мініяцюры альпійскіх гор — бачаных бацькам у нямецкую няволю, зь якой гэта ён прынёс заядласць у сабе зажыць не па-тутэйшаму, прасторна і ў паўгарадзкай выгодзе.

Такой будовы людзі нам не даравалі. Бацька так нічога й не закончыў у ёй.

Ён старэў, як съвetchка гасьне (трохі й расыпіўся быў). А я, шчабяглівы характарам, па-ластайчынаму выпырхнуў у бясьпечны Беласток. Там сваіх ужо дзяцей гадаваў, і мора мне было па калені. І пасля съмерці бацькі спатрэбілася гадоў і гадоў, і глыбокай старасці маці трэба было, каб уцяміць, што няскончаным домам нашым я павінен заняцца.

Магчыма, і таму таксама, што ў мяне завяліся большыя грошы ды й сынам майм выраслым ніадкуль мець кватэру ў трэці польскі крызыс...

Насамперад аплянаваў я зграбны плот. Гаварылася мне з майстрам, маладым, лёгка й прыемна (як з кожным, хто пабываў далёка і ў чужых). У прызабытай глушы бацькаўшчыны я мілаваў яго, бы героя нашага часу: малайчына, ён першы вярнуўся да сваіх! Мы прыгожа сказалі й пра беларускі патрыятызм, наастатак адзін аднаму. А плот ставіў ён потым, рыхтык як той Бязбожнікавы Франак калісці ксяндзу, аж пробашч пачаў дурыць галаву самому Богу малітвамі аб канцы гэтай работы.

Дубападобную панэль і мэблю я абачліва заказаў у быльм павятовым горадзе ў хвацкага столяра. «Будзе, проша пана», — адказаў ён мне праз цэлы Божы год і ў другую вясну. Усякае наадбывалася памік намі, і я — бяссоння нажыўшы — прызнаў: з плотам як-нік пашанцевала. Я дапамагаў столярыся дзяцей ёй нянічыць і агарод праполваць, каб толькі не было яму чым выкручвацца перада мною, бракам спакою ад бяздарнасці бабы (знаёмцы не ўпаткалі мяне тут, то й ганьбы мне, лічы, няма). Столляр — ён дбайна не выдаваў сябе халопам — кінуй усенікя й зрабіў нават больш усяго таго, за чым я заходзіў, але тады, калі западозрыў мяне,

што я дабіраюся да ягонай жонкі, зіркастай і рагатлівай гультайкі; гэтым ён як бы падказаў спосаб, якога я й спрабаваў у гэшэфтах сваіх пасыльшых з гыдрайлікам ды дастаў у морду. Я мацней і мацней зьдзіўляўся мнóstvu тae мэблі ўсюды, шыкоўnай не па-fabryчnamу! Хто-ж гэта яе тады вырабляе?

З гыдрайлікам-жа звязаўся, бы вады напіўшыся, хітра й вопытна: рамясынуга, ведай, думае ня столькі пра тое, што табе парабіць, але чаго й як не зрабіць, а грошай зь цябе настыгчы. Мы гарласта пілі барыш ашуканцаў, ход з майго боку быў просты: глядзі, во, жывая зь мяне аказія табе дзеля дарэмшчыны! Ён і дзюбнou гэтую прынаду, яшчэ й матэрыйял уласны дэкляраваў мне, за які я яму тут-жа задатак жменяй на стол паклаў. Прайграе той, хто ўзрадуецца, і хоць я ўжо съпявай за чаркаю, але шчыраваў ён, і таму верх потайны мой пакуль што быў.

Мантаж ваннага я ўпільнаваў да апошняе шрубкі (гікаўка ўрэшце зьнясіліа мяне ад перапою зь ім). Ён адбіваўся, калі я сцягваў яму з ног у пасыцелі боты; начаваў, зараза, тыдні тры. Уставіўши радыятары ў пакоях, у перадпакоі й на кухні, і жалезнью печку цэнтральнага, некуды сплыў ён мне з вачэй (яму не хапала дэталяў, і ён казаў: паштукаю добра га недарагога злодзея). Я ня браў гэтага ў галаву, напытваючи тым часам, дзе-б мне бэтоншчыка наняць, каб пазбыцца гразьзя вакол дому й каб-же цымантавым тынкам ардынарны фундамант прыжарашыць. Згадзіў я такога ў самім Беластоку, трохі съедам за падбеластоцкім гыдрайлікам. І ў гэтым выпадку не абыйшлося без сакрэту — майстар еў хлеб свой з венгерской кантрабанды, бэтонамі займаўся для камуфляжу, работу ён мэнчыў. Ён звязаўся ў нашым доме як чацьверты, і маці ня вытрывала са сваімі благімі прадчуваннямі.

— Яны зарэжуць цябе, сынок!

Сказала яна, бы ў крыніцу гледзячы.

За ім, за гэтым варацілам, папрыбягали, усё роўна што сабакі на спажыву, і той-же малады, каб яму я за плот даплаціў, бо грошы ўпалі й слаба са спэкуляцыяй далірамі, і столяр (папраўдзе: скупшчык золата цыганом) тую бабу сваю прыслаў, бо агледзеўся, што замала ўзяў зь мяне, і гыдрайлік знайшоўся. Гыдрайліку нешта яўна не ўдаваўся продаж заежджаных «фіяцікаў», якія набываў за бесцань і аднаўляў.

— Маразы йдуць, — загаварыў, ледзь пасыпей я разявіцца на яго.

— Вада як вада, замерзыне возьме ў цэнтральным, калярыфэры патрэскаюць і руры, а каштуюць яны, ой, каштуюць...

— Ты-ты, — ускіпець я ад раптоўнага здогаду: ён чагосыці не дарабіў назнарок!

— Лічыся, пан, са словамі, абраziш, дык гонар мой цану зацэніць, прыкінуўшы збольшага, падвойную, калі што, — супыніў мяне гыдрайлік.

Я аддаў ім усё, што меў і чаго ня меў грашыма, і страшэнна запазычыўся. Я пахаладзеў, я ня думаў, я чагосыці не разумею, я папаўся...

Прысыніўся мне бацька, дзіўна прысыніўся: ён маўчаў і я маўчаў.

Доўгая съмерць Крынак

У зaimшэлля Крынкі, куды зынікае правінцыяльны шлях, прыяжджаюць рэйсавыя аўтобусы. Яшчэ з пасажырамі. Зъяўляюцца й аўты, абнюхваочы ўпатканыя завулкі, каб упаўзыці ў нечыя вароты (пад брэх сабарна). Часам ламарэндзіць паміж платамі грузавік з брызэнтавым гарбом, сунучыся ў шорганыні галіноўя запушчаных прысадаў (нешта вывозіць). Прашляпae забарадзелы абадранец; дзесяці кідае ябукамі, бы каменіні на крушню, малады п'яніца.

Тут чамусыці ўсё восень, ці лета а ці зіма. Не зразумець мне, дзеля чаго жывуць у Крынках людзі. Даўным-даўно павінна іх ня быць; урослыя ў зямлю будынкі й размытая вуліцы тут будуць укрытыя съвяжуткімі бярэзянічкамі, грыбнымі пералескамі. Пушча атуліць непатрэбную ў капіталізм ваколіцу: на колішніх загонах забуяюць мяdzьведжыя малінінікі, завядуцца дзікі пад дубовымі падрубамі й пачнуць пасыціся казюлі на ўтравельых прыгуменых... Позыніща прыход сюды новай цывілізацыі гораду й лесу. Вінаватыя ў гэтым, вядома, палякі, перабіраючыся ў пакінутае беларусамі фэадальнае староныне. Бессэнсоўна яны мяркуюць, што хоць у Крынках, гэтым пасъляхалопскім цені гораду, можна выжыць... А ў іх-жа магчыма толькі ціха памерці.

Выезд у сmutак

У ноч з суботы на нядзелю даязджалі мы да першага на ўсход ад Польшчы мільённага гораду. Не было гэтага відаць па зубарэдкіх агнёх у захмараным даляглядзе, але мелася намі добрая, амэрыканская, мапа. Наш «форд» нарэштэ выскачыў зь беларускае дарогі на нешта даволі шырокое й гладкае; на аўтастрадку... Джэк Іванюк падціснуў газ да ста восьмідзесяці; вялізнымі пацеркамі замільгацелі за шыбінамі слабамоцныя машыны тубыльцаў. Джордж Анісімовіч заўзіраўся ўзад, ці ня села нам на хвост нейкая раўня; яго не пакідала шпійнаманія.

Заставаліся квадрансы, каб дабрацца да базы, што на адной з пэрыфэрыяў, дзе начэквалі нас з начлегам. Нельга заблудзіцца ў гэтай заходнярусской сталіцы нерасейской дзяржавы, валодаючы ненавіснай у ёй беларускай ды экзатычнай ангельскай мовамі; напытваючы адрес, маглі-ж напароцца на шавіняка кантынэнтальнай імперыі. Арыенцірам паслужыць пляц з помнікам Чорнаму Чалавеку; за ім — сказалі нам яшчэ перад выездам сюды — узвышаецца мадэрны комплекс, не пабудаваны якраз на Манхэтэне.

Мяне праймаў мінорны настрой. Выгледжваў я цёмныя вёсачкі ў сяк — так асьветленай — ужо ў прыгарадзе — палаесе таго магістральнага шляху, ціха зьдзіўлены, што ў іх усё нехта жыве; млява съвяцілася ў просцеценых вонкнах. Не хацелася ехаць у гэтую мацярынскую мне краіну, якой напляваць на дзеци. Падкусіў-жа ліхі пакінуць свой дом пад вішняю ў яблыневым садзе, у даліне са старадаўнім мясцінам, і выперціся з Джэкам ды Джорджам; замануўся ім, вось, рызыкоўны бізнес. У такую понач я-ж цёпла кладавіўся-б спаць у рагавым, блакітным, пакоі, пачытаўшы ў фатэлі, што пад фікусам, кавалак «У палескай глушы» або кніжыцу «Жменя сонечных промняў». Назаўтра-ж, для пярэдыху паслья працяглага пісаньня, заграбаў-бы высахлае ў палацыцё бабамі пустазельле й паліў-бы яго з бульбоўнікам ад скарасыпейкі (дым малочнага адценку валіў-бы ў разбуялы маліннік, што ў нізу).

Разъмасцілі нас на высокім паверсе жыльлёвага корпусу, у акуратнай на першы выгляд кватэры, адкупленай фірмаю на гасціцёню. Я к быццам усенька было ў ёй, нават душ. Зусім ня горш, чымасці ў чыкагаўскім Джэкстаўне, дзе эмігранты добра нажылі ды ўнукаў, прыемна распанелых, прычакалі (на славу Амэрыцы, вядома). Ранкамі наведваліся двух у капелюшох, трохі як блізінокі, і прыносілі ежу, каб ніхто ад нас ня бегаў у пустыя крамы з бурклівымі прадаўшчыцамі (мы не дадумаліся, што тут мець грошы — гэта яшчэ

далёка не ўсё). Сытна пасънедаўшы на кавалерскі манер — хлеб, кілбаса, масла, сыр, — усядаліся ў сваю сэнсацыйна доўгую й бліскотную аўтамашыну ды кіравалі пад казённыя палацы, праводзіць там перамовы настолькі нялішнія, як візіт жаніха да бацькоў цяжарнае нарачонай... Пасъля чаго — балаганна, але смачна, абедалі ўсё ў тым рэстаране для замежнікаў (рублі даставаліся за бесцань). Прыщемкам заходзілі невялікімі шайкамі да нас прыветныя тыпы, ставілі гарэлку (з попахам нафты), і мы заводзіліся зь імі на мэтысізаванай мове. Калі на пяты дзень будаваньня гешэфтаў у гэтым безнадзейным староныні ў мяне пачаліся прыступы мэлянхоліі, мы, бы на крылах, павярнулі дамоў.

Занатоўкі для памяці

Вятрыскі ў нас ад выгдану з багоньнікам; гудзяць у коміне ды пасвітваюць у лапухах, цубаняць дажджамі па высокай адгэтуль сцяне дому, а ўзімку накурганьваючы каля яе сънегу. У жніво налятаюць яны ад паўднёвых палёў з пахамі съпелага збожжа й ссохлага палыну. Буры з грымотамі наводзяць паганскі пярэпалах. Як-жя па-райску паслья таго бярэцца зелянець агарод: кучаравіцца моркаўка, выструньяваецца буракоўе, агурачнік у квецені нагадвае сабой асель зь неба дзівосны дыван, акурат побач расцьвілага маку, а лісьці гарбуза, што ў бульбянішчы, съмешна падобныя на чуйныя вуши съвіней, затоеных у шкодзе... Тады нават сваркі вераб'ёў са шпакамі за будку на шчытовішчы здаюцца весялосцю.

Пад старою яблыняй з павіслым ад пладоў галіноўем заходжу я апалыя папяроўкі, празрыстыя ад высыпеласці, у якіх, калі глядзець на іх пад сонца, відаць зярніткі. Ем з лакомлівасцю падлетка, што залез у чужы сад. Вачыма ўявы бачу я нябожчыка бацьку й тое, як ён крывіцца на маё гэтае смакаваныне: «Яблычкі табе ў галаве, а не работа!»

...Дзяцеліна пад Глінішчам уся ў ранішній расе. За паласою яе й за дзічкаю ружавее палетак канюшыны, якую косяць ад другога канца. Адтуль, угледзеў я, сігае заяц, імчыць ён — здаеща, — праста на мяне, ад чаго я аж разгубіўся, мала не ўпусціўшы з рук съяданак, што прынёс тым дзядзькам. «Ла-ві-і-іі, ла-а-ві-іі яго! — лямантуе нехта зусім побач, і я баюся азірнуцца на гэты крык, і ўшчэмліва трymаю пацяжэлы вузялок. — Эх, недарэка ты...» — гэта ізноў да мяне, і робіцца мне страшна, быццам той нехта зараз съцебане мяне пугаю. «Нашто ён мне, гэты заяц? Не хачу я яго! — калачуея, як перад якім апраўданынем.

Паслья таго, ходзячы ў поле, я абыходзіў гэтую мясьцінку, хоць было тут хораша.

...Стаяць аднаму ў крынічнай рэчаныцы ды пад высокім небам канца лета. Яшчэ не адлятаюць журавы й дзікія гусі, а ўжо перацьвітае поплаў і пусьцее поле. Босьня ногі заносіць пяском быстрая вада, яна жывым срэбрам паблісквае пад стромаю з гняздоўем плісак. На бяскрай пажні выгналі авечак і кароваў без пастуха, а ў пыльных прыгуменінях буяць малатарні. І чуваць гвалт торгу ў мястэчку, за хатамі з садкамі, у якіх залацеюць грушы, усё роўна бы абсыпаныя медзякамі дзеля незвынайнасці якое, ды трохі па-дзіцячаму румяняцца зімовыя яблыкі. На загонах у нізках

клапоцяцца гаспадыні, відаць і дзяўчат (іхнюю паненчынасьць пазнаюць па нецярпівасыці).

Стаяць самому сабе перад усім і ўсімі, у гаснучас лета, але перад сытай восенњю. Селяніну гэта зразумець! Калі гэта праўда, што без задаволенасыці няма прыгажосыці, дык і я ведаю, чаму падабаліся мне каstryчніцкія імжа й сутоньне, аталая лістота й завутольны вецер, дождж на шыбах і рыпат веснічак... Таэмнасьць поначнага падворышча. Цяплынь пасыцелі ў дажджоўе, сон пра съвежаваныне (запах ад смаленага саламяным агнём кормніка, якога калолі пад Каляду).

...Завялася ідэя: закончыць школу ў горадзе й убіцца на работу ў фабрыцы. Ад яе мы ў выпускной клясе пачатковай школы чуліся, як у застуднай гарачыцы. Тоё й тое далося нам потым, ой, нялётка: першае — ад вясковай недавучанасыці, а другое — ад дзярлівасыці новага сьвету. У свае прыезды на вакацыі прыблілася да мяне (і не да аднаго мяне) нейкае парабкоўскае крыўдаваныне на матку-бацьку, злосьць на гаспадарку й зямлю, на цэлае гэтае запацелае ад натруджанасыці йснаваныне; ад натужлівой працы гнайліся маладому скулы.

На Пятра й Паўла адбываліся музыкі; былі гармоня, скрыпка, бубен. Чакалася таго, каб хоць на каротка адлучыцца ад паспалітасыці, узвысіць сябе слоўцамі й манерамі сярод тых, каму не наканавана завідлівая будучыня ў занебакрайных далячынях. «Мой пан ідзе», — пачуў я пра сябе ад маці ў замгнёную рань, сам ледзь на нагах ад танцаў. Яна таўкла ў цэбры бульбу кормніку й з прыхільнасьцю зірнула на мой франтаваты стан (мне было ўжо блізка да праўдаў жаночае долі, менавіта да чарнабрывай загледжанасыці ў павярхойную гожасыць).

...Здарылася са мною й такое, у даросласыць, калі, упіўшыся, пакінуў я без дай прычыны кампанію ды пасунуўся ў глыб ночы. Цывілі ліпы, пахацелі паненскія агародчыкі, устаялася была паркая ціш. Я, даўно ня быўшы ў сваім мястэчку, маячыў у ягоных вулачках. Уразіла мяне бязълюдзьдзе ў ім, усё роўна што ў паморак або ў — не забытую — апошневаеннюю акупацыю. Гэта-ж тады, у ту ю перадпоўнач, я зразумеў, што йдуць часы, у якія чалавек ня будзе рады чалавеку. И ўсё думаў, адкуль яны такія набліжаюцца й дзе іх пачатак (?)... Зьяўляліся зь дзяцінства тлумныя пагулянкі, кавалераватыя хлапчыскі, дурэючыя ў вечаровых залётах ля вяргіневых платоў, попіскі дзяўчыннат з брыняючымі грудзымі, выглядкі з расчыненых вокан цікаўлівых цётак і мацярок, увесь той вэрхал задаволенасыці. А кожны выяўлены твар наводзіў думку пра зьменлівы лёс. У съвітаныне прычапіўся да мяне, бы сабачук, якісці

п'яны, па яго балбатні — прывалочаны сюды: яму трэба было грошай пазычыць у каго.

...Ніхто ня ведае, ці калі было добра ў вёсцы. Мяркуючы па тым, як ад самое старажытнасыці людзі імкнуцца ў гарады, трэба лічыць, што гэта й ёсьць адказ.

Я ўсьведамляю сабе, што чароўныя вершы пісаць пра сенаваныне можа той, хто не цягае касы, ня ходзіць за плутам. Паэзія заглядвала пад страху здавён-даўна разам з валакітамі з доўгімі торбамі, потым навейваў яе ветрык ад цыганскіх вогнішчаў ля рэчак, а яшчэ пасьля папахвала ёю ад асьвечаных паняў і панятаў, і, урэшце, улятала яна бяспушным анёлам за белатварымі книхнікамі манастырскім або, усё часцей, з боку гораду. Ад валакітаў браліся вясковыя мудрацы без свайго хлеба; ад цыганоў песьні павяліся пра каханыне няшчаснае, выгварнае ўсё-такі ў несыціханы тады холад, голад і паморак; паняты напусцілі ў хату бабам моды квяты тыя сеяць замест радка буракоў ці морквы; книжнікі ў касыцюмах плялі дзесяціні ў школках пра хараство поля, а на ім гэта цівун надаваў бізуной ратаю, і пра лугой хараство вярэдзілі, ад касыбы-ж на якіх горкі пот заліваў вочы, і пра неба гэтак-жа, зь якога, калі не навальніца зь перунамі, дык суша пякла або Бог сварыўся. Хвалілі яны вёску, бы на съмех які! И нашто ім тое было патрэбнае? Колькі-ж год і вякоў мужык толькі й ведаў чакаць таго, каб перастаць быць мужыком (у казакі падаваўся). И прычакаў, дзякую Табе, Божа Ўсямоцны!

Нішто не паверне яго назад, каб нават съвет і сонца мелі прапасці. Хлеб лёгкі, і кожны цяпер пан, самы апошні цямнотнік, што сям-там туляецца ў паркетных кватэрах унукаў, ходзячы жывым экспанатам паншчыннага жаху.

Той шкадуе мінулае, каму жыць добра стала, даўно добра. Чаму гэта так дзіўна?

...Чалавек, бачыш, — піша сябар, — адрываецца ад каранёў я свайго. Тлумачэнняў таго ёсьцека, аднак цяжка ўказаць на галоўнае сярод іх. У гэтых людzkіх вывараценях ёсьць трагічнасць самаадрачэння... Можна дадаць: звярыны інстынкт, каб толькі наесціся. Ну і ў цяпле быць. Усё робім перш дзеля самога ѹснаваныя. Жыць-жа трэба! А пытаныне пра цану быць-ся таго ёсьць, як і сам здагадваецца, пытанынем, якое паставіў чалавек сам-жа сабе, калі стаў ён менавіта чалавекам ды стварыў — для сябе! — культуру з цывілізацыяй (лішнія, а затым і варожыя прыродзе).

Ці магло быць іначай? Не, не магло.

Цікава, сам пабач, што rozум, зьявіўшыся ў чалавека, не зъмяніў яго сутнасыці як жывое зъявы. Тады — дзеля чаго ён у ім, гэты rozум?

Усяго, каб ведаць, што жыве? Мала як-бы... Каб болей і болей ведаць?
Дык — нашто?

Каб працы пазбыцца, да раю дайсыці? Але заўсёды будзе
пытањне: а што далей?..

Бачыш, як граф навамодны люблю я паехаць у родавую хаціну зъ
дзедавай печаю ды гліняным таком каля яе, з выкаўзанымі лавамі пад
ваконцамі, і сесыці тамака за стол, сточаны караедамі, і пачытаць
сабе за ім пра касьмічныя ракеты й навуковыя рэвалюцыі, і пра тое,
што налічваецца мільёны вучоных, і пра тое яшчэ, што тэхнічна
магчыма, нарэшце, зь пяску вырабляць шмат што патрэбнае нам для
жыцця... А мне вось, адэту ўніверситету ды адначасова ўласніку
хаткі, ёсьць гэтак — жа старадауні клопат з дровамі на зіму й з тым,
каб уставіць шыбу, і знайсыці майстра (перакрыць дах), і нямаш
цыманту, і не дапытвацца, дзе — б тут воз гною на агарод хто прадаў, а
зусім бяда, адкуль ратая наняць (кочь ты сам па-першабытнаму
сукачом ары). Праўда, у покуце, дзе іконы, шуміць і буйніць тэлевізор,
які маці глядзіць ды слухае, як той бяспісменны дзядзька ў
касьцюме, якому заманулася пабыць на дакладзе прафэсара,
прывезенага ў клуб. Перад учарнелымі ўваходнымі дзвіярыма (з
засаўкай) красуецца мая легкавушка, якую пакалечыў, упаўшы ў
непагадзь на яе, падгніты тын...

Усё каб выгадней, смачней, бесъячней. Ну й што сказалі-б на тое,
калі — б змаглі сказаць, тыя гатункі жывога ў съвеце, якія род наш
выгубіў альбо выгубіць? А калі й самую Зямлю мы зыніштожым,
распылім па Космасе, ізноў ня будзе анікіх пытањняў. Насунешца
тады цішыня, якой нікому не ўяўіць сабе. І якую паразоўваць зъ
веквечнай гэтак-жа несур'ёзна, як пясчынку з Сусветам (пра які мы
ўсяго здагадваемся, што ён без пачатку й без канца).

Ані такіх, ані хаця-б падобных думак не было ў майго нябожчыка
бацькі, калі ён вярнуўся з астатніе, на наша паняцьце, прымітыўнае
войны. Ён паставіў сапраўдны дом з паддашкам, на купленым пляцы
ў зарасьях пажарышчаў. Быў хвацкім шаўцом, і яму спорна ўдалося
тое ў тадышнюю адбудову. Прынёс з акуратнай чужыны норавы й
мары, якія ў нас лічыліся панскімі. Найпершай непрыстойнасцю зъ
яго боку было штодзённае галеные твару... А яго турботы з майстрамі,
можна сказаць, паўеку назад аказаліся ня вельмі каб съмешнымі і ў
наша пакаленіе, ужо перасёўшае зь ляскатлівых фурманак на
ўсёмогучыя трактары, з гнаявак у аўтамашыны, цапы й маслабойкі
передаючы ў музэі, быццам для публічнай перасыярогі якое ад
рэцыдыву былога.

Бацька заўпарціўся заказаць вэнэцыянскія вокны (надта-ж наглядзеўся ён на іх у Саксоніі). І аплянаваў ён калідор з філіянговымі дзъярыма ў пакоі і ў кухню ды ўсходы з парэнчаю, на той паддашак, на якім меў намер дажываць з нашай маці (пакінуўшы нам, двум сынам, па палове размашыстага дому). Столяра такога, які — напасъедак — не адкінуўся ад яго, напытаў бацька недзе аж пад Беластокам (у Ліпавым Мосыце?), але й гэты яшчэ раз перарабляў усеньку, ня могучы пагадзіцца з тым, што ўсё павінна быць шырокое ўялікае. Цесьляры-ж, ставячы съцены, хітравалі накшталт італьянскага страйку, паціху пабойваючыся, што будуюць яны высознае глупства. З адным печніком не зазнаў ён дураты — чалавек гэты ваяваў, быў у Англіі.

...У маладую вясну, за ўсыпанымі квеценыню вішнякамі ў платох скрыгоча й ламарэньдзіць будаўнічы сэзон. Выныраюць кроквы з латкамі, па якіх павукамі ходзяць мужчыны (рыхтуюць шыфэр). Унізе — уедлівы енкат пілы, цясаныне, ад якога адчуваецца слушную здаволенасць, і ў нечым пужлівая звяяга гэблі. Бубніць хуткая гутарка, перапыненая звонкім ад вышыні покрыікам з даху... Вырасьцеш, ажэнісься, дык і пабудуешься. Адвечнае гэта ў нас: віць аднова гняздо. Нязыменная прычына нашай незайдроснай іншым заможнасці (дзед ставіў хату сабе, і бацька, а цяпер — сын, праўда, мураваны дом, а пасля — унук?). Няма калі нам жыць ды багацець. Жытло ня можа быць лепшае за лёс, таму шчасцю нашаму ў людзях, да якіх мы натужваемся параўнацца, усё тая-ж грош-цана. Але мы гэтага ня бачым, ідучы з тварам, адвернутым за сябе, з вачыма, вываленымі ад ганьбы няслайной памяці найбедных зь бедных. І таму гэта ня верым у тое, што, аднак, нішто ў жыцці не вяртаеца, гэтак-жя добрае, як і нядобрае, цячэ ў акіян нябыту. Наша няўпэўненасць такая пераўтварылася ў васаблівую рэлігію нашую, у якой ёсьць-жя галоўны плебейскі атрыбут яе, менавіта страх. Фактычна ўсё бачым вачыма страху, усё, да апошняе дробязі, да самай мізэрнай глуповінкі. Дакладна ўсё!

Ці ўдасца каму калі апісаць беларускі страх?

...Ядловец каля сънежнай шашы, бы архаічная людзіна, што прыблілася зь вечаровага запольля. Бліскациць электрычнымі агнямі блізкае мястэчка. Мардабойная правінцыя, некалі без паняцця, як жыць. Ужо як быццам не такая... Можна прызнаць рацыю, калі кажуць: ёсьць у яе ўсё, што трэба, каб было; нават хлебам пачалі ў ёй раскідацца (ссохлы мочаць курам). Не паверыць гэтаму той, хто ня ўмее звярнуць увагу на асаблівасць пасажыраў аўтобусаў у Беласток на беларускіх маршрутах. Пыхлівасць маладзіцаў, ад якіх чамусыці

ўяўляеца камічным іхняе кахранье, пакуты іх і съёзы. Фанабэрыйстасыць маладажонаў прывейвае забытых пахі шляхецкіх засыценкаў (зь якіх колькі-ж было рогату ў простанародзьдзі і ў літаратуры).

Жылі-былі дзея збожжа й мяса — цывілізацыя поля й хлява, сутыкнуўшыся з фабрычнаю, пакрывілася ў характарах, заядласыць да працы перайначыўшы ў трывіальнае хітрэцтва.

...Ёсьць імгненыні ў жыцці, якіх аніяк не забыць. Ад якіх крываудліва горбіцца. Радасыць падае ў бяспамяць.

Лёс змяняеца хутчэй, чымсыці думкі. Адсюль гэта тыя недаросласыць у дарослых і — даросласыць у дарастаючых. У курных хатах з тэлевізарам у покуце, у тых, што на вуліцы іранічна званай у нас Новаю ў мястэчку, — устаялася непатрэбнасць. Канае ў іх мінулае, сарамліва зацішыўшыся. — А куды ты пойдзеш, а ці хто прывециць цябе? Сядзі крыщаю, во, і здаволены будзь, што не чапаюць!

Дагэтуль вялікія войны выклікалі вялікія змены. Калі грамадзтвам сталі й сяляне, пайшлі яны, вядома, съедам за папамі, пакідаючы зямлю (правіла: дзе не было маёнткаў, там аруць і сеюць і ў сёньняшні пералом, і бязълюдзьдзя няма). А кар'еры іх, як і яны самі, — парабіліся начымі старажамі гэтых нядаўнія гаспадары, а жонкі іхня — нянькамі ўнукаў і служанкамі дачок сваіх, часамі прывіральніцамі на службе. Дзеци, прайшоўшы ўжо школы, валакуць да сябе ўсянютка тое, што падгледжана ў колішніх панскіх пакоях. І старым гэтым няманш месца, па гарадох начуюць яны ў кухнях, на раскладушках, а па меньшых мясыцінах — рыхтуюць ім кануры з падлогаю ды ваконцам у лішніх хлявох (рамантаваных на гаражы й дрываютні). Холад там, хоць ты сабак ганяй! Песьні жальбы ім съпяваць я павінен? О не, наадварот, крыкнуць мне на іх: «Так вам і трэба за тое, што панічоў сабе нагадавалі! Самі плявалі на сябе, дык чаму-ж гэта нашчадкі вашы любіць вас мусяць?! За што? Ганьба ня вырасыць кветку пашаны!»

...У прыгарадзе добра, утульней у драбноце дзён. Пражывеш сабе іх, адзін за адным, без прэтэнзіяў на якую-колечы значнасць. У прадвесніне, калі ўраныні хрумсыць пад нагамі талы сънег, прымарожаны за ноч, ідзеш у цяпліцу пасеяць першыя агуркі. Карміць будзеш курэй-нясушак. Потым, у позні ўзыход сонца, пасынедаеш ды дзяцьмі (яны съпяшаюцца ў школу). Сядзеш у сваю зъежданую легкавушку, штоб стаіць за акном на падворчыку, і пунктуальна — дзякуючы ёй — пабудзеш на казённай рабоце, зь якое ясі хлеб (табе, вядома, напляваць на яе).

Час ад часу ў ваколіцы згвалтуюць чыюсыці дачку нейкія лайдакі або абкрадуць далейшага суседа прыежджыя зладзеі; бывае — кагосыці забіюць бандыты (пазалетась — агародніка Рухаймозта). З прыцемкам ня трэба выходзіць у завулкі, нікуды. А калі хрысьцыны спраўляеш ці паклічаш сваякоў на Каляду альбо іншы баль які надумаеш, дык няхай лепей заначуюць у тваім доме госьці (ёсьць-жа тых пакояў!).

...Эпоха съмьеца з эпохі, заўсёды наступная з папярэдняй, як сын з бацькі (дачка з маці). І гэты съмех, бы лямант гісторыі: быў, ёсьць і будзе. Веліч зъмяншаецца ў съмешнасьць, трагедыя ходзіць пад руку з камэдый, швэндаючыся па задворках быту. Праклён валачаешчае бабы заглушае плач Джульєты, а набабнік плюе на Рамэа.

І жывуць людкове, заглядзеўшыся ня столькі ў будучыню, колькі самі ў сябе. Гэта таму ніхто нікога не разумее, хоць і гавораць і думаюць. Іначай ня можа быць, адкажа хтосьці (маючы рацью, на жаль).

Аднак калі мой сын стаў дарослым, я штораз зъдзіўляюся яго нясьпеласцю. І мне ўсё здаецца, што я, будучы ў ягоных гадох, ужо быў такім, як цяпер больш-менш... Гэта, напэўна, няпраўда — сваё пражытае памятаем не такім, якім яно было, а такім, якім хочам бачыць яго, азіраючыся за сябе. Мы безупынна менавіта хочам. І ў гэтым, магчыма, закон, які не абыйсьці бокам (праўда, ёсьць цывілізацыі, у якіх няма гэткага непрымушанага прымусу).

Мой сын. Я ўсё прыгляджаюся да яго. Я не разумею яго. Іншы раз здасца мне, што я ўсё-такі, урэшце-ж... Тады ён ізноў учыніць або скажа нешта такое, ад чаго робіцца мне яшчэ цямней. Апускаюся ў роздумы пра нябожчыка бацьку, прызнацца дзяякуючы яму, сыну свайму, а ўнуку ягонаму... Жыцьцё паўтараецца, як прырода, бы нарадзіны й съмерць, паўтараецца й незразумеласцю сваёю. У выбух спрэчкі — паміж намі, падобнай на майскі градапад, я навучыўся глушыць яе зъянацьку: ты не пад мяне гавары, ты пачакай і скажы гэта свайму сыну, калі яго будзеш мець!

Ён анямела моўкне.

І я ведаю, што сказаў яму, відаць, важнае, і потым сушу сабе галаву над тым, што менавіта сказаў я яму якраз і напэўна?! Як быццам навылёт ведаю й адначасна роспачна ня ведаю й ня ведаю! Мой-жа съвет — гэта не яго съвет, хоць ягоны пачынаюць ў майм. Маё жыцьцё ўсё далей і далей ад ягонага, бо гэта ён пойдзе наперад, павярнуўшыся да майго съпінаю. І толькі калі ягоны доўгі крок запаволіцца на цяжкай вярсьце, мусіць тады прыпыніцца й сваім

зрокам, ужо гэтак-жа немаладым, паглядзець на бацькоўскае (дабіўшыся да нудоты гэтаксама спозненага розуму).

...Бы выява таемнага скарбу мігацеў заліўны Доўгі луг у Юр'еў дзень, калі бабуля выводзіла мяне глядзець поле. З жытнёвае руні не было ўжо відаць вароны, сеўшае ў яе, што прарочыла ўраджайнасць і хлеб аж на ўсю зіму. Але нішто так не засела ў маёй памяці з тae вясны, як той мігат, быццам гэта самое сонца купалася ў тым лузে, пырскаючы ва ўсе бакі й пужаючы кнігаўкі. Хацелася стрымгалаў пабегчы туды й, схаваўшыся за вербалозамі, самому ўбачыць тую цудную гулянку (гэтак кавалёры падгледжвалі дзяяўчатаў на сажалкам). Я ня цяміў, што прыгажэй ёсьць заўсёды здалёку (вада тая аказалася са страхотна грузкім дном з плоймаю апалонікаў).

На ўскрай сваёй палоскі мы рассыцілі радзюжку, каб прысесыці на сырой зямліцы паесыці. На ручнік выкладвала бабуська пару гатаваных яек, па скібцы хлеба, і ставіла адмысловую, малую, гладышку з кіслым малаком (акуратненка абвязаную хусыцінкаю). Знаходзілася ў крышынка солі.

Яна памерла ў тое-ж маё маленства, няспешна ў урачыста. Паслья яе съмерці людзі пачалі пакідаць сярпы, перасталі пасыціць, а потым кінуліся рабіць усенька машынамі, багацець ды страчваць розум. Я тым часам вырас, паканчаў усякія школы й шумна палепшваў сьвет зь Беларусью, каб, у рэшце рэшт, па старэць і задумацца над тым, што казала яна, мая непісьменная бабуля... Пахаваў я яе, бы тысячагадовы беларускі лёс, і, пакруціўшыся па жыцці, сам цяпер ня ведаю, як мне быць. Новы час адказвае неяк няшчыра, у яго што ні дзень — то іншая праўда. И бацькі мае гэтак-жа разгубіліся.

АПОВЕСТЬ

Сыцяна

*У нашым калодзежы, у Каралёўшчыне,
калісці злавілі дзіўнага шчупака — амаль
бяз тулава ды зь вялізной галавою. Ён,
відаць, рос у голадзе...*

(З успамінаў Маці)

1

Сыцяпан Сумленевіч глядзеў у вакно.

Выпаў першы сънег, і было съветла, добра. Невысока кружылася птушка, голуб. Беляхцелі пярэстыя дахі складаў, пабудаваных на пустэчы, на якой, як казалі старыя людзі, знаходзіліся могілкі. На панадворку блізкага будынку зграя дзяцей білася сънежкамі й адтуль, час ад часу, даляталі вывіскі радасці.

Сумленевіч, заклаўшы руکі за съпіну, прайшоўся па пакоі, абмінаючы вялізны пісьмовы стол, крэслы. Гэты сънег доўта не палаіжыць, міжвольна думаў ён. Яшчэ — зарана. Будзе тапеліца, балота на тратуары. Стане імгла, ад якой сонна й невыносна абыякава...

Ён адчуваў сябе неспакойна. Першы раз ахапіла яго так моцнае пачуццё неспакою, якое — баяўся таго — было блізкае страху. Не знаходзіў ён выразных прычынаў, якія таумачылі-б гэткі стан духу. Вышукуюваў адну прычыну, галоўную.

Кіра, вядома, мела рацьлю, калі ўчора наракала, што Сыцяпан рэдка бывае дома. Ён і сам зъдзіўлены tym, што яно, сапраўды, так ёсць. Прадумашы, дзені за днём, цэлы тыдзень, ён усьвядоміў сабе, што яго чамусыці не прыхіляе да жонкі. Бачыў у ёй усяго нейкую ціхую прыстань пасъля турботнага дня, ня болей. Да ягонай съвядомасці даходзіла гэта цяжка, як бы з натутай. Зь вялікай неахвотай.

Лагодныя вочы Кіры засмучона глядзелі на Сыцяпана. У іх было, можа, больш заклапочанае... Гаварыла яна пра яго здароўе, пра тое, што ён крыйчыць праз сон, беспрытомна кідаецца ў пасъцелі, пацее да ўмакрэласці. Прасіла, каб схадзіў да лекара. Яе жаночая мудрасць у штодзённых справах нават прыгнявіла Сыцяпана, але ён прыкінуўся дабрадушна-пастухмяным, паабяцаў ёй. Да лекара, фактычна, трэба яму пайсыці: мо ў аўторак? Не, у се раду.

Яна ня ведала пра забойства сакратаркі.

Пры распазнаныні трупа пачаўся ў яго галаўны боль, працяглы й тупы, які ўжо колькі дзён не сьціхае. Дзяўчына загінула ва ўласнай кватэры, ля Выгодаўскай. Яе цела, аголенае й жахліва пакалечанае, ляжала на атаманцы; з глыбока парэзаных грудзей пакрысе въщякала кроў; бзычэла агідная зеленаватая муха. На падлозе, на крэслах і на гасьцінна застаўленым стале цялятапісі шматкі адзеньня; дзяўчыну згвалці. Яна, напэўна, баранілася, што разълютавала бандытаў — іх было трох. Капітан дапускае, што, прынамсі, адзін зь іх быў добра знаёмы ёй. Сыцяпан ня чуў пра тое, ці ў сакратаркі быў жаніх.

Была яна, несумненна, прыгожай. І даволі інтэлігентнай. Прывтым — бойкай, такой борздай у дзеяньні, трошкі нэрвовай. Якраз адпаведнай для свае працы. Кіра — калі парапонаць — усяго мілая кабетка, і нічога больш. "У такой сыгуацый яны зрабілі-б зь ёю, што захацелі-б, і яна засталася-б жывою", Сумленевіч з прыкрасыю падумаў пра жонку.

Ён чакаў візіту каштана. Патрэбна дакладна расказаць яму, што ведаў пра нябожчыцу. Парабіў сабе занатоўкі: няшмат. Мала мог паведаміць съледчаму. Калі чалавек жыве, дык, здаецца, вядома нам пра яго амаль усё. Толькі потым аказваецца, што ведалі мы пра дробязі, пра пылінкі ад існаваньня, якое згасла. У Сумленевіча зараз склалася падазрэнне, што сакратарка спэкулявала. Некалькі разоў, бадай, тры, ён незнарокам пачуў яе размовы па тэлефоне, якія запамятаўся яму не сваёй двухзначнасцю або наіўнай зашыфраванасцю, але настойлівым старгоўваньнем чагосыці. Досьць сварлівых размовы. Ён пакутліва намагаўся ўспомніць іх зьмест.

Ён наўрад ці зможа дапамагчы капітану ў разблытаńні гэтай справы. Гутарка зь ім зойме яму час, працягненіца да вечара, і Кіра скажа, прывітаўшы мужа ў дзівярох кватэры: "Хадзі есьці".

Візит капітана й злосць Кіры будуць дзівюма справамі, якія вырашаць пра зьмест і настрой сённяшняга дня. Мо ѹ няма сэнсу гаварыць пра гэта, але дзень арганізоўваюць пераважна дзівве справы, часам значныя. Як бель і чэрны. Адчуванье стомы зынікне ў Сумленевіча позынім вечарам, недзе пасьля дзевятай гадзіны, калі жонка, задрамаўшы перад тэлевізарам, прачненіца ад прахалоды й загаворыць пра тое, што час кладавіцца спаць. Гэта выкліча ў ім гримасу пратэсту, маўклівага, стoenага ў сабе. Яму тады захочацца папрацаваць, прадуманаць заўтрашні дзень, і ён доўга ня зможа заснуць; Кіра, іншы раз, храпе, праўда, няголасна, можна сказаць, далікатна. На заслоненым акне мігціць барвовае зарыва вулічнага нэону, замацаванага на шчыце суседняга будынку. Бліскі ад яго чамусыці нагадваюць пацешлівую бегатню хлопщаў і дзяўчатаў на

беразе рэчкі, у якой купаюцца яны перад захам сонца ў летні адвячорак. Уяўленыне таго дае супакой і, не інакш, таму яно прыемнае — асабліва калі забрэша сабачаня, зь якім Кульгавая Зоська, маці пачынаючай прастытуткі, выходзіць на двор.

Вельмі добра, што Кіра не здагадвае ща пра няшчасце, якім вымушаны, няхай сабе й часткова, займацца Сыцяпан. Ён упэйнены ў тым, што за яе словамі зацікаўленыня й спачуваныня штораз бліжэй хавалася-б падазронасыць. Тое надта няўлоўнае чуцьцё недаверу, якое называюць, хіба залішне, падазронасыцю, як быццам першую прыступку называць цэлай лесьвіцай.

Капітан не зъявіўся ў дамоўленую гадзіну, спазыніўся; ён колькі хвілінаў наракаў на недахоп часу, на звалку работы, і заўзята гладзіў парадчэльня валасы, якія па-кавалерску ўпрыгожвалі ягоны высокі лоб. Сумленевіч, не чакаючы, пачаў яму расказваць. Съледчы выслухаў яго даволі безуважліва й папрасіў харектарыстыку — як гэта сказаў ён — нарыс псыхалягічнага партрэту нябожчыцы. Размова атрымалася нецікавай.

— Ну, хоць раз вярнуўся ты дамоў як чалавек, — гаварыла Кіра, рыхтуючы абед. Сыцяпан мыў рукі ва ўмыўальніку; намочаным ручніком націраў карак, каб пазбыцца мігрэні. Ня слухаў жонкі, надакучліва дбайнай пра яго, і нават пашкадаваў таго пачуцьця задаволенасыці, зь якім ішоў з працы. Нёс дахаты гэтую сваю выпадковую пунктуальнасць, бы падарунак для Кіры. Яна, усё-такі, старэ... — Ці ты, Сыцёпа, яшчэ любіш мяне? — яна выключыла польмі газу пад патэльняй, на якой смажыліся катлеты. Не азірнулася. — Ці я патрэбная табе?

— Ты, Кіра, лепш дай мне есьці, — паморшчыўся Сыцяпан. — Давай мы паабедаем, — ён сеў за супрацьлеглы канец стала. Яму хацелася есьці, і ён таму баяўся, каб ня выбухнуць злосцю.

"Чорт падкусіў мяне купіць касыцю!" — нездаволена падумаў пра пінжак, які выдаўся яму цяжкім і нязграбным. (Набыты за танную цану ў "Цэнтралі".)

— Падсмажыць цыбульку, Сыцёпа? — Кіра быццам раздумала сказаць Сыцяпану важнейшое.

— Нашто? Сядай, урэшце, — ён узяўся нарэзаць хлеба. — Пакуль насмажыш цыбулі, дык усё выстыне, — лусты крышыліся яму, пачарсыцвелья.

Маўкліва паабедалі. Ён азваўся толькі раз. ("Кіра — зноў забуду сказаць табе — трэба пападліваць вазонікі на акне, цёплай вадою, каб карэньчыкі не пагнілі...")

Потым пагаварылі спакайней.

— Што чуваць, Сыцёпа, на працы?
— Нічога асаблівага: бавім час да вечара...
— Ты, бачу, чамусьці не ў гуморы.
— Хто яго ведае... Нейкая стома напала на мяне.
— Мала сыпіш: трэба мінімум воsem гадзінаў, Сыцёпа.
— Трэба.
— Зноў прасядзіш паўночы..
— Не прасяджу...
— Так далей нельга, Сыцёпа.
— Чаго нельга, Кіра?
— Сыцёпа, чаму ты ня слухаеш мяне? — у яе памутнеў голас. — Зачыняеся ў кухні ды сядзіш у ёй да раньня.

— Не да раньня, Кіра. Часам, здарыцца, да адзінаццатай... — Гэта была няпраўда. Ён ужо колькі месяцаў кладавіўся спаць паслья дванаццатай. (Яму, звычайна, ня спалася.)

Вярнуўшыся дамоў, ён з улюблёнасцю наводзіў парадкі ў пакоях. Зьбіраў, рукамі, сымяцінкі на дыванах, сыціраў шматкаю пыл з падлогі й парэнчаў фатэляў, перавешваў адзенінне ў шафах, чысьціў абутак, мыў пасуду й гаршкі, дапамагаў Кіры ў гатаваныні абеду, калі яна не пасыпвала зь ім на час, хадзіў у склеп па бульбу й моркву (тамака ён, а як-жа, даводзіў да геамэтрычнага ладу на паліцах са слойкамі павідлаў і бутэлькамі самаробнага віна), выносіў съмецыце. Снаваў зь цяжкай задумёнасцю, а калі гаварыў, дык пра глупствы. Кіра не прыкмячала таго, што Сыціпан нечым заклапочаны...

Сумленевіч падумваў аб тым, ці ня лепш было-б яму зъмяніць месца працы.

Прадчуваў: роздумы зьяўляюцца пастановай. Хаця-б таму, што выклікалі яны ў ім супакоенасць або й захапленыне, ад якога ўставаў ён са звычнага крэсла й хадзіў з кута ў кут. Патрэбна было яму вышшукаць прычыну, апраўданыне... Не знаходзіў яе. Яго шанавалі, супрацоўнікі й начальства, як ураўнаважанага чалавека, які здолее знайсці выйсьце з кожнай, здавалася-б, бязвыходнай сітуацыі; як таго, які не падвядзе. Называлі Сумленевіча сапраўдным камуністам, пакепліваючы, бо ён не зьяўляўся членам партыі!...

Штосьці ня ладзілася ў Сумленевіча. У сераду, пад канец дня, яму званіў капітан. Забойства сакратаркі, калі думаў аб ім, навейвала на Сумленевіча сум, ад якога ён страчваў здольнасць штокольвек разумець. Гэта было неяк падобнае да задуманых ім пошукаў новай

працы. Невытлумачальнае спараджала якоесыці адранцьвеньне, тупую, быццам зубны боль, дрымоту.

Кадравік прыйшоў з кандыдаткай на сакратарку. Не прыглядаючыся да яе, Сыцяпан падумаў, што съмерць можа быць і радасыцю... Стаяла перад ім жанчына рэдкай прыгажосыці, бадай, маладзіца, якой жадалася мець свае грошы, чаго, зрэшты, яна не затойвала.

— Сядайце, калі ласка, — сказаў ён. І кадравік, з гатоўласыцю задаволенага мужа, паўтарыў ёй слова Сыцяпана, паказваючы на мяккае крэсла ля пісьмовага стала. Пачакаў, пакуль яна сядзе. — Вы хочаце працаваць у нас? — яе прыгажосыць не дазволіла Сыцяпану глядзець ёй у очы. "Прыгажосыць у Ніны была прыгажосыцю нахабнай і, мабыць, таму не прыкмячалася яе", — адзначыў за нябожчыцай. — У вас ёсыць вопыт такої працы?

— Гэта першая мая праца, — сказала яна й прыплюшчыла очы; яе доўгія вейкі прыгтаіліся.

Сумленевіч запытальна паглядзеў на кадравіка, на міг.

— Пані закончыла школу адміністрацыі, — кадравік падсунуў Сыцяпану паперы. — Часткова завочна...

— Пасыля таго, як выйшла замуж, — дапоўніла яна. Ёй чамусыці было прыкра. — Фактычна, дык усяго апошняя паўтара года...

"І гэтую заб'юцы!" — кальнула Сыцяпану недарэчнае.

— Вось тут пазначана, — кадравік пахіліўся над індэксам. (На халеру гэтые індэкс?!?) — Адзін год і няцэльных сем месяцаў, — ад яго кучмы ўдарыла ў нос кіслым потам нямытай галавы.

— Добра, пабачым. Запоўніце пэрсанальную анкету.

Кадравік пайшоў зь ёю, забіраючы рассыпаны стосік яе дакументаў, звычайных і аздобленых, якія нешта пасьведчваюць, уверагодніваюць перад чужкімі.

Новае месца працы. Што-б гэта абазначала, як назва задумлівасыці Сыцяпана Сумленевіча?

Бачыў ён Kipy, яе патлусыцеля ў шчокі й нязоркі пагляд. Яна ўставала перад шостай гадзінай раніцы й марудна апраналаася, шахацела цэляфанавымі торбамі, у якія клала панчохі; (Сыцяпан злосна пераварочваўся на другі бок.) Абуўшыся, раз-пораз забягалася ў спальню, зноў чагосыці; чуўся глухі стукат яе абцасаў на дыване. Скрыпелі дзъверы шафы з адзенінем, звяягалі вешалкі. Усе гэтыя гукі ўяўляліся Сыцяпану разам з пахамі згатаванага малака, харащуткіх булачак, масла ў пасоленай вадзе... Сынедалі каля паловы сёмай, спакойна й без апэтыту. Ён з палёгкай уставаў з-за стала, рабіўся

пасыпешлівым ад раптоўнай нецярплівасыці апынуцца на працы. (Кіра рэагавала на гэтую пасыпешлівасыць.)

— Кіра, я не могу знайсці рукавіцаў, — ён, мокрыя ці сухія, засоўваў іх у кішэні паліто.

— Сохнущь у ванным, — яна, пераважна, тады пачынала злавацца.

— Ага, — палохаўся ён падсьвядомым, ранішнім страхам: "Праз халерныя рукавіцы ў нас можа дайсці да разводу!"

Кіра бралася мыць пасуду. Сыцяпан цалаваў яе ў вушка й выходзіў з кватэрні. Ад яго пацалунку яна як бы прысядала... У закутку, паміж абагравальнікам і акном, павук снаваў сваё накшталт мініяцюрнай антэнны. Дзіўны павук, якога хацелася клікаць "Васькам".

— Зь мяне, Сыцёпанька, нядобрая жонка і благая гаспадыня, — аднойчы сказала яна.

— Табою, як жонкай, я цалкам задаволены; ну, а як гаспадыняй — скажу табе — я да непрыстойнасці захоплены! — адказаў ён, прыжмурыўшыся ва ўсъмешкы. Такую горбу аладак, і так смакавітых, магла напячы толькі мая Кіра. Толькі яна!

— Знайдзі мне працу, — Кіра ні трохі не жартавала. — Хоць абыякую й абы-дзе...

— Мала табе, Кірачка, працы дома? — ён штосьці прадчуваў. — Ого, зажадалася падвойную плату мець...

— Я, Сыцёпа, не жартую.

— Бачу, Кіра. Бачу...

Нешта сарвалася ў ім; не стрымай ён нагрузкі дня, вельмі нэрвовага дня, і сказаў ёй, праўда, залішне па-грубіянску, многае, чаго, зрешты, не шкадуе ў па сёньня. Добра, Кіранька, я пашукаю табе працу. Не, не ў сваёй установе, бо гэта зашкодзіла-б табе, ты не магла-б узвышацца на службе: муж і жонка ня могуць быць адначасова важнымі. Ведаеш, Кірушка, знайду табе я месцейка ў фірме з разумным дырэктарам. Думаю, ты не супраць таго, каб працаўаць пад кіраўніцтвам разумных... Але няхай табе, мая ты Кірулька, не здаецца, што інтэлігэнтнасць у чалавеку зьяўляецца нечым пажыццёвым. Асабліва — у дырэктароў! Твой першы пэрыяд штатнай працы праміне, ну, быццам мядовы месец: у цябе, напэўна, знайдзецца шмат жаданьня выконваць свае абавязкі выключна добра, а ў дырэктара-ж — разумець цябе ў дапамагаць. І так яно, фактывічна, будзе. Неўзабаве ты, Кіраня маё, пойдзеш далей і тады сутыкнесься зь незразумелым: удасканальваныне працы, значыць, і фірмы, акажацца шкодным ёй... Дырэктар растлумачыць гэта па-свойму. Не паслухаеся яго — пазвоніць табе аднаго дня, па ўнутраным тэлефоне (ты пазнаеш яго па голасе!), і скажа прыблізна

наступнае: "Вы перастаныце пісаць і вазьміцесь за працу!" Ён выключыцца, пакуль ты, Кірушка, пасъпееш разявіць роцік, а прытым падумаць: "Што здарылася? Заўсёды гаварыў ён да мяне: пані Кіра! Гэта жарт. Хтосьці, у каго голас падобны да дырэктаравага, пажартаваў і рагоча сабе ў катормсыці пакоі дырэкцыі..." Як-жа бяз дурняў жыць на съвеце? Бяз дурняў — панура, сказала-б пабочная асoba наконт твайго канфлікту з шэфам. Ты, вядома, дурнем падічыш дырэктара; нейкая рацыя ў гэтым будзе. Ды ўся справа ў тым, Кірушачка, што кіраванье даверанымі інтэрэсамі, як кожная штатная праца, мае абмежаваныя характары. Таму, пані Кіра, у наших умовах, нашай фірмы й суседний, той, хто перарос даручаныя яму заданыні, можа зрабіць, па праудзе кожучы, адзін крок: альбо пашукаць сабе іншую, болей адпаведную, працу, альбо заняцца бурлівай грамадзкой дзейнасцю (найлепш — далёка ад радзімага асяродзьдзя). Зауваж, дарагая, што, застаючыся хатній гаспадыні, ты не прымушаная ступіць таго кроку. Усякая твая ініцыятыва, накіраваная на ўмацаванье хатній фірмы й яе ўдасканальванье, будзе вітацца доўгімі, працяглымі, нямоўкнымі і авацыйнымі воплескамі з боку інтэрэсаў, якія ты бароніш, гэта значыць, з майго боку. Ясная справа, да таго часу, пакуль не павырастоюць нашы дзеци, якіх ня маём, але яны — я ўпэўнены ў тым! — будуць; дарослыя дзеци, як слушна здагадваецца, рапшчым чынам абмяжуць тваю барацьбу за развязыцьцё інтэрэсаў, натуральна, усё больш супярэчных зь іхнімі, нам дзіўнымі...

Кіра маўчала.

Яна ў той вечар наогул не азвалася словам. Выйшла з кухні ў пакой гаворка адбывалася ў кухні, за абедам — напахнёны съвежымі кветкамі, і там глядзела тэлевізійную праграму. Сыцяпан прыхінуўся да акна, таго самага, ля якога ў зімовую пору ажыў павук, і прыглядаўся да вулічнага руху. Ён любіў наглядаць за паводзінамі пешаходаў і машынаў, знаходзячы ў гэтым яснасць сваім думкам. Кіра, калісьці застаўшы яго пад час такіх назіраньняў, спужалася. Здарылася што? Га? Кажаш, нічога... Дык чаго глядзіш туды, што? Нехта сочыць за нашай кватэрой? Ніхто, кажаш, ня сочыць... Ну, што цікавага ты ўгледзёў там? Адыйдзі ад акна, бо суседзі падумаюць, што мы — пляткары, цікуны языкія, гультаі! Што? Так могуць думаць у вёсцы? А Беласток — горад?

У Сыцяпана Сумленевіча нараджалася крыўдованыне на жонку. Гэтае пачуцьцё яшчэ ў ім не ўстаялася, і можна было-б пазбыцца яго. Але ён ня вельмі хацеў таго.

Сам аб тым ня ведаочы, ён імкнуўся пакрыўдзіць Кіру. Ня раз будучы сам пакрыўданым, ён знаходзіў палёгку ў сварлівай гутарцы зь ёю, у тым, каб давесыці яе да разгубленасыці, пужлівай няўпэўненасыці. Такое й было ягонае крываўданыне: пакрыўдзіць таго, хто адчуваў гэтаксама, як ён.

3

Сумленевіч быў бліzkі зразумець тое, менавіта, у час водпуску, сонечнага, праведзенага ў кэмпінгу каля возера. Кіра, высьвежаная бесклапоцьцем, з адноўкавай сымпатыяй адносілася да жанчынаў і мужчынаў. Яна нават папрасіла ў Сыцяпана прабачэння за некалі ўчыненую яму вымову: "Я, Сыцёпачка, думала, што ты заляцаесь да чужых... Разумею, дурная, што быць да кагосыці мільм не заўсёды зъяўляеца пазнакаю чагосыці іншага... Прабач, Сыцяпулёк!" Пацала-вала яго: спачатку ў шчаку. Перажылі яны тады цудоўную ноч кахраныня, пасъля якой ледзь пасъпелі на абед у прыазёрнай сталоўцы. "Ты абдымай мяне ў сыне", шаптала Кіра, каштуочы гарачы суп. І ад гэтых яе словаў успомнілася яму, што меў страшэнны сон. Кіра, адна, сядзела ў палатняным крэслы на ганачку доміку й — гэта зъдзівіла Сыцяпана найболыш — курыла зъверайныя папяросіны даўнята вырабу; яна заклада нагу на нагу, чаго, таксама, ніколі не рабіла. Навокал трымцела гарачыня й пахлі смалою сосны. З суседняга доміку выйшаў франт з вусікамі, зграбны ды загарэлы, у штоніках каліфарнійскай кройкі. Кіра павабіла яго пальцам, сказала: хадзі. Рассымлялася поўным зубоў ротам, агледзелася, усталала, падняла рукі й працягнулася, быццам кошка, гідліва адкінуўшы ў бок папяросу. Вусік — так назваў франта Сыцяпан — выпнуў грудзі, паказваочы мускулы, ад якіх блішчэла сілаю. Ну, хадзі хутчэй, няма часу, панукала яго Кіра, узяўшыся расшчэмленымі пальцамі за свае набрынлялія грудзі. Той прагна глядзеў на Кіру й не разумеў яе або баяўся. У цябе муж, прамармытаў ён, і Сыцяпану гэта спадабалася. Таму нам трэба хуценька, яна клікала яго ў домік, у якім яны або неўзабаве зачыніліся; цераз ваконца вылецеў пакамечаны Кірын купальнік. Сыцяпан бегаў вакол, і не ўдавалася яму закрычаць... Дзъверы, тонкія й скрыплівяя, расчыніліся, і зь іх выбег, голы, той-жа Вусік, а за ім Кіра, пра якую цяжка было сказаць, што яна выгледзела засаромленай, хоць яе твар аказаўся заслонены вялізным саламянym капялюхам, процісонечным, мэксыканскай формы, з бруднай стужкай сіняга колеру. Ляпаочы далонямі па сваіх незагарэлых азадках, яна прасіла Вусіка, які на хвілю прыпыніўся: скажы суседу, каб і ён хуценька йшоў да мяне. Павярнулася, засымлялася да

Сыцяпана, хіба каб прыхаваць гэтым сваю зъбянтэжанасьць, і далікатненъка сконкула ў домік. Сыцяпану, урэшце, удалося схапіць рукою за клямку...

"Ты абдымай мяне..."

Абедалі паволі й дакладна; яны папрасілі дабаўку (хлеба Сыцяпан прынёс зь нікім не занятага стаяла). Пахла воднай прасторай і селядцамі... Сыцяпан успомніў, што ў фізычнае кахранье з жонкай ён уяўляе сабе іншых жаданых... Гэта так! Кіра, вядома, не павінна ведаць аб гэтым зусім не таму, што ўсё закончылася-б непрыемнасьцю; ён ня здолеў-бы выгумачыць, што, магчыма, у ёй, мілай Кіры, знаходзіць тое лепшае, чым надзеленая знаёмыя яму жанчыны. Больш таго — ён не супроць падобнага і ў яе... Не, нельга расказаць ёй сну зразумее яго праста.

4

"Адносіны паміж мужчынам і жанчынаю — самае галоўнае, самае элемэнтарнае..." — новая сакратарка адносілася да Сыцяпана Сумленевіча зь беспамылковай ветлівасцю й гэта падалося яму крыху ненармальным. Ён дыктаваў ёй у пратакол формулы пастановаў управы; старшыня, перад выездам у міністэрства, папрасіў менавіта яго пакіраваць пасяджэннем, зрешты, чарговым і малаважным. Я вас вельмі прашу, гаварыў старшыня... Я, ведаецце, ня быў падрыхтаваны на такую просьбу, адказваў яму Сумленевіч, маючы на ўвазе тое, што ва ўправе не займаў ён ніякага становішча, зьяўляўся бесфункцыянерным членам. Вы самі дасканала разумееце, чаго варты мой намесынік, наракаў старшыня. Прыкра будзе, пане старшыня. Няхай гэта ім будзе прыкра, пане Сумленевіч. Усё-такі, пане старшыня... Я ўсё бяру на сябе. Старшыня дадаў: дзейнічаць — гэта тое-ж, што ўчыняць людзей разумнейшымі. (Запрапанаваў выпіць па чарцы канъяку.)

Пачуўшы слова "дзейнічаць", Сыцяпан Сумленевіч пацёр далоняй карак: па нутры прабег яму халадок, бы дакрануўшыся да нечага невядомага. Ён любіў паўтараць, што чалавек столькі варты, колкі зможа паўплываць на рэчаіснасць, на яе зъмену да лепшага. Выслухоўвалі яго няуважліва, асабліва малодшыя, тыя, каму цяжка быць няшчырым. Слухачом вузелі вочы, брала іх на пазяхранье й праяўлялі яны абражалыную зацікаўленасць нейкай дробязьзю, сціральны гумкай, пашчэрблінкамі на ёй.

Яго агушваў гнеў.

— Сваімі словамі, гэтымі гутаркамі, Сыцяпанка, крыўдзіш людзей, — аднойчы сказала Кіра, перабіваючы яму.

— Як гэта, Kіра?

— Ты, звычайна, маеш жаль да ўсіх за тое, што яны ня роўня табе. Хочаш, каб людзі былі падобныя да цябе. Злуесця, калі хто аказваецца горшы або й няўмекаваты. Нікога не шануеш.

— Kіra! Я, здаецца, нікому не скажаў благога слова...

— Ня толькі дрэннае слова абрахае.

У Кіры былі свае прычыны дзеля таго, каб так гаварыць. І, як гэта паміж імі здаралася, выкарыстоўвала яна першую нагоду, каб выліць набалелае, змоўчанае; выпеставала ідэал жыцця, пабудаваны з выкрытых памылак Сыцяпана. У прынцыпе — вельмі жаночы, падрабязны.

Сыцяпан, зь некаторым перапалохам, слухаў і глядзеў на яе.

Намер пашукаць сабе іншую працу, іншае асяродзьдзе, успрымаў ён як сьвядома адкінутую спробу самагубства, якое ўяўлялася яму як павешаныне ў пятлі, замацаванай на круку, паіржавелым, але няўломным, што ў дзяцінстве ён бачыў у съянне хлеўчыка; тады чаплялі на ім зарэзаную авечку, прывезеную зь вёскі; съвежавалі яе.

Той хлеўчык, пахілы, у прыгарадным заплоцці, прэтэнцыёзна накрыты чырвонай чарапіцай, на якой узімку навісалі курганікі снегу, надакучліва ўспамінаўся Сыцяпану праз усё пасяджэнне управы; ён правёў яго па просьбe старшыні. Не было спрэчак над пытанынямі, якія ён ставіў пад развагу. Намесынік старшыні згодліва ківаў галавою; ён вырысоўваў на пачку запалак тлустыя выкрутасы накшталт галавы мужчыны з вусамі. Калі, быццам зосну, ужо ўставалі з-за стала, нехта скажаў, што гэтая нарада была самай кароткай. Сыцяпана зьдзівіла не заўвага, прыхільная яму, але радаснае значэнне выказанага.

"Нашто я згадзіўся правесыці пасяджэнне управы?"

Зручным яму выйсьцем з узынілага становішча было-б выехаць у адпачынак, на тыдзень і бяз Кіры. Ранішнім аўтобусам, сінім і запыленым, які — праз дзве гадзіны — спыняеца ў маладняку. На панадворку ён застаў-бы палахлівую гаспадыню, небясьпечна прыгожую, пра якую чуў вельмі зласцівую, што яна зьяўляеца дзіцём вайны, народжаным пасля згвалтавання салдатамі яе маткі... Купіўши малака, Сыцяпан накіраваўся-б съязжынаю ў ягадную далінку, за якою цямнее ў ельніку кімсыці недакончаная віла, панурае страшыдла, што нагадвае сваім выглядам разбураную цэркаўку. Сыцяжынка даходзіць да затокі Сівай Чаплі; кожнай затоцы тут Сыцяпан даў імя, рассьемляючы гэтым Кіру. Яна, калі съмяеца, выглядае незвычайна панаднай. У такую хвіліну, калі ён глядзіць на яе, усю заплаканую ад усьцешанасыці, узнаўляеца ў ягонай памяці

франтавая страляніна, выбухі снарадаў, шлёнская гаворка нямецкіх аўтаматчыкаў, іх закасаныя па локці рукавы, пабітая савецкая палонныя (на выгане, у ліпенскую сьпёку), схаваныя ад марадзёраў у малінніку дзяўчата ды маладзіцы, пажар на загуменыні, вывалачаная артылерыстамі суседава дачка (здаецца, Зося), малітвы мацярок і, па-над крыкам, жахлівая навіна: "Не плач, матко, праз два тыдні будзем у Москай!"

Уласна кажучы, ён штосьці страціў, праводзячы пасяджэнне управы.

— Чаго, Сыцяпанка, не разумееш?

— Мне, Кірачка, ясна.

— Не, мой галубок, ты чагосьці не разумееш!

— Калі мышцы добра жывеца, трэба выкінуць яе на мароз. Схапіць за хвосьцік — і, выбегшы зь ёю на балькон, штурнуць у гурбу снегу, найлепш на відавоку кошкі...

— Неразумна ты жартуеш.

— Самая разумная — размова аб съмерці.

— Не засмучай мяне.

— Няма болей глубокага пачуцця, чымсьці смутак.

— Табе нядобра са мною?

— Радасцьць лічу я тым асаблівым няшчасцем, якога чалавек сабе не ўсьведамляе. Таму не люблю съмеху, бо ад яго падымаюцца мне валасы, — Сыцяпан пагладзіў палысую галаву, памкнуўшыся такім чынам развесяліць жонку; ён зайшоў задалёка.

Кіра расчыніла шафу з адзеньнем і дастала адтуль сьвітар.

— Я павінна зарабляць, — сказала яна.

— Грошы — апошняе, пра што можам гаварыць, Кіра, — ён чакаў, пакуль яна нацягнё на сябе сьвітар, карычневы: "Яна дрыжыць!" — Чаму ты хочаш працаўваць? Баісься за сваю кваліфікацыю?

— Грошы ўводзяць гармонію ў жыццё.

— Што ты хочаш гэтым сказаць?

— Табе няясна?

— Гарманізацый жыцця зaimалася дзесятнаццатаем стагодзьдзе, ствараючы закончаныя тэорыі й... раманы, якія ты, Кірачка, з захапленнем чытаеш. Мы, сто гадоў пасъля, ведаем, што гэта была ілюзія. Табе ясна?

— Пачастую цябе, Сыцяпулёк, чорнай кавай. Яна праясьніе розум, — Кіра выйшла ў кухню, уключыла газавую пліту й паставіла чайнік.

— Дзякую, Кіра. З прыемнасцю пап'ю.

— Міла пачуць, калі мужчына праяўляе ўдзячнасць жанчыне, якая, гэта слушна заўважыў ты, — яшчэ не абрэсла зъ сябе шалупінне мінулай...

— Кіра, — ён перабіў ёй, — я не хацеў абражашаць цябе.

— Я, хіба, абразілася?

— А ці не?

— Сыцёпа, — са знарочнай упартасцю. — Паміж намі адбыўся паядынак.

— Спадзяюся, ніхто ня выйграў...

— Так яно, сапраўды, і ёсць.

— То-ж... — паступова ён абціхаў. Учытваўся ў забыты тыднёвік, знаходзячы ў ім блізкія да праўды здагадкі. Сёе-тое цытаваў. Другі дзень запар крапаў дождж, цубаніў па блясе. Як напамінак часу.

Перамова з Кірай не спадабалася яму: хутчэй за ўсё іншасказальнасцю, чымсці начытаным. Адкуль і ўзялося ў яе такое? Паміж імі даўно, тады, мела месца нядобрае; яно непапраўна разъдзяляе іх. Як струменьчык вады, які размывае гару, утвораючы спачатку раўчук, што разъдзяляе нешта напалову. У іх жыцці ўзынікала западзіна й адчуваўся павевы чужога. Сыцяпан зъбіраўся прадуманаць тое здарэнне, так і не дабіўшыся ад сябе неабходнай настойлівасці.

Яго зімалі справы. Пастаянна ўзынікалі цяжкасці на працы; быў нават выпадак, калі ён пазваніў у высокапастаўленцкі габінет з просьбай аб гутарцы. Сілы голас у тэлефоннай трубцы пазнаў Сумленевіча, і гэта зъбянтэжыла яго; відавочна, размаўляў з колішнім знаёмым, ад якога, вядома, ня мог чакаць нічога добра. Сумленевічу запрапанаваў ён пазваніць яму праз тыдзень, у аўторак а дзвеятай гадзіне. Не, няма сэнсу, ціха вырашыў Сыцяпан. Сутыкненне ягонае са старшынёй прыгасла, угладзілася, і тая тэлефонная размова асела ў Сыцяпане прыкладной прымаўкай: "Сем разоў адмерай, пакуль раз адрэжаш". Ён не захапляўся народнай мудрасцю; ведаў зъ яе сёе-тое, праважна — бяз сувязі.

Да сутыкнення Сыцяпана са старшынёю, гэта так, дайшло неяк нечакана й — з далечыні лепей відаць — цалкам беспатрэбна. Паспрачаліся яны паміж сабою за дробязь, пра якую абодва ўжо даўно забыліся. Не ў ёй, аднак-жа, сутнасць падзеі. (Няма дыму без агню.) Старшыня, заслужаны й стары чалавек, доўга сядзеў на адной пасадзе. Хтосьці першым сказаў гэта; той кучараўы член управы, які надарэмна намагаўся ўзначаліць аддзел — дзесьцы пад Беластокам,

блізка. Ён выказаў тое, маючы на ўвазе канкрэтнае. Атрымалася з таго праўда агульнага значэння — іначай, Сыцяпан не запамятаў-бы яе. Зрэшты, памятаеща важнае сабе. Верыцца або ня верыцца. Чытаць або слухаць пра кагосыці, як пра доўгагадовага ды знакамітага — што й казаць — дзіўна! Хоць — усё адноснае, падпрарадкованае адзінкаму, і нды відуалі з ацы і.

Тым ня менш, у выпадку старшыні няма падставаў для гэткіх ваганыняў. Няма за што... Ён старанна ходзіць на працу, іншы раз на гадзіну раней можна пабачыць яго ў габінэце, пахіленага над падшыўкамі папераў, са стомленым тварам (у яго, магчыма, хворы страўнік). Наведнікаў прыймае — а іх шмат — зь ветлівасцю; на прывітаныне выходзіць ён з-за пісьмовага стала, абкружанага падковай кніжных паліцаў, і запрашае сесыці ў вадзін з фатэляў пад пальмай "фэнікс". Нярэдка загадвае ён сакратарцы нарыхтаваць дзеля гэтага па шклянцы гарбаты; паводзіць сябе непрымушона, выклікаючы настрой шчырасці ды заклапочанасці, і гатовы выслуhaць найгоршое — ня йдзе на папулярнасць, не абяцае. Строгі, стрымлівае слова.

Найлепшы ў горадзе кіраунік, кажуць пра яго. Асобы праінфармаваныя дадаюць: цэнтральныя ўстановы маюць дачыненіне са скаргамі на яго, галаслоўнымі й ананімнымі, што дапаўняе дадатную ацэнку. "Сам ён піша на сябе ананімкі?" — аднаго разу не ўтрываў кучаравы. Абсъмяялі, дружна, ягонае дапушчэніне, палічылі зайдзрослівасцю, несумненна справядліва. Помсьлівае сасыцярожжае.

Адносины са старшынёй разладзіліся ў Сумленевіча пры выпадку высылкі адказу каапэранту, малаважнага?.. Так, Сыцяпана зынецярплівіла тое, што можна назваць адсутнасцю навіны ў чалавеку. Таясамасць, высыханыне зацікаўленасці ім, нуда.

— Так, так, так, так... — Сыцяпану съпяшалася, было яму вядома ўсё наперад.

— Э-э, ведаецце, колькі мне гаварыць вам, што...

Сыцяпан не стрымаўся, чаго потым пашкадаваў, паслья таго тэлефону, заіклівай пераговоркі зь сілым голасам. Ён адчуў, як адлягае гнеў, колкай крыгаю перасоўваецца ў іншае месца, пра якое ведаў усяго столькі, што яно, мабыць, як завадзі на рэчцы. Міжволі зайшоў сабе ў буфэт, дзе купіў каўбасы, дасканала павэнджанай, у натуральных кішках, са смакавітым дымным пахам. Дома, пакуль Кіра згатавала бульбу, Сыцяпан нарэзаў паўталеркі гэтай вяндліны, прадаўгаватымі, памяркоўна тонкімі скрыгелікамі й аблупіў дзівэ цыбуліны, малыя, пякучыя. Адчыніў слоік марынаванага турэцкага

перцу. Калі абедалі бульба без заскваркі, каўбаса зъ ядлаўцовым пахам, цыбуля з турэцкім перцам ён скрываецца ад жончыных словаў захапленыня, дзівосна грубіянскіх, такіх, якімі хамы абсьмейваюць патрэбнае мужчыну й жанчыне, калі яны распранаюцца й лягаюць у пасыцель. (Некаторыя памылкова атоесамліваюць гэта з каханьнем.) І, дзіва, застаўся безуражлівым; прынамсі, не адразу... Узважваў сутычку са старшынёю, значыць, бачыў яе, як штосьці даволі далёкае ад неспадзявана цвёрдага, каменнага, не разгледжанага як съед. Што непасрэдна яго дакранае.

Паабедалі абое са смакам.

Увечары яны разылівалі ў бутэлькі віно зъ яблыкаў, клейкае, маладое. Налічылі дваццаць паўлітровак рознага фасону, у тым і пузатую, пасыля шампанскага.

Віно віном, але... Што гэта значыць: шматгадовы працаўнік кіраўніцтва?

...Пра справы ва ўправе Сыцяпан адкрыта размаўляў з Кірай, сам не агледзеўшыся, як і калі гэта сталася! Абдуманае выносіў дамоў...

Уніз, да скрыжаваныня вуліцаў, ён даходзіў шпаркім крокам, адказваючы на прывітаныні тым людзям, якім немагчыма было не адказаць, быццам сустрэчным перадумовам якогасыці посыпеху. (Мокры снег зъ ветрам, які часам дзымуў з артэрыі ў даліне, даваў яму права моўчкі прайсьці побач сардэчнага "добры дзень"; усенька, што ты скажаш, можа быць скарыстанае супроць цябе.) "Мой муж прайшоў праз жыцьцё, як ненармальна добры чалавек, — перасыцяржліва пісала Сыцяпану знаёмая ўдава. — Дачакаўся ён горбы ананімак, інфаркту, гратэскнага пахаваныня й нягоднічыны, якая спрабоўвае зынішчыць памяць аб ім — і мяне". Ох, яго магіла, над якой Сыцяпан Сумленевіч амаль галасіў, як па некім блізкім! Як па бацьку, што памёр на год раней, у Вялікдзень, калі вербы выпусыцілі лісьце, а зямля пахла жыцьцём. Стораж, здаровы й дурны, неяк расказваў — стаялі паміж сонсамі — аб тым, што, вось, два гады будзе, як падлюгі зъ Мяшчанскаі вуліцы, вось, з той, назыдзекаваліся, вось, тут над маладой удавою, чарнявай ды лындастай, у карацюленькай, але чорнай спаднічы, доўгавалосай, буйнай, і ад таго часу не відаць яе, ага, бо, чуў, выйшла яна замуж, дзіва, узяў яе нехта, не зважаючы на троє дзяцей, праўда, ціхую драбноту, дай ёй, Божа, шчаслыце, памятае, увечары надышаўшы на яе, бессаромна абадраную з адзеніння, ішоў, вось, адтуль, з таго закутка, дзе ўпай высокі крыж, даваенны, быццам зуб... Могілкі старэюць.

Заслужаны працаўнік кіраўніцтва — гэта нягоднік, якога не ўдалося выгнаць. У такога хапае сумленыня ганарыщца, бачыць у

іншых дурняў або палахліўцаў, што, дарэчы, адно й тое-ж. Ён, адзін, зашкодзіць агульнай справе больш, чымсыці банда камбінатараў, таму што яго нельга пасадзіць, няма сілы завесыці на лаву падсудных, выкryць. Арганізацыя, як багіня штучнасці, натхняльніца цывілізацыі, стварыла ў ардэнаносцай.

Што рабіць? Выйсьці ў парк ды падумаць аб tym, што Рымская !мпэрыя ляжыць пад двух-трохметровым слоем зямлі, напыленай тысячагодзьдзем; аб tym, што менавіта дзякуючы зынішчальнаму Вэзвію сёньня маём дакладны вобраз старажытнага быту; і аб tym, што для навукі пакаленням патрэбна хоць час ад часу прайграць, пагадзіцца з гэтым, каб у закучмелых нашчадкаў, аднак, варушыліся шарыкі... Калі падае белавокі сънег, ёлачкі на далёкай ускраіне дбайна дагледжанага лесу ціхамірна дрэмлюць, перажываючы прыступ вострага грыпозу. І трэба бяды, ператомленасці або радасці ад жыцця, каб зайсьці ажно сюды, за Звяярынецкі стадыён, за мэлірацыйныя равы, за якімі палярны краявід пералескаў на макрэдзі.

Забойства сакратаркі засталося як бы па-за ўвагай старшыні. Ён, цікаўлівы, спадзяваўся, што Сыцяпан раскажа яму сам. Так ня здарылася. І гэта, мабыць, было памылкай зь яго, Сыцяпана, боку, уступленынем месца чуткам ды бязглузьдзіцам. Ён мог толькі чакаць, пакуль пераклубоўць, нават праўдападобныя, вэрсіі наконт ягонай уяўнай сувязі з цэлай справай, якія несумненна ўзыніклі ў пажавельных урадніцкіх булавешках. Потым, у забываныне, яму быў-бы сэнс выкарыстатаць няхай сабе ў нязручную нагоду паведаміць шэфа... Сумленевіч пераканаўся, што закон апошняга голасу ў дадзеным выпадку абсолютна непарушны яму. Забойствам сакратаркі доўга цікаўліся ва ўстанове. Як на тое наступная жахлівасць мела месца позна: пад вёсну разбэшчаныя засранцы пакалечылі таксіста.

6

Усё перамешваецца.

Затое першы дзень у жыцці, праведзены на працы, паўстае быццам дзяцінства. Сонечны, з напнутай ветрыкам заслонай на казённым акне, жоўты ад чысьціні пісьмовы стол, мілья ад сяброўскіх пачуццяў твары супрацоўнікаў, па-матчынаму здагадны шэф, незвычайна востры аловак, белая папера, цікавая справа, урачысты наведнік... Няўжо павінна быць важным якраз сыцьвярджэнніе, што той дзень у сапраўднасці быў пахмурны, а заслона разьдзяртая, а стол рассохлы ды з тараканамі, супрацоўнікі зласьлівия, шэф

недаверлівы, справа амаль ліпная, а наведнік, звычайна, злосны як халера? Ат, лічыцца тое, што захоўвае мы зь перажытага.

Сыцяпану не ўдавалася называць пахі ў матчынай хаце падчас велікодных парадкаў у ёй. Вострае адчуванье іх аднаўлялася ў ім, калі ён бываў у гасыцёх, у чысьценькіх людзей. Так пахла кватэра Кіры, пакуль не пачалося вясельле ў ёй, ля задрываютай Азёрнай, з паўвясковымі музыкантамі, нанятымі цесыцем за съмешныя грошы, з прыгарауду, з Васількова (старэйшы зь іх пакаўнушыся на скрыгеліку каўбасы, што валяўся на падлозе, і разьбіў сабе галаву). Каторагасыці году, у Каляду, зь немалым зьдзіўленнем адкрыў Сыцяпан, што пах, той пах велікоднай хаты, мае смак гнілога антонаўскага яблыка! (Кіра накупіла яблыкаў дзьве торбы, дарагіх, здарowych, але яны ў кухоннай цеплыні пазагнівалі, і трэба было хутка паесыці іх.)

Запрасілі яны на Каляду старшыню з жонкай. У пакоі запалаі сьевечкі на ялінцы; ад іх загарэўся Дзед Мароз. Кіра, зь перапуду, накінула на запалыхалую цацку тонкую анучку, якая таксама занялася агнём. Сыцяпан не разгубіўся й пажарык загасіў старой шапкай, якую выхапіў са звалкі шмацьця ў ванным. Пабілася некалькі шарыкаў. Кіра, ачышчаючы ад шкляных аскепіакў дыван, урэзала ў руку. Кроў з ранкі палілася ў яе чамусыці моцна.

Старшыні з жонкай, на шчасце, не было, і Кіра, як бы ў чаканыні запрошаных Сыцяпанам гасыцей, узыняла зь ім сварку. Не адразу. (У кухоннай пячурцы перапяклася качка, тлустая, і Сыцяпан, напэўна, з дуру, засмыяўся. "Дым ад качкі й дым ад Дзеда Мароза", — пасыпей падумаць і цалкам апусціці ў гагатаныне.)

— Што табе, Сыцяпанка?

Яна перапытала яго: што табе? Сказала, каб ён ішоў абмыцца. У цябе запэцканая шчака, сажаю. Ня съмейся так, бо буду плакаць. Сённяня ўсё не ўдаеца мне. Ня стой ты, памажы мне, чуеш, дастаць гуску. Кажу, гуску? Божа, адыйдзі ты, Сыцёпа, у бок. Дай мне ступіць. Бачыш, змарнавала я добрае мяса. Ах, за што ні вазьмуся, выходзіць навыварат. Ня ведаю, як гэта пашанцевала мне выйсыці замуж за цябе. Шкадуецца, напэўна, ты ня раз. Узяў сабе завалу. Яно ад пачатку было відаць, што я табе съмешная, малая й съмешная. Прыйтym, і смаркатая: усё падсоўваеш мне хустачку. Гідзісься мяне, уцячэш да іншай. Да такой, што й смачна нагатуе есьці, і заробіць жывы грош, і ня будзе смарклівай, і будзе вёрткай у пасыцелі, ня гэткай соннай, як я... Колькі я сплю, а колькі сыпіш ты, га? Перадай мне свой сон, а пабачыш, не задрамлю перад тэлевізарам, у палове прыгодніцкага фільму... Старшыня зъявіўся адзін.

— Мая палавіна захварэла, — сказаў ён найгоршае, што мог сказаць ім, пасвараным.

— У такое надвор'е — ня дзіва! Распранайцеся, калі ласка. — Сыцяпан падыйшоў да яго прывітаца. Ад госьця тхнула прохаладзьдзю.

— Дзякую, — на ім было футра са штучных каракулаў. Як бы жаночае яно. Марозік бярэцца. На здароё. У вадлігу, ведаецце, дрэннае самаадчуванье.

— Просім у наш салён, — сказаў Сыцяпан, намагаючыся на сымпатычную іронію. — Просім, просім...

— Мы яшчэ не знаёмъя, праўда? — старшыня мітусіўся перад Сыцяпанам, паглядаючы на Кіру, якая ў расчыненай кухні валаводзілася зь печанінаю. Яна пужліва зірнула на мужчыну й хуценъка выщірала хвартушком рукі.

— Прабачце. Ад радасьці я забыўся, — пачырванеў Сыцяпан. — Мая жонка, — ён мякка дакрануўся да госьцевага пляча. Той здагадна паддаўся штуршку, ступіў да Кіры.

Ого, пацятнай ён носам, даўно, э, не даводзілася ўсьведамляць сабе, што чалавек жыве раз і толькі раз. Нікто ня верыць мне, што (ён пацалаваў Кіру ў руку) мужчыну нямаш больш цёлага краявіду ў сьвеце, як той, на якім бачыць ён маладую жонку — можа быць і не свая! — падпаясаную беленъкім, такім бялюсенькім хвартушком. Паверце, я не махлюю. Усё, што здарыцца ў вашым доме пасъля гэтай хвіліны, ужо будзе рытуалам і прозай...

"Ну й пляце?!" — злаваўся на яго Сумленевіч.

Кіра спрайна ўвіхалася над застольлем. Яна, без першапачатковай сарамлівасьці, ахвотна дапусыціла старшыню да таго, каб ён нарэзаў хлеба; Сыцяпан адчыніў вэкі з агуркамі. Якая камічная дзелавітасьць?! Несур'ёзныца! Пасяддаюць яны за стол, нап'юцца за ім, нагавораць сабе, насыплюць словаў, у нічым не прыдатных, быццам мякіны, што вытрасаюць зь мяшкі на белы сынег, для прынады курапатак. Потым, заўтра й пасълязяўтра, яны будуть мляўка ўсыміхацца адзін аднаму, усё роўна што выйшаўшы з фінскай лазыні; упрэльяя, распоўзлыя. Нібы хтосьці зь іх і мае справу да кагосці, але хто і да каго? Справу, пра якую нялёгка сказаць, ці яна, наогул, патрэбная...

Пілі канъяк; грузінскі зь пяцьцю зорачкамі. Кіра, бестактоўна, паставіла на стол няшчасную качку; яе, усё-такі, зъелі. Пасмакаваў госьцю бігас, бязылігасна наперчаны. Закуска больш падыходзіла пад вострую гарэлку, жытнёўку. Старшыня меў апэтыт і неўгамонна хваліў кожную сіраву. Ён адвёў у бок руку, мабыць, каб, залётна,

ушчыпнуць Кіру за кульшу. (Сыцяпану так здалося?) Гасыціна адбывалася ў напружанаасыці; анэкдоцілі, але бяз той хаатычнаасыці, калі людзі зыходзяцца дзеля пустой забавы.

Уся таптніна, стараньне аб добрыя адносіны са старшынёю, дбайнасыць аб апінню й гэтак далей — зьявіліся ў апошнія часы... Кіра мела рацыю, разглядаючы актыўнаасыць Сыцяпана як звычную хілуу барацьбу за ўласныя інтэрэсы. У яго не было высокапастаўленых сяброў; Сыцяпанавы аднаклясьнікі не дабіліся чаго-кольвеk значнага, мурашыліся яны ў тлумных фірмах, на безнадзейна нізавых пасадах. Такою, вось, атрымалася кляса, пасъляваенная, у якой вучыліся мужчыны, дэмабілізаваныя з арміі, нярэдка расыптыя, зь інстынктамі банды. Калі Сыцяпан прывёў Кіру на выпускны баль, у зорны чэрвеньскі вечар, яна, ужо дзесяціклясніца, са страхам слухала жартаў гэтых вучняў з густымі вусамі на абветраных тварах, пасечаных старэцкімі маршчынамі; яны паглядалі на яе адкрыта, шапталіся паміж сабою, адклівалі Сыцяпана; каля іх круціліся ўгадаваныя дзяўчата, яскравыя, пра якіх хлопцы кажуць з двухзначнай інтанацыяй голасу: "Такую ты нічым не спалохаеш". Тыя маляванкі выбягалаі кудысьці, дзе знаходзілася люстра. Кіры хацелася паглядзець сваю прычоску, але яна не адважылася адыйсыці: самавітая дзеўкі маглі-б — крычы, не крычы! — выдаць яе на паганьбаваньне, пагасіўшы съяцло, у туалете... Што ім? Сымех ды столькі! Шмат танцавалі, усе, пілі непрыстойна, па-эмойніцку, съпяшаючыся выпіць і дакупіць у Кульгавай Зоські. Сыцяпан, ад непрызывчаенасыці да гарэлкі, званітаваўся ў расчыненае акно, пад воўчы рогат, якога ніколі не забылася... Сыцяпана завялі ў настаўніцкі пакой і ўкладавалі там на лаве. Кіра, седзячы каля яго, дранцьвела ад думкі, што ён, вось, возьме ды памрэ! Сыцяпану вярталася прытомнаасыць, і ён шаптаў, пабялелы: "Хвароба на гэтую гарэлку". Яна гладзіла яго па руцэ, быццам цяжкахворага, і перамагала жаданьне ўцячы адсюль, выбаяцца ў закуцьці, паплакаць у вахвоту. Нехта высадзіў галаву спаміж дзівярэй, пра штосыці запытаў, не расшчаміўшы конскіх зубоў, усыміхнуўся шчакою да Кіры, як бы сказаў: "Цяпер ты ня выкруцісь з нашых рук!"

Перапалох, дзікі перапалох! Ад такога перапалоху нават і съязінка ў воку не пакажацца. Сыцяпан паволі прыходзіў у сябе, і гэта нешта гарантавала ёй. Яна падыйшла да тэлефону: куды званіць? У міліцыю? Выгаварыць усё й чакаць? Яна ня ўмела набраць нумар, бачыла, як рабілі гэта іншыя, але сама ні разу не званіла; у бацькоў не было тэлефону. У сябровак... Невыносна скрыпела падлога. Кіра зноў села ля Сыцяпана і ўся съціснулася, так моцна, што ніякая сіла не

разагнула-б яе, не расхіліла-б ёй ног, рук не раскрыжавала-б. Ведала, што няма выйсыця; на летнім сэансьце, шанцовым, на якім яна апынулася як дарослая, у паўпустым кінатэатры, глядзела спэшу, ситуацыю, існаваныя якой толькі здагадвалася паводле мармытлівых чутак: зацюканая дзяўчына й трох хлопцаў, от, Кірачка й зграя тыпай з зубляямі, п'яных... Ён, Сыцяпанка, любіць мяне, і калі даведаешца пра маё няшчасыце, гатовы пайсыці на самае вялікае глупства павесіцца або падрэзаць сабе жылы! Яна памятае, што менавіта тузала яго тады за руку, баязьлівая, каб ён урэшце падняўся з лавы, сеў. Iх, паганцаў, можа ўдасца ўпрасіць, вымаліць ту ю адцяжку, якая абазначала-б цвёрдае абяцаныне прыйсыці па добрай волі ў дамоўленую кватэру, потым, і адпакутваць — у таямніцы й не на людзкіх вачох. Яна думала,угледжваючыся ў зынерухомелія да ўскраю бяспамяці зэрні Сыцяпанавых вачэй, і праклінала разбойніцкі баль. Не вінаваціла яго ў даверлівасыці да людзей... Тая ноч закончылася камічна звычайна: зъявіліся трох — адзін зь іх дакладна выглены — і, катэгарычна раскалаціўшы Сыцяпана, пацягнулі яго й Кіру танцаваць ды піць да белага дня.

"Божа, як зь ім будзе мне жыць?!" Ён, згодлівы, не супрацьставіцца нікому. Не жыцьцё, але вечная цягніна будзе, пастаяннае адцягваныне — ад кагосьці або ад чагосьці. Жадалася ёй, каб Сыцяпан быў бойкім хлопцам.

Сыцяпан Сумленевіч цяпер клапоціцца пра суадносіны з начальствам, каб... дабром перамагаць зло. Гэтая яго слова выклікалі ў Кіры істэрычны сымех. Яна, пазыбягаючы іроніі, змахлявала яму, ужо паціху абраражанаму яе рагатанынем, што ёй нечакана ўспомнілася даўняя сяброўка ды яе дзівацкія ўчынкі. Ведаеш, Сыцяпанка, дачка нашай суседкі, калі я была яшчэ паненкай, заскочыла да нас, да мяне, з патаемнай просьбай пазычыць ёй маліновую сукню, у якой, яна бачыла, хадзіла мая маці пры свяце, стройная кабета, і таму надумала, што ў гэтай сукні будзе надта дарэчы выбрацца на сустрэчу зь лётчыкам, брунэтам у сінім мундзіры, абвешаным срабрыстымі пазнакамі, што жадаў ажаніцца між іншым па прычыне асобных патрабаваныя ягонай службы, ад нядайна сакрэтнай — толькі ці старая захоча рызыкаваць сукній...

Сыцяпан паўтараўся.

Яна слухала яго, слухала, ажно, у рэшце рэшт, адказала яму чымсьці прачытаным: хто імкнецца толькі да грошай, той ня будзе мець ix. Наўрад ці ён зразумеў, але, відаць, нешта засвяцілася ў ім, і ён выразна паспакайней. Яна й сама не адразу ўсьвядоміла сабе тое, што сказанае яму абазначала часовы саюз, такі, у якім адзін партнёр

разуме е другога якраз столькі, каб застацца задаволеным. Бывала — прагаворвалі яны да сярэдзіны ночы, да галаўнога болю. Засыналі пасъля таго, як абмываліся ў ванным і прыймалі супакаяльныя таблеткі; ад некаторага часу быў у іх запас нэўралягічных фармацэўтыкаў — ад знаёмай у аптэцы.

7

Выстывалі ў ёй пачуцьці да мужа. Яна кахала яго зусім не слабей, аднак-жা дзіўна па-новаму, бяз той яснасці, што яднае жанчыну з мужчынам. Гэтае заядала яе падчас вясельля ў хроснага сына. (Зычым маладым шчасльця-здароўя й прыбылку ў хаце, ні многа, ні мала, штогод па дзяцяці...) Маладая папярхнулася чаркай гарэлкі, якую піла яна на парозе, перад цесьцямі, што выйшлі з талеркаю на бляюткім ручніку й са словамі, словамі... (Жывіце, дзеци, у згодзе, шануйце адно другое. Каб даў вам Бог удачу і спору ў працы...) Вярталіся з царквы, ад шлюбу.

А як пажаніліся яны, Сыцяпан з Кірай? Ля пыльнай Азёрнай, у хаце з памаляванай шалёўкай у чырвоны колер, у садку, абсаджаным вішнямі, за якімі гарбацей хлеўчиk, парасятнік, пераўтвораны ў дрывотню, крыты бляклай чарапіцай, глінянай. Кірын бацька, бадай непісьменны, да вайны фурманіў у нямецкага ці жыдоўскага фабрыканта; у акупацию хапіўся ён за спэкуляцыю мясам і гэта дазволіла яму — у пасъляваенны час — выплысьці на паверхню жыцьця ўласнікам немалога капиталу ды таемных сувязяў, дзякуючы якім бяз панікі прычакаў стабілізацыі ўлады на Беласточчыне; меў ужо неблагую работу, сторажам у судзе, дзе ад чыёгасці ймя прыймаў хабары. Кіра ня зьведала бяды. Сыцяпан калі вырашылі аб шлюбе — адчуваў сябе шчасльцам у прыстані паўднёвага мора. Ня жарты — у іх ня зводзіліся апэльсіны й лімоны, індыйская гарбата й малайскія прыправы, густая паўночная вяндліна зь няглустых шынак і рыбныя далікатэсы амэрыканскага вырабу. Цешча трymала ў шафах з адзеньнем, у дзъюх, паклады дарагіх матэрыялаў на касыцюмы з адціснутымі прозалаццю назвамі ангельскіх фірмаў, якія — вечарамі — перадавала, відаць, дэталістам; адзін зь іх, высокі й напамаджаны, як незнарок падгледзеў гэта Сыцяпан, быў яе каханкам. Кіра не ўдалася ў яе; дакладней кажучы, удалася яна ў маці тэмпрамантам. Яна любіла цалавацца, так сказаць, ад пачатку, і навучыла Сыцяпана пацалункам "зъ язычком"; яны зачыняліся ў найменшым, рагавым, пакойчыку, куды не даліталі кухонныя перамовы з гандлярамі (бацькі цэлымі днямі не было дома, вяртаўся позна, кідаючы ў сенях нешта грузка), шчыльна засланялі вокны, сядалі на атаманцы ды прытуляліся да сябе, нашэптваючы рознае, часам і непрыстойнае, ад

чаго дрыжэлі. Сыцяпан падазраваў, што ён ня першы мужчына ў Кіры, але ў альбомах з фатаграфіямі (яна хвалілася імі) не сустракаў нічога, што ўпэўнівала-б яго ў гэтым.

Ужо тады рабілася яму прыемна-млеўка ад няясной радасьці, што салідная забяспечанасць Кіры дазволіць заняцца нечым узынёслым. Што мець жонку й сям'ю — цешча наймала служанку, якуюсьці сваячку — ня будзе цяжарам. Якраз ціхаводнай затокай, зъ якой будзе ён выходзіць далёка, дзе трэба адпачытыва нэрвы й адкормлены арганізм.

Пажаніліся маладымі.

На пірагах цесьць — яны пілі самагонку, прыпраўленую апельсінавымі скуркамі — завёў са Сыцяпанам дзелавую размову. (У Кіры быў ужо позірк жанчыны.)

— З работай, зяцёк, не съпяшайся, — ён піў памяркоўна, бы чаго баючыся. З работай, ведаеш, як з жонкай: нялёгка зъмяніць яе...

— Ой, папа! — пырскала съмехам Kіра.

— Адпачні, Сыцяпан, пасъяя вясельля, — гарэзіў стары. Ён падморгваў Сыцяпану; яму не хапала вусоў. — Сам я, як здагадваеся, таксама жаніўся, — у яго была нябрыдкая манера лёгкай размовы, напэўна, вывучаная на даволі інтэлігентнай службе.

— Я й адпачываю, — Сыцяпану хацелася пажартаваць, але ён ня ўмееў таго.

— Ты маеш добры дыплём, патрэбна табе добрая работа.

— Жонка ўжо ёсьць, — дадаў нехта з гасыцей. Яны — а іх назыходзілася й на пірагі нямала — паводзілі сябе нясымела, як людзі зь вёскі ў горадзе.

Цесьць пра ўсё падумаў: будзеш, Сыцёпа, працаўаць у кааператыве! Старшыня — свой чалавек.

Як гэта магутна быць дарослым! Сыцяпан намеціў першую ідэю: стацца ўзорным службоўцам! Яму і ў галаву не прыходзіла хаця-б тое, што такіх — баяцца! Гідзіўся ён справамі Кірыных бацькоў, сам пакуль ня ведаючы пра тое. Так. На працы адразу пачалі паважаць яго за стараннасць і шанаваннне слова. Гэта крыху съмашыла Сыцяпана, як нешта атрыманае не па заслугах. Нічога не пагражала яму, упачатку. Начальства адносілася да яго як да шчасливага набытку. Нешта з таго даходзіла да цесьця, які прамурлыкаў: "Усё, ну, бачыш, добра, дзякую Богу". Зашахацеў ён сухімі каштанамі ў кішэнях нагавіцаў; насіў іх у вільготнае надвор'е, калі круціла яму ногі. (Па іх прычынне Сыцяпан перажыў забаўную гісторыю, пра якую ніхто не павінен ведаць; быў такі момент, калі ён падумаў, што яго цесьць кульгае на пратэзе! Вельмі прыкрайя здагадка.)

Незвычайна лёгка быць добрым чалавекам.

Пра дрэнныя ўчынкі слухаецца зъ недаверам; дапускаюцца іх недарэкі... Такія, каму няма ахвоты працаваць. Нудныя гультаіскі. Або дурныя. (Дурных, чамусьці, пазнавалася па тым, што яны наслі акуляры ды ўважліва прыглядадліся субяседнікам. Па-курынаму, чуйна й не разумеючы.) У суседнім, са Сыцяпанавым, пакоі трываў пажылы бухгалттар, як кожны бухгалттар — прыклад блізарукасъці. Крахтаў ён над калёнкамі лічбаў, зълічваючы глупствы. Невыразна лаючыся пад носам, выходзіў ён з-за пісъмовага стала, засоўваў далоні за пазухі, горбіўся, талтаўся на месцы, разважаў папіровую праблему. Калі-б ня грошы, гэты чалавек, праўдападобна, зъяўляўся-б съмяшлівым... Вам здаецца, мілья, што грошы прыдуманыя дзеля таго, каб імі раскідацца! (Гневаўся стары.) Але гэта, мілья, няпраўда. (Рабіў адкрыцьцё.) Яны створаны для таго, каб нават самы благі злыдзень даў людзям хоць нейкую карысць. (Яго слова перакруцілі: каб і са злыдня выціснуць хоць якой-колечы карысці. Не рассымашылі яго.) Ні фараон, ні паншчынны цар не змаглі так пагнаць да працы, як менавіта яны, во! (Ён дабіваўся прызнаннія яму рацыі, пасля чаго расказваў анэкдот; цікава, што кожны раз съvezжы, нечуваны.) Часамі бухгалттар хварэў. Смутковалі.

У пасълякаляндную раніцу бухгалттар зайшоў на кватэру Сыцяпана, які, памыўшыся, сядаваў сънедаць. Цешча, з пакругленымі вачыма, паведаміла зяця: "Да цябе — якісьці п'яніца!" (Потым гаварыла яна, што госьць уявіўся ёй супрацоўнікам міліцыі.) Барадаты — загадаваў неахайную прычоску — ледзь варочаў ён языком і прасіў у Сыцяпана шклянку чорнай кавы. Я, мілы, нач ня спаў і дома ня быў... Проста да цябе... Прабач мне, мілы, за неспакой, які...

— Прысядзьце, дарагі сябра, — Сыцяпан запрасіў яго да стала. Бухгалттар, аднак, марудзіў і, нарэшце, сказаў, што просіць Сыцяпана пагутарыць бязь съведкаў. (Таму, мабыць, і падумалася бабе пра сышчыкаў.)

— Як гэта табе сказаць, мілы, — ён чакаў кавы. — Ax, як выказаць?.. Мо'й беспатрэбна?..

— Пасыпце ў нас. Вы-ж хварэцце. Вярнуся я з працы, тады мы й пагутарым. Будзе час, — Сыцяпан зірніў на ручны гадзіннік, знарочна. — Цяпер мы да нічога не дагаворымся...

— Пачакай, — падняў той руку. — Пачакай, мілы. Я коратка, — цешча падала каву, і ён лакомліва сёрбануў яе са шклянкі, гарачай. — Ну, якіх— небудзь хвілінаў пяць, добра?

— Давайце.

— Вось, так: учора клікалі мяне ў... — аглянуўся ён на недачыненяя дзъверы ў калідор. — Клікалі — гэта далікатна, мілы, сказанае... Звычайна, прыйшоў адзін, па-цывільному, і запытаў: гэта вы? Я адказаў. А ён: ідзеце са мною! Я: чаго вам трэба? Ён: на месцы скажуць вам. Я: што? А ён: ну, пайшлі! Думаю сабе: капцы! — ён даракрануўся паркай шклянкі. — Ну, мілы, пайшоў я зъ ім. А там, ведаеш, дзъве хвіліны гутаркі: што я магу сказаць пра такога аднаго знаёмага, які, аказваецца, замяшаны ў нейкую пакражу...

— Пасыпеце ў нас, — Сыцяпану кпліва разяўляўся рот. Ён пазяхаў.

— Вам, калега, патрэбны адпачынак...

— Так, так... Я пасплю, вядома, але перш хачу...

— Я вас слухаю.

— На чым я зараз скончыў?

— Вас выклікалі ў міліцыю... — чорт яго спадзяваўся, што размова акажацца важнай!

Разумееш, пераважна, запозна. Забойства сакратаркі ашаламіла Сыцяпана ўжо інчай. Значэнне няшчасыця ўспывала ў ім паволі, каб сфармавацца ў непрадбачаную цэласыць. Думка — гэта час. Съмерць дзяяўчыны і выклік чалавека ў міліцию датычаць таго-ж толькі ў вадным выпадку, на адной працягласыці магчымай непазъбежнасці! Красуня магла пажыць і гэтак далей.

8

У кааператыве рыхтавалі вэртыфікацыю цэнаў. Мерапрыемства патрабавала ўзгадненяняў з ворганамі ўладаў. Падставай для таго зьяўляліся два элемэнты: кампазыцыя сыравінных матэрыялаў і ўклад працы. Пастановы управы аб'ектыўна накроўвалі вэртыфікацыяй. Але, неафіцыйна, ясна — сакратаркай яшчэ тады працавала нябожчыца — пастулатыўная цэны павінны быць высокімі, каб было з чаго ўступаць. Прыйходзілі прадстаўнікі ваяводзкай камісіі па цэнах, і старшыня зачыняўся зь імі ў габінэце. Выпівалі яны непраўдападобную колькасць чорнай кавы й не выходзілі адначасова з заканчэннем працоўнага дня; казалі, што шэф спойвае іх.

Прапаноўваныя цэны, пасля памяркоўных карэктурай, зацвердзілі ў студзені. Адчувалася, у кааператыве прыўзынты настрой і нават знайшліся такія, што з гэтай нагоды ладзілі складчыну на супольную выпіўку. Малую, па дваццаць пяць злоты. Сыцяпан кінуў пяцьдзесятку, зялёную (былі ў сінія, шырэйшыя). Літройкі куплялі ў краме зь недарэчным нэонам "Самасей", у якім гасла літарка "а", сярэдняя. За чаркай многа гаварылі; перабівалі адзін аднаму, размахвалі рукамі, усыпеньваліся, гудзелі да вечара, фактывічна, ні пра

што. Хвалілі старшыню! Сыцяпана ня брала гарэлка. Выходзячы дамоў, ён адзначыў самому сабе, што добра зрабіў, паўстрымоўваючыся ад гвалтоўных ацэнак вэрыйфікацыі. Нейкі сёмы інстынкт шапнуў яму быць маласлоўным, ня ў крывауду сабе кажучы... Так, гэтая залатая сярэдзінка ў шматлікіх зьяўлецца пробай іх кваліфікаванасыці. Калі так, значыць — яна патрэбная ў дзеянасці.

"Вераб'і выпілі мак", — падумаў ён пра кампанію. Наглядаючы на працягу гадоў, як маладыя лыселі і закругляліся, вырошчваючы лапухі страху, у якіх хаваліся перад нечым, паводле іх — магутным, Сыцяпан усё — такі ўсьміхаўся, згадваючы гаспадынню, што страціла загонік маку ў прыгараднай Багноўцы, пакуль не дачнай, з прыгноеным паветрам, побач заплылога дрыгвою азерца з уцалелай кучмою трыснягу, увосень, у незабытую пару з туманцамі над ляшчынавай гушчавінкай. Супрацоўнікі — ён бачыў гэта — зіркалі за малюткімі аказіямі й расыпіваліся ад ня мень мялюткай нездаволенасыці. Растрошуvalі камплімэнты. Сыцяпана гэта зацікаўляла. Ён зьбіраўся паперарабляць іх у арлоў! Міэрныя яны, хіба, па сваёй віне? Умовы ствараюць кожнага такім, якім ёсьць. Калі бухгалтар прыгаворваў Сыцяпану — адважваўся — наконт удалага пачатку жыцця, дык меў ён, вядома, на ўвазе сувязі цесьця, тое, што ён, малады, зъявіўся на першай працы з пакетам акцыяў на давер, без барацьбы. Скочыў, адразу, у важнецкасць. Калі зло ўкарочвае людзей да памераў марноты, дык яно вельмі памылілася не ў сваю карысць, надзяліўши мяне гэтак выдатна спрыяльнай акалічнасцю, як нераскансь-піраванасыць сярод клікі, — ціха іранізаваў, з салодкай помсльівасцю, Сыцяпан. Яно слабамоцнае, як дзіця, калі адабраць яму інструменты грамадзкасці, якімі цешыщца, бы цацкамі... Са сваімі думкамі быў ён дзяўчынай у васемнаццаць гадоў, калі хапае ёй намоўнікаў. Штосьці з таго засталося ў ім і — Сыцяпан ведаў — няма чаго шкадаваць: наўнасць робіць перажыткі прыгожым, хвалючым. Розум — забываеца. Трывае ў памяці безбароннае, такое, чаго не падменіш, не адбудуеш упэўненай далоняю, беспамылковым разылікам.

Можна задумоўвацца над непаўторнасцю развагі. Яна, відавочна, зъявляеца чымсыві пасярэднім паміж інтэлектам і эмоцыяй, паміж тым, з чым мы нараджаємся, і тым, што мы сабе здабываєм або чым нас надзяляюць. Два галоўныя элемэнты той цэласці, зь якой мы атоесамліваемся (не ававязкова съядома).

Сыцяпану прыйшліся да спадобы кампаніі, хмелныя съёзы. Выпіўкі ад няўдачаў. Балбатлівыя хвалюнствы. Ствараныне рэчаіснасцяў не на ўласны ужытак, супольнасцяў дзеля н ічога.

Узынікаюць яны, бы адліга, ад кропелькаў. Пасварыўся з жонкай. Той. Ляпнуў лішняе начальству. Ён. Правароніў справу. Іншы. А хтосьці — залез у недазволенае. І, бы тыя птушкі ў вырай, зълятаюцца ўсе пад канец працы, кожны са сваёй тутую. І разам лягчэй ім.

Развітваюцца яны да поўначи. У разаспаных завулках, пад брэх сабакаў, што ўнюхалі падзею.

— Сыцяпан, дарагі, твая прамова на агульным сходзі, хачу табе сказаць, нарабіла злосыці ва ўправе. Але, нічога, яны маўчаць... Ведаюць, што ў цябе ёсьць "плечы"! Мы сядзелі ззаду й служалі, як ты лупіў іх праўдай па сълепнякох. Думалі сабе: во, знайшоўся чалавек, які ня мусіць падлізывацца, нікому!

— Сыцяпан, дружка, кажу табе: часамі даволі раз упасыці, каб усё жыцьцё прахадзіць на каленях. Паглядзі на нас, паабівайх. Мы ня просім ласкі сабе, не... Баімося за цябе, Сыцяпан! Баімося, шчыра кажу табе. Ступай ты так, каб не наступіць на міну. Між намі кажучы, і няхай гэта застанецца паміж намі, ты, Сыцяпан, шчыруеш з гэтым крыкуном і, мабыць, ня ведаеш, што старшыня хрысьціў яму сына... Га? Вось, бачыш. Сам ты не спадзяваўся, як падстаўляюць, ну, дайлкі...

— Сыцяпан, я ня зычу табе, каб ты пашкадаваў таго, што твая галава толькі прышытая да чалавечага цела! Я, ведаеш, часам хацеў бы мець цела, скажам, быка, каб рагамі... Або зъмяі.

— Сыцяпан, жывем, бо трэба.

Не чакалі адказу. Ніколі не чакалі яны адказу. Выгаварыўшыся, маўчалі, нешта суцішваючы ў сабе, і, нядбайні падаючы рукі, разыходзіліся. Ці то сарамліва, ці то з набалелым у грудзях. Назаўтра адчувалі яны сябе нармальна, таму Сыцяпан набіраўся пераконанасыці ў тым, што час ад часу ўдзельнічае ён у дзіўнай гульні ў дачаснасці, часовасыць; у трэнінгу чагосыць незвычайна сур'ёнага. А яно так не было.

9

Інакш і не магло быць. Трэба перайсьці цераз маладосыць, каб наблізіцца да ўскраіны, ад якой прасыціраюцца далягяды, не прадчуваныя. У далёкую вясну, у разводзідзе, якое не паўтарылася, дзесьці за вадапомпай, што стаіць на Петрашоўскай гары, відушчай, Сыцяпулёк хадзіў з бандачкай аднагодкаў па прыдарожных равох і лавіў залацістых карасёў, вылазяючы іх з удзірванелых ямінак каля тэлеграфных слупоў, цешыўся, паказваў рыбкі сябрукам, біўся зь імі, калі яны наважыліся адабраць яму іх, чароўна падобных да мамінай брошкі, захоўванай у шуфлядцы начнога століка, у спальні з

ружовыямі съценамі ды зь немалым партрэтам дзеда. Калі ён нарэшце вярнуўся дамоў, у адвячорак, забалочаны, абцякаючы вадою, маці крыгала, аж выкрыгчаўшыся, прыгледзелася іскрыстаму шчасцю сына ды зъдзівілася. — Дзе ты іх знайшоў? Не махлоў мне, што ў рове ля дарогі налавіў рыбак! Лепш прызнайся, што вы сядзелі на рэчцы! Патопіцесь там! Скажу я бацьку... (Адзенъне трэба было памыць, і то ў трох водах. А самому — грэцца за печкай, уціснуўшыся ў куток, каб не паказвацца. И дзівіцца, да прыступу дрымотаў: адкуль узяліся карасі пад гарою!?)

Можна сказаць, думалася Сыцяпану, што маладосьць зъяўляецца такім-жа эмбрыёнам сталасыці, як дзяцінства — юначасыці. Чалавек разывіваецца паўтараньнем сябе ў больш складанай форме; дасягнуўшы апагэю, ён жахліва сохне, адно карэнъне ягонае доўга тлее... Увайшла сакратарка. У чатырнаццаць гадзінай — гутарка з камандзіраваным Варшавай інспектарам. Міністэрства насьцярожанае выкрыццём камбінатарскай шайкі сярод кааператыўных будаўнікоў аднасімейных домікаў у вадным з колішніх павятовых гарадоў. Пра сваю занепакоенасць гэтым цэнтрам у пятніцу паведаміў старшыню. — Чарговае падціранье задніцы, — сказаў Сыцяпану старшыня, — ясная справа, што на наш рахунак. Ах, яархія: мы — дзецы, а яны старыя, мы — дурненькія, бо хвалюемся, а яны, ого, галавачы!

Пазваніла Кіра. Скорагаворкаю запытала пра настрой і самаадчуванне; яшчэ пра дробязь, пра якую Сыцяпан забыўся зараз пасьля адказу на яе пытаныне; пажартавала, здаецца, наконт кажуха. (Так, праўда, на днёх запыніў Кіру зусім незнамы ёй мужчына й запрапанаваў, што ён адкупіць у яе кажух, штосьці за патройную цану, жонцы, якая паходзіць, казаў, з заходняга ваяводзтва, маласінежнага, і так далей.) Няважная размова з Кірай устрывожыла Сыцяпана. Яна — ён заўважыў гэта — усё часьцей нудзілася бяз працы. Гаварыў ёй: я дапамагу табе, Кірачка. — Прыходзь хаця-б да нас у кааператыў; будуць крывіцца ў фірме, што жонка, але — няхай. — Я — на вашу працу? — Кіра — як кацяня, якому хочацца пагуляць. — Сыцяпан, гэта было-б несур'ёзна, калі-б я адседжвала прадпісаныя восем гадзінай зь людзьмі, якім напляваць на тое, што робяць, і свой працоўны дзень пачынаюць ад чытаныня апошняй старонкі ў мясцовай газэце ды ўгавораў на брыдж. — Табе трэба дзіця, — умяшалася цешча, — нарадзішь... Ціха, бабуся, падарую табе бусынянятка...

Злаваўся ён на Кіру за яе — выпадковыя — грубінствы. Брыдкаслоўе жанчыны асабліва агіднае, відавочна, таму, што гэтым

дапускаеца яна самапаніжэнья, эмацыйнальнаага курэўства, у якім вінаваты, усё-такі, мужчына.

Інспэктар ставіў Сыцяпану ня вельмі кампэтэнтныя пытаньні. Адказаў ён на іх з тоенай усьмешкай. Справа датычыла наступнага здарэнья: у новазбудаваным пасёлку выявілася, што адзін дом зъяўляеца лішнім, нічыйным. У сувязі з tym дасьледавалі выдаткоўваныне грашовых і матэрыйальных сродкаў, але бяз вынікаў. Дом запісалі ў прыход і ўтварылі камісію дзеля прызнаныя дармовага аб'екту ўласнасцю каапэратыву. Шыта, крыта й падклена, — рагатаі ў камісіі; у рэстараніку "Перапёлачка" яны салідна паабедалі гуртам, заказалі канякую. ("Зладзейства ў межах дзяржавы наносіць толькі маральныя шкоды", — съмяляіся, быццам съяткуючы Каляду ў вялікай сям'і.)

— Так, — інспэктар занатоўваў.

— Мы ўлічылі заўвагі камісіі, — Сыцяпан высмаркаўся ў хустачку: "Застуда, халера!" — Прынялі меры...

— Якія?

Сыцяпан расказаў нанава.

— Цяпер будзе добра.

— Слухайце, — ажывіўся той. — Ці не здаецца вам, што тут можа йснаваць сувязь са съмерцю сакратаркі? Скажам, яна ведала такое, што...

— Не-а, — пахаладзеў Сыцяпан.

— Слухайце, дом — гэта не якіх-небудзь пяць грошай...

— Не-а.

Сыцяпан, заклаўшы руکі за сьпіну, падыйшоў да акна. Ён перш — наперш успомніў кампанейскія зборы, каб магчы ўладкавана, пасля перадышкі, перабраць у думках цэлую гутарку, якая раптам пачала мець сэнс. Інспэктар, па сваёй далікатнасці, не чакаў такога рэагаваныня ад Сыцяпана. Апусціць зрок, ён бяздумна маляваў (на лістку з нататніка) дзівосны краявід, які нагадваў фатаздымак, зроблены мэтадам саларызацыі. Зімовы пэйзаж, ці што? Ад няёмкасці збавіў Сыцяпана тэлефонны званок, з каапэрэнцкай установы.

На разывітаныне ён падаў інспэктару руку, моцна й рухава, як тыя, у каго прыёмная поўная наведнікаў. Прамовіў да яго звычаёвую фразу, забыўшыся выйсыці з-за пісьмовага стала; ён ужо меў у іх імянное конта пасываў, якое будзе нарастаць яму з году ў год, зь месяца ў месяц (пагамоўваць яго гэтаксама нельга, як апэраваць ракавую апухліну). — Не, няма трагедыі; аднак-жа, час на высновы. Ой, сабраць памылачку да памылачки ды прыгледзіцца ім, вылучыць

падабенствы, падзяліць на катэгорыі і пакарыстацца імі, узяць іх у руکі.

10

— Зноў піў! — Кіра, каторагасыці дня. — Прыходзіш дамоў, як чмель. Калі гэта скончыцца, га? — крычала яна й скардзілася.

— Разумееш, Кіра, людзі патрабуюць цеплыні... Ну, праўда, затрымаліся мы пасъля працы, купілі бутэльку, выпілі. Пагаварылі ад шчырага сэрца. Чалавек, калі выгаварыцца, лепшы, ведаеш... А ты, Кірачка, сварыся, сварыся на мяне...

— Я, Сыцяпан, ня вытрываю... Прападаеш ты вечарамі зь якімісці ў тыпамі. І нашто табе гэта? (Насыченны гадзіннік адзваніў адзінаццатую.) Я чакаю, выглядаю цябе і думаю пра найгоршае: мо хуліганы пабілі або ў міліцыю трапіў ты, у выцверазільню якую...

— Мы, Кірачка, нікуды ня лазім, не. Пра справы талкуем, высноўваєм...

— З кім?

— Як гэта — з кім? З калегамі. Разам-жа працуем. Ёсьць, разумееш, праблёмы, якія й ня сыніліся мне!

— Глядзі, Сыцяпан, каб калегі не завялі цябе пад дурнога хату! Усе яны добранькія дзеля того, каб пацягнуць за язык, падслушаць і пасъмяняцца.

— Не, Кіранька, маеш на ўвазе тых, якія страцілі надзею або не імкнуліся да яе. Маіх-жа сяброў праца не пазбавіла здарowych расчараўаньняў. Яны, разумееш, адчуваюць боль. Зь імі не запозна пачынаць новае.

— П'яны ты, Сыцяпанка.

— Лічыш, што я — пляту?

— Кладавіся, Сыцёпа, спаць. Заўтра будзе лепей відаць.

— Ахмялелы, Кірушка, зъяўлецца болей чалавечным... Яго шчырасць, калі хочаш ведаць тое, не абгароджаная тым плотам, у якім кожная штыхецына ўстаўленая на ўсякі благі выпадак. Гарэлка — ёсьць сродак пазнаньня...

— Ого, дзякуючы гарэлцы ты закончыши універсытэт.

— Не жартуй, любая мая. Пабачыш, мы перастанем піць і возьмемся за такую справу, ад якой ажно крыўдна будзе, што магчыма пажыць усяго гэтых сто гадоў.

— Вылеціце ў космас — у іншыя вымірэнні часу? — Кіра рассыціала пасъцель. — Скажаце мне — палячу з вамі. Ідзі памыйся ды папі гарачай гарбаты з малінавым адварам. У цябе застуда...

— Няма ў мяне застуды, чуеш? Хачу табе сказаць, што дабро пераможа зло...

— Нудзіш, Сыцяпанка!

— Дай мне сказаць! Павінны лічыцца талент і праца, і нічога больш. Кліку, што зъмяіным ядам забіае адкрытыя асабовасыці, разгонім. Правядзем рэвалюцыю! Вырвем джала...

— Вы скінече старшыню?

— А хаця-б! — Ён выпрастаўся, быццам капраль падчас рапарту.

— Вашы адкрытыя асабовасыці адна гадзюка перадушыць!

— Якая ты, Кіра, беспардонная...

— Бярэцеся — за беспардоннае ці не?

Кіра, не спадзяваючыся таго, прадухіляла рызыкоўныя памкненъні Сыцяпана. Ёй падабалася зъбіаць яго спанталыку. Мела яна адпачытыя мазгі й здольнасць улоўліваць галоўнае. Знакаміта спрыяў гэтаму інстынкт мацярынскасыці ў ёй, чуцьцё на кірунку, зъ якога можна чакаць пагрозу. Сыцяпан у гутарках зъ ёю правяраў як бы слушнасць надуманага ды прадуманага. Яго адначасова неспакоіла тое, што чагосыці ён не прадбачвае або й звычайна памыляецца ў, здавалася-б, нечым закончана зразумелым. Патрэбныя час і дасьведчанасць! — сучышаўся ён, забыўшыся пра дыспут з жонкай. Міналі гады, падобныя да сябе, як павароты шашы за рэчкаю. Хацелася яму сігануць у поле ці ў зялённую даліну, у якой ня быў, брысыці па страшным месцы, да задышкі, да перуноў уваччу, як гэта калісці, на дрыгвяністых сажалках Козырскага пад Васільковам, у таямніцы перад маці, у бясхмарнае неба... Нельга пагадзіцца з прадчуваньнем, што пачатак жыцця зъяўляецца цікавейшым за яго сярэдзіну! Як дарога?

Плян Сыцяпана просты: быць добрым, каб аб'яднаць вакол сябе добрых людзей ва ўстанове. Праявіць іх! Кіра, не іначай, скрывілася: пройды абсядуць цябе, бы п'яўкі! Добры чалавек, калі яму Бог не паскупіў розуму, будзе трymацца здалёку ад гэтай імпрэзы. Ты, Кіра, а як-ж, сваё! — не здаваўся Сыцяпан. А яна: мы, Сыцяпанка, яшчэ не павінны мець дзіцяці, бо, бачу, я мушу пазаймацца табою, так сказаць, давыхаваць, прывучыць, зъ дня ў дзень, да правілаў сужыцца ды забяспечыць цябе букварнымі ведамі пра наваколье, часткова ўжо вынесенымі табою з бацькоўскага дому... Ён выбухнуў: мой бацька не спэкуляваў! Кіра: значыць, мой! Праўда, я — дачка спэкулянта. Мне жывецца як у Бога за плячыма. Пры мнे — і табе таксама. Прыкра? Ну, прыкра. Прыкра табе спэкуляваць жыццём, маладосьцю, талентам... Прыкра. Факт застаетца фактам. Што рабіць? Мо абое пазмагаемся за ліквідацыю гандлярства талентамі?

На старасьць яшчэ дасыпее місце мы за шляхецкія адносіны да маладосыці, арыстакратычныя! Прыйдаванье-ж бласку жыццю пакінем дзесяцам нашым. Які жаль, што мы памрэм, усё-такі, апаганенымі. Як тыя, што прамянілі сябе на гроши. На нашым супольным, Сыцяпанка, надмагільным помніку ўнуکі, уяви сабе, разбяць нам надпіс: жылі 5 000 000 злоты. Злычы: ты зарабляеш пяць тысяч у месяц, шэсцьдзесят у год, значыць, каля двух з паловай мільёнаў да пэнсійнага ўзросту, ну і я, з родавым капіталам, вартая такой-жай стаўкі... Не перабівай мне — вядома, што гэтую суму дасягнеш ты дзяяко чесцю, які каханыне ўспрымае як смакавіты дэсэрт за багата застаўленым старом, а любоўныя песні як дзівацца бесклапотнай дачушки... Ёсьць у цябе пытаныні? Няма. У мяне ёсьць, хутчэй за ўсё, да самой сябе. Менавіта: чаму татулька з мамусай жывуць быццам цывілізаваныя чалавекападобенцы? Пытаныне амаль гамлетаўскае, а таму яно такое, што адказ на яго магчымы толькі тэарэтычна. Тэарэтычна? На практыцы гэткае сумненіне зьяўляе ща беспрадметным: бацькі — шчасльвия! Было-б немалой подласыцю з майго боку адкрываць ім захапляльныя краявіды. Яны не дабеглі-б да іх. А свая ваколіца выдалася-б ім, праўдападобна, слушна, невыносным съметнікам. І загінулі-б яны без пары, без сівых валасоў... Забойства чалавека нічым не апраўдаеца, і таму, сям-там, адмененые законы аб пакараныні съмерцю...

Дапякла яна Сыцяпану.

Узваліла яму на плечы такі валун, пад цяжарам якога ногі пагрузлі бесправаротна глыбока. А яна, на сухім і цвёрдым, не аддалялася ад яго так, каб не магчы працягнуць яму руку. Схопіща ён за яе — зь мёртвай сляй — і абое загінуць. Яна разумела, да чаго дайшло? Яшчэ не было трагічнасці паўвайсковыя, паўдзіцячыя гульні ў дапушчэнныні; школьнія практыкаваныні зь пераростам тэарэтызацыі; кінафільмы, папраўдзе, пра фікцыйнае няшчасце са зноскамі з рэчаіннасці. Цікава было яму паслушаць яе, паспрачацца зь ёю ў пазлаваць (спадцішка). Гэта ўсё надоўга мела свой інтрыгуючы выгляд, даючы спажыву дзеля роздумаў.

Дыспуты з Кірай аднойчы назваў ён заняткамі па навуковых падставах дэмаралізацыі чалавека. Спадабалася яму гэтае кплівае паняцце; ня выключана, што ў падобнае верыла ѹ яна. (Гартаючы тыднёвікі, чытала ўголос, ці хацеў хто слухаць, ці не — артыкулы, у якіх разглядалася дзейнасць засакрэчаных цэнтраў ідэалагічнай дывэрсіі; пераканаўчыя ўрыўкі перачытвала, падсядаючыся да Сыцяпана. Падкрэсліла дэбільны сказ: "Зло зьяўляеца прыгажэйшым і безъ яго апісаныня немагчымая добрая кніжка".) Сур'ёзнае

нараджаеща з глупства, як праца — з гульні, — памкнуўся ён сказаць ёй; даў самому себе слова пабыць безуважлівым да жонкі. Яна выбрала выгодны надта шлях: разумець, але ня дзейнічаць. Ужо не прыймала размоваў аб працы, аб асаблівым (у яе становішчы перш-наперш псыхалягічным) сэнёсе самой займечы зароблены грош.

11

У старшыні былі да Сумленевіча прэтэнзіі. Сыцяпан менавіта вышукай прадпісаныне, згодна зь якім работнікам разумовавае працы належыцца пяцьдзесят грамаў туалетнага мыла ў месец і адзін ручнік у год. У вадпаведнасці з гэтым ён зьвярнуўся ва управу зь пісьмовай просьбай. Бухгалтару было загадана падрыхтаваць праект каштарысу — і тады ўзыняўся скандал: атрымалася ніштаватая сума грошай, якую неабходна было выдаткаваць на забесьпячэныне працаўнікоў сродкамі гігіены.

— Дарагі калега, — абураўся старшыня, — мне вядома, э, што сёйтой кажа пра мінімальную мэтазгоднасць вашай просьбы й, э, адначасова, дамаганыня, — у яго зьявілася гэтае "сёйтой". — Мала таго, я вымушаны бараніць вас ад, э, па-моіму, э, несправядлівых абвінавачаныняў — так, так, абвінавачаныняў! — у тым, што вы дзейнічаце не ў карысць установы. Гэта, як самі разумееце ѹ сёйтой, нікому не дае радасці.

— Вы зъдзіўляеце мяне, таварыш старшыня.

— Чым, менавіта?

— Кожнаму пакласці ў руку кавалец мыла і дакінуць законны ручнік — гэта ж так мала, а задаволенасці ад таго як-жа многа! — дыпламатычна заахвочваў ён шэфа.

— Шаноўны калега, не ў крыўду вам кажучы, вы малады ѹ таму ня ведаеце, што гаворыце, — старшыня акуратна паклаў аловак. — Супрацоўнікі — і я сам! прыносілі ўласныя мыла ѹ ручнік, і нікому не прыходзіла ѿ галаву думка, што можа быць іначай. Пасля другога сънеданыня і пасля працы, э, усе мылі руکі, твар; спакойна ѹшлі дамоў. Ня думайце, што я ня ведаў пра тое прадпісаныне, якое вы тут падтыкаеце мне... — ён паўстрымаў сябе, каб не сказаць Сыцяпану пра штосці, відавочна, больш непрыемнае.

— Кажэце, кажэце. Усё кажэце.

— Гэта ўсё.

— Прашу вас аб размову без намёкаў, пане старшыня. Прашу сказаць мне адкрыта.

— Без намёкаў размаўляюць дзеци, э, дарагі калега, — нахмурыйся ён. Праўдзівей было-б сказаць: размаўлялі.

— Я, пане старшыня, усё-такі прашу! — Сыцяпан расшпіліў пінжак і зручней усеўся ў крэсла. — Выступаючы з законнай просьбай, аказваецца, я раблю шкоду фірме, у якой зарабляю сабе на жыццё, — на кончыку языка ён трymаў фразу: "Законнае, значыць, шкоднае?"

— Ня будзем так гаварыць, э, пане Сумленевіч. Справа ня ў спрэчках, бо ніхто не адмаўляе вам рацыі ды, у рэшце рэшт, і ня ў сродках таксама. Я растлумачу сутнасць вашага пачыну, калі вы самі не здагадваецца таго, — ён востра зірнуў на Сыцяпана. — Свае дамаганыні кавалка мыла вы пераўтварылі ў справу. Не хапала яшчэ таго, каб адбылася дэмантрацыя з транспарантам ад сыцяны да сыцяны: МЫ ХОЧАМ МЫЛА! або: ПРЭЧ З УПРАВАЙ, ЯКАЯ НЕ ДАЕ МЫЛА!

— Забаўна.

— Не зусім, шаноўны, — даўгапісам нэрвова рысаваў ён выкрутасы, псууючы аркуш глянцеванай паперы. — Мыла й ручнікі будуць. Управа зацвердзіць кошты.

— Дзякую вам, таварыш старшыня.

— Я спадзяюся, што другой такой размовы паміж намі ня будзе, э, дарагі калега. Шчасльіва складалася: датычыць яна ня надта сур'ёзная. Зразумець, шаноўны, лягчай, чым рабіць... Іначай кажучы, ці вас не зьдзівіла тое, чаму гэта студэнтаў многа, але арганізатарапаў жыцця мала? Столыкі вучыщца народу, столыкі вучыщца, ды вынікаў, грамадою заўважальных, не відаць... Таму й бярэ чалавека дзікая ўцеха, калі аб'явіцца перад табою крышынка таленту...

Старшыня гаварыў. Прыйкурваў ён папяросы з пазалочанымі канцавінкамі ды араматызаваныя, душныя. Частаваў імі Сыцяпана. Прыймаў тэлефоны, на якія адказваў коратка. Даставаў з барыку бутэльку каньяку й күмпястяя чаркі. Каньяк, пяцізоркавы, адбіраў дых; меў пах першаку. Разы два шэф адказаў камусыці, што — заняты; так, намесніку. "Пяты год вучу яго работы", — сказаў пра яго. Сыцяпан, ад няёмкасці, прыкінуўся, што не зразумеў, пра каго гаворка — і, машынальна, адчуў прыліў пяшчоты да Кіры, шкадаваныя яе. Жанчыны рэдка бываюць выдатнымі адзінкамі, не па біялягічных прыгынах. Іх праглынаюць мужчыны, ад якіх яны залежныя. Тыя, што выкупілі Тараса Шаўчэнку ад пана, кіраваліся не сэнтымэнタルным разылікам перад усім.

Да Сыцяпана даляцелі трывожлівыя слова: — Памятайце: уводзіце неспакой!

— Божа мой, які?!

— Выбачайце. У мяне няма часу. Да пабачэння, э, калега.

— Да пабачэнъя, таварыш старшыня. Дзякую, — гэта тады запрасіў ён старшыню ў госьці да сябе, на Каляду (з жонкай). Пляваўся, калі апынуўся за дзвіярыма габінэту, у калідоры, у туалеце над умывальнікам, над якім знаходзіцца электрычная сушылка для рук, пакуль яшчэ не папсаваная. Здарылася агіднае! Апраўданае яно своеасаблівай лёгкай, якая клінцом прастраміла навылёт такое, пра што Сыцяпан дбайна клапаціўся; падкасіла ўзгадаваныя ў ім мары, якія ўжо далі малютку ягадку ўдачы.

12

Заставаліся нераспрацаванымі цэны на выбары, якія каапэратыў укараняў у вытворчасць. Дарагая сыравіна, імпартаваная з-за мяжы, з Аўстрыі й Швэйцарыі, адназначна абумоўлівала расцэнкі. Адзінае, што магло зьнізіцца сабекошт, — гэта ўзмацненне аўтаматызацыі тэхналягічных працэсаў.

Рызыкавалася многім: купля замежнага вытворчага абсталяванья магла не апраўдацца. Адсутнічала апэраторская арыентацыя ў структуры попыту; разважаныні аб гэтым у каапэратыве былі, амаль, традыцый.

Сыцяпан, каб пазъбегчы прызначэнъя яму нецікавага задання, выступіў зь ініцыятывай арганізавацца даследваныне прадбачванага рынку збыту.

— Нашто? — замахалі на яго рукамі. У канцы канфэрэнцыйнага стала шапталіся, ківаючы галовамі, удзельнікі звычаёвай нарады.

— Перадумовай удачы зъяўляеца...

Яму не далі закончыць. Але ён, ужо хітруючы, яшчэ сказаў:

— Ёсьць-жа паміненьні ў кірунку выпуску навінак! Няўжо вы не разумееце, што гэтага цалкам дастаткова? Няхай вам, паважаныя калегі, не баліць галава пра маштабы продажу. Пакупнік, як ведаецце, ня мае голасу — ён задаволены тым, што наогул можна сёе-тое купіць...

— У нас, дзякую Богу, няма рынку пакупніка. І не ён наш пан, — умяшаўся хтосьці, хто маўчаў.

— Людзі, аднак, хочуць...

Сумленевічу разыходзілася пра тое, што неабходна імкнуцца да перадавога ўзроўню вытворчасці. Выслушалі яго нецярпліва й перайшлі да абмеркавання справаў дробных, каб не сказаць — дурных.

Старшыня час ад часу зіркаў у бок Сыцяпана, у азарце. Ён прыкметна ўсьміхаўся да самога сябе, як гэта, мабыць, робіць певенъ,

гледзячы на курэй, якія накінуліся на мякіну. Дзюбалі й дзюбалі яны, даючы ўцеху аднаму.

"Каб ня тое, што бяз грошай немагчыма пражыць, я не тырчэў-бы тут больш ні сэкунды! Высадзіў-бы акно, зваліўся-б на тратуар, пакалечыўся-б, бо не хапіла-б мне вытрымкі выйсыці адсюль нармальна, празь дзъверы й калідор", Сыцяпан пальцамі мацаў патыліцу, у якой брыняў боль.

Ад пачуцьця бяссэнсу ён быў блізкі беспрытомнасці, шырока угледжваўся ў падлогу, у геамэтрычныя фігуры паркеціны. Такога спосабу ратаваць сябе ад зацьменняня юго навучыў лекар, у якога ён лячыў кутні зуб; дантыст пасыпхова вырваў Сыцяпану ўнутраны нэрвік, пасля чаго сярэдзіну зуба вычысьціў ад гнілі і запойніў яе белістай сумесцю. Салідна выканаў сваю работу! "Вы, калі ласка, не заплюшчвайце вачэй, глядзіце ў столь, і не ўяўляйце сабе таго, што я раблю. Пастарайтесь зразумець, толькі зразумець тое; думайце пра неабходнасць лячэння, і вам стане лягчэй..." — прыгаворваў сымпатычны дантыст, не перапыняючы сваіх дзеянняў. Яму таксама ўспацеў лоб; бзычэла сывідравальніца.

Вакол старшыні ўзынялося гарлапанства. Шумелі — кураняты каля квактухі! Сумленевіч адвёў зрок ад замяшання, як той, каму далі па мордзе і сказаў, каб ня лез у не сваё.

— Пане старшыня, я думаю, што ўжо магу пайсыці да сябе, — нясымела папрасіў Сыцяпан. — У мяне шмат працы, не мяне чакаюць пэтэнты, — яму дзеравяне лі мускулы на твары, а голас разыходзіўся водгульлем па галаўе. Ад пустэчы.

— Ужо закончваем, — адгукнуўся старшыня. — Таварышы, ціха, — ён пачухаў сабе кончык носа. — Што-ж, э, дзякую вам за ўдзел у аблеркаванні. Нарада была плённай. Да пабачэння.

Уставалі, усё роўна бы разбуджаныя з дрымоты, і тлумна выходзілі з пакою.

— Калега Сумленевіч, — аклікнуў старшыня. — Прашу вас застацца на момант...

Сыцяпан быў упэўнены: шэф дайшоў да высновы, што зноў патрэбна яму супыніць няўрымсльвага маладзіка. З гэтым дас্বедваннем рынку, скажа, вы перасалілі, яно нам лішняе, а таму, што няма праблемы са збытам, пане Сумленевіч, а ёсьць праблема з вытворчасцю, дык давайце думаць пра павелічэнне выпуску тавараў, э, во!..

Ён не адразу ўцяміў, што яму гаворыць старшыня.

— Вы, дараагі калега, нешта сумны.

— Я? Чаго? Не, — Сыцяпан зашпіліў пінжал.

— Прапанаваныя вамі абсьледваныні рынку, пэрспектывунаага попыту, сапраўды ня маюць сэнсу. Разумееце, э...

— Так. Разумею.

— Ну, ня злайцеся, — старшыня, заклаўшы руکі за сыпіну, прайшоўся перад вялізным сталом вішнёвага колеру, невясёлага.

— Прыкра мне, вядома, што не прынялі мае рацыі, але гэта ня значыць, што я за тое злуюся...

— Так, так...

Пайшлі чуткі: папярэдняга старшыню, пэнсіянера, цягая ў суды. Разглядаецца справа аб нелегальнай майстэрні па вырабу вазоў. Замяшана ў гэта некалькі асобаў зь цяперашняга кіраўніцтва кааператыву, што захоўвае ў таямніцы. І якісці сяржант міліцыі. Усіх праваліў цясляр, горкі п'яніца й злодзея, схоплены міліцыянерамі, калі гнаў самагонку ў хмызыняку пад Васільковам.

— З нашага кааператыву атрымалася фірма, э, дарагі калега. Становішча зъмяняе ўща, ня тое што з году ў год або зь месяца ў месяц, але, бачыце, э, зь дня ў дзень. Калі тут і аглядваецца: трэба бегчы й бегчы, дапераду, толькі дапераду. Часамі ажно духі вылазяць! А вазьмі пакаўніця — затопчуць! З разгону, ведаеце, э, як кавалерыя — падбітага ездака... Калегу, сябру, э...

— Расказваў мне бацька — пад Чанстаховай, у верасьні трывалаць дзесятага...

— Так, так...

Сыцяпан змоўк.

У калідоры — чуваць было празь сцяну — зікатліва рассымлялася жанчына, тая з разылікавай сэкцыі, разьведзеная.

— Я, ведаеце, э, папрасіў вас, дарагі калега, каб пагаварыць з вамі, — у нерашуласці пастаяў ён перад Сыцяпанам. — Ёсьць у мяне своеасаблівая просьба, э...

— Я вас слухаю, пане старшыня.

— Як вам гэта сказаць, калега Сумленевіч, каб вы дрэнна не зразумелі мяне, ведаеце, — ухапіста пацёр ён сабе бараду. — Вы плюньце на таго інспэктара; тое, што ён прыслал, я, ведаеце, э, пад зялёнае сукно, як кажуць, запіхнуў, э...

— Я, пане старшыня, тут ні пры чым. У мяне ўсё ў лад, пане, — на сярэдзіне памарусілі Сыцяпану съняжынкі.

— Так, так: плюньце, э...

Скрыўцца ён у залётную грымасу, і Сумленевічу зрабілася ад таго звычайна сорамна. Яму нават падумалася, што ў шэфа — затоеная хвароба...

Адказаў:

— Вядома.

— Як вы сябе адчуваеце, калега?

— Нічога. Добра, — у правай назе, зъдзівіўся Сыцяпан, зъявіліся дрыжкыі. "Нэрвы! Я кіну гэтую работу!" — Дзякую, пане старшыня. Не наракаю.

— Вось, вельмі цешуся. Вельмі! — ён дастаў з барыку тыя самыя, самавітая, чаркі й наліў у іх армянскага каньяку. — Вып'ем на благую пагоду; пашырэюць вены, ведаеце, э... Сядайце, — запрасіў ён Сыцяпана.

— Дзякую вам, — Сыцяпан ліхаманкава перагортваў у памяці свае вольныя гутаркі, пра якія маглі сказаць старшыні. Не знаходзіў у іх небяспечнага сабе.

— Моцны, падла!

— Востры, — падтрымаў яго Сыцяпан. Ён адпіў глыток алькаголю, які шчыпаў за язык і дзясны.

— Так, ведаеце, э... Стаміліся мы, дарагі калега. Ат, неўзабаве йсыці дамоў...

— Палова трэцяй! — Сыцяпан прыгледзеўся да гадзінніка, даўжэй, чым трэба. — Нарады страшэнна займаюць час, — паскардзіўся ён старшыні, каб урэшце прарвалася між імі размова. (Учора Сыцяпан купіў білеты ў кіно, на сёньня, на пятую гадзіну.)

Старшыня не прыняў тэму.

— З вас, дарагі калега, бездакорны службовец, э, адпаведны на адпаведным месцы, хацеў я сказаць... Вас паважаюць, усе мы паважаем вас. У очы, ведаеце, усякае вам скажам, але завочна нікто й слоўца ня кінуў супроць, ведаеце, э...

Сыцяпан дапіў каньяк.

Ніколі ня чую ён такога пра сябе.

— Я вам тое кажу! Людзі, ведаеце, плятуць, э, рознае. Але пра вас не пачуеш благога, калега, — старшыня ўзяў бутэльку. — Дазвольце наліць...

— Ах, я п'янею, — Сыцяпану прыйшоўся да спадобы армянскі. — Прашу нямнога.

— Вам усе вераць! — гаварыў сваё старшыня. — Добрата чалавека кожны, ведаеце, нюхам счуе, — наліў ён і сабе. — Паміх намі, э, здараліся, праўда, непаразуменныі, ды вы, дарагі, за гэта, бачу, э, не крыйдуце на мяне. Нам трэба трываліцца разам! Будзе еднасьць, дык мы Беласток сто разоў у той бок і назад перасунем. Так, так...

— Вядома, — Сыцяпан вырашыў: няхай яму не здаецца, што маймі рукамі ён ад судоў абароніцца!

— Вераць вам і, шчыра кажучы, я гэтаму зайдрошчу, ведаеце... Але маё службовае становішча, э, па сваёй прыродзе мае, так сказаць, крыйдзільныя харктар, разумееце, — надпіў ён з чаркі. — Я мушу заўсёды выбіраць паміж меншым і большым злом, як палітык, які гэтым адрозніваецца ад бюракрата, што імкнецца да мэты, а не да прадухілення ўласнай адказнасці, э...

Сыцяпан пакрыёма зноў зірнуў на гадзіннік: набліжалася чацьвертая.

— На мяне, напэуна, усялякае гавораць... — старшыня чакаў, што на гэта скажа Сумленевіч.

— Так вам здаецца, пане старшыня.

— Ну, а ўсё-такі?

— Што вы! — Сыцяпан заварушыўся. — Дурноты я ня слухаю.

— А вы, калега, паслушайце іх. Гэта важнае мне, э, як кіраўніку ўстановы, — прыцішыўся ён. Сыцяпан не адзываўся. — Рэагаваньне вуліцы, ведаеце, адбываецца ў рамках стэрэатыпаў, плётак, рассысейваных чутак. Арыентацыя ў іх зьяўляецца ўмовай правідовых высноваў для плянаваньня канкрэтных пачынаў, э...

"Ён хоча прычапіць мне вуха, — Сыцяпан закурыў, ад нечаканасці не пачаставаўшы старшыню папяросай. — А я ўжо думаў Бог ведае што! Разылічыў, шэфік, нядурна: я, карыстаючыся ўсеагульным даверам, ідэальна падыходжу яму ў якасці крыніцы канфідэнціяльных звестак пра асяродзьдзе. І шантажык на мяне ў выглядзе інспектара ёсьць, быццам у паліцыйным кінафільме... Не спадзяваўся я па ім таго. Не!"

— Збор плётак ды чутак уваходзіць у дзялянку маіх службовых ававязкаў, таварыш старшыня? — Сыцяпан устаў, як бы намерваючыся адбіць удар зынінацку: "Абразіцца — і канцы ў воду!"

— Адкажу вам па-салдацку, — загаварыў ён змененым голасам.
— Абавязак радавога — ахоўваць свайго камандзіра ў бітве.

— Вайсковых рэгламантаў я не чытаў, пане старшыня: не давялося мне служыць у арміі. Але, час ад часу, трапляюць у мае рукі тоўстыя кніжкі мудрацоў, зь якіх, між іншым, даведаўся я, што чалавек ваюе наогул самотна — перамагае або стаецца пераможаным. І ніхто нікому ня ў сілах дапамагчы, бо дапамаганьне нішто іншае, як захоп, прынамсі, часткі таго кагосці...

— Так, так... Позна ўжо. Пайшлі дамоў, пане Сумленевіч.

Разыйшліся яны на тратуары перад будынкам каапэратыву, скінуўшы шапкі для кароткага паклону.

— Да пабачэньня, э...

— Да пабачэньня.

"Што сказала-б на ўсё гэта Кіра? Прамарнаваў я шанц? Старшыня па — свойму дацаніў мяне? Кіра, мая Кірыща-палахлівіца, адсекла-б: ён цябе баіцца! З боязі прапануюць сакрэтнае супрацоўніцтва, каб... каб абясшкодзіць, во! Або... ну, што?" — Сыцяпан шчыльней захінуўся плашчом.

13

Сыцяпана паслалі ў Бельск кантраліваць аддзел. На два дні. Меўся ён ехаць туды легкавой машынай, але раніцай накіравалі яе ў цалкам супрацьлеглу мясцовасць. Давялося яму купіць билет на аўтобус, якога плянавы рэйс, як на злосць, не адбыўся. У касе вярнулі грошы — і Сумленевіч, пазяхаючы ад разгубленасці, пабег на стаянку таксі, дзе застаў ён даўжэйную чаргу. Яму съпяшалася на чыгуначны вакзал — бліжэйшы цягнік у Бельск ад'яджаў праз дваццаць пяць хвілінай — і ён пайшоў пешшу.

На алеі Першамая Сыцяпану пераступіў дарогу незнамец, якому — не адразу ўспомніў сабе гэта — дапамагаў адкрыць рамесны варштат.

— Добры дзень, пане Сумленевіч! — быў гэта малы бедны мужчына. — Я й не падзякаваў вам за помач. Вы — добры чалавек. Кажу сваёй жонцы, што на съвеце...

— Як вам працуецца? — Сыцяпан: "Ну, канец: не пасыпею я на цягнік!"

— Дзякую, можна жыць, — у яго, здаецца, былі штучныя зубы. — Тады я, як убачыў вас, дык і падумаў сабе: ня можа таго быць, каб аказаліся вы благі! Яксыці відаць душу ў чалавеку. Вось, прыкладна, ідзе вуліцаю баба. Прыйгледзісья да яе і, будзь я так здароў, не памылісься: курва яна ці нэрвовая кабета?! Во, во...

— Прабачце, — таптаўся Сыцяпан. Яму на скронях выступіў пот. — Я на цягнік...

— Мала ўчцівых, такіх як вы, пане Сумленевіч...

Перабіў яго:

— Зараз учцівым магчымы пабыць дома.

— Колкі разбою... Ах! — хацеў ён хуценька выказацца. — Пранішто іншае не пачуеш, як усё пра падкусваныне... Хто каго съпіхнуў...

На шчасьце, цягнік рушыў са спазненнем. Сыцяпан, стоячы ў перапоўненым калідоры, выцірайся хустачкай ды пасыміхаўся з самога сябе: "Бачыш, балванец! Не давярайся ты чыгуначнікам ды пунктуальнасці — і хопіць табе часу на многае..."

Вагонам кідала.

Сыцяпану засела ў памяці гэтая паездка. Не таму, што ён адкрыў у Бельску неахопны балаган і дзіцячую — каб не сказаць злачынную — бесклапотнасць кіраўніцтва тамашняга аддзелу.

Прывіталі яго там па-святочнаму. Дырэктар даведваўся пра здароўе Сыцяпана; забываўся ён, стары, і зноўку распытваў... Пілі чорную каву й ласаваліся шакаладкамі. — Пры твайм здароўі ня будзе грэху табе й чарапчуку съязбнушь, — бесцырымонна запрапанаваў ён Сумленевічу. — Не кажы, што ня можаш, бо не паверу, — і прынёс ён балгарскага рому. — Выпі, брацец, пагрэйся сабе з дарогі. А я падаб'ю табе каманьдзіроўку на ўсе дні, ды вяртайся ты здаровенъкі да сваёй маладой жонкі... Чаго тут будзеш тырчэць стаўбуном?

Гэта ня быў жарт зь яго, дырэктара, боку.

— За выпіўку дзякую вам. Ня буду.

— Ром — гэта выпіўка? Э-э, кпіш ты ці дарогу напытваеш? Ну, давай... наліў ён толькі Сыцяпану, у паўшклянку. — Я ўжо не магу, братка, адпіў сваё ў маладыя гады. Ох і даваў я па бутэльках! Каб ты тое бачыў...

— Не, — Сыцяпан перажываў, як кажуць, усё разам: злавалі яго бацькоўскі тон дырэктара, нахабства, а найбольш — безуважнасць. — Перастаныце, пане дырэктар. Мне час брацца за справу.

— Што? Хочаш нас кантраляваць?

— Для таго я й прыехаў.

— Хто цябе прыслаў?

— Старшыня.

— Эх, ня маецце вы чым займацца, — дырэктар устаў да недачыненых дзьвярэй: — Манька! — і зноў рассысеўся. — Манька! — ён паўтарыў крык: ніхто не паяўляўся.

— Дзякую вам за пачастунак, — Сыцяпан зьняў зь вешалкі цёплае адзеніне, здагадваючыся, што дырэктар уступіў яму ў гэтым, неспадзянкам, сутыкненныні.

Цераз парог пераступіла жанчына, аб якой можна было падумаць, што яе разбудзілі. — Чаго?! — сказала яна адзінюткае слова, на нікога ня гледзячы.

— Завядзі, Маня, гэтага пана... — дырэктар растлумачыў ёй, да каго. — Ён зь Беластоку. Ну, давай, — ён чагосыці шукаў у кішэні свайго пінжака, перахіліўшы галаву.

Адміністрацыя памяшчалася ў вялізным пакоі, у якім, магчыма, некалі быў клуб. Сумленевічу знайшлося месца за незанятым пісъмовым столом, што стаяў у куце, ла акна. ("Ужо другі тыдзень, як хварэ", — паведамілі яму пра непрысутнага супрацоўніка.) Працавалі

тут, пераважна, жанчыны. Сэкцыйяй паслугаў загадваў мужчына высокага росту. — Вам, хвароба, патрэбна дакумантацыя? — запытаяў ён у Сыцяпана й, не чакаючы адказу, узяўся высоўваць шуфлядкі, запоўненныя паперамі, у якіх, быццам гнілкі ў сене, то жаўцелі галоўкі цыбулі, то паблісквалі камлі бутэлек, то чарнелі жмуты аборгтак па бутэрбродах. — Нешта, хвароба, знойдзэм вам... Няма, во, дзе паставіць шафу, і трymаем мы пры сабе ўсёньку поскудзь, — корпаўся й корпаўся ён. — Нядайна, хвароба, справаздачу рабіў я й, во, усё параскідалася. Трэба — у папкі, ды дзе іх набрацца?.. Грош ім цана, а не купіць іх, ня вымаліць...

Лёгка падаў сънег. Пад хлеўчыкам дробны дзядок калоў дровы. Блізка рагацела вядро, удараючы аб кругі студні. І заўзята енчылі гусі, заглушваючы гультайваты брэх. Праз панадворак праехала грузавая машына, нудна равучы, і Сыцяпан апрытомнеў ад зьдзіўлення тым, што ён ня згледзеў, адкуль яна зявілася. Забзычэлі шыбы й на падваконьнік упаў перасохлы кіт.

Было дрымотна.

— ...панна Ліза, дзе, хвароба, рахункі... Я й туды, я й сюды, во, мала што не скруціўшы...

Дзяўчына, названая Лізай, кленчыла над штабелікам звязак з дакумантамі, складзеных на падлозе пад съяною. Яе закароткая сукенка агольвала кульшы моцных сялянскіх ног; неапэтычна абсоўваліся зь іх панчохі. Адкідаючы з вачэй доўгія валасы, яна працавіта шукала патрэбнае. "Яны ненавідзяць мяне! — думаў Сыцяпан. Ён паправіў накінутае на плечы паліто. — Я парушаю ім рытм дня, наводжу на іх сумятню ў імя чортведама чаго! Яархю ўтворана бязьдзейнікам; Сумленевіч атрымоўвае грошы за перашкаджаныне іншым. Ды, наогул, адміністраваныне, занатоўваныне зробленага, ёсьць гульня ў дзённік жыцця, непрыдатны, бо яно не паўтараецца, не пераходзіць яшчэ раз цераз пройдзенае..."

— А-а-а-га-га-га, маразеча! — увайшоў той дзядок, скінуў рукавіцы й запхнуў іх за пасак, якім падперазаў сабе кажух. Дакрануўся ён рукамі да печкі: весела гарэлі палены. — Ну, будзе чым паліць. Адкуль людзі й набралі, гэта, у Галадоўскім лесе такой смаліны?! — гаварыў ён па—беларуску й, як бы ад таго, кожны рулней узяўся за работу. — Пані, — сказаў ён да белай бабы, якая гарбела над картатэкай, — якіясыці чужыя прыяжджалі ўночы на наш склад. "Адмыкай, дзеду, шопу: будзем цымант браць", — казалі яны. А я ім: "Як-жа поначы мяшкі валачыць?" Кажу: "Удзень трэба". А яны мне: "Не п..., стары!" "А паперу вам начальнік даў? — пытаю ў іх. — Я-

ж тут стораж!" — "Нашто табе папера, — сказалі яны, — калі ты чытаць ня ўмееш..." (Баба чуйна зіркнула на Сыцяпана.) Я ім ключа ня даў, дык яны зьблі замок ламішчам, набралі таго цыманту, колькі хацелі, ды паперлі зь ім кудысьці. Нічога я ім больш не гаварыў, бо зь імі швагер начальніка быў, значыць, дырэктара. Швагер шваграм, але падумаў сабе я, скажу вам, каб ведалі, хоць не першыня гэта...

— Прынясіце, бацька, яшчэ дроў. У холад, хвароба, кідае...

— Ага, зіма бярэцца, — дзядок паслужмяна патэпаў назад. — А добра, пані, павезылі яны поўны кузай. Навалі мяшкоў, бы муки якой...

Узынімалася замець. Зъмерзлая плахта бялізны на вятрыску пужкліва скрэбла па ваконнай раме, паддятаючи зълева (у будынку, відаць, жыла сям'я). Па-хлапцоўску насьвітваў вецер; Сыцяпан услухоўваўся ў яго мэлёдыку, перабіаючи дрымотную нуду здогадамі, ці ў падрубе ёсьць вэнтыляцыйная адтуліна ў склеп з бульбай, нядбайна заткнутая анучай...

— Вось, хвароба, вы пачытайце гэтыя камплекты, — перад Сумленевічам паўстаў загадчык сэкцыі паслугаў, абціраючи рукавом пыл з пажоўкльых канцылярскіх звязак. — Пакуль вы пракапаецеся празь іх, дык мы вам падкінем...

Ліза, у несвядома распуснай позе, падцягвалася. Зноў укленчыла, падклайшы пад калені ілюстраваны часопіс моды. Быццам прымушаная бандай да ганьбы.

Сумленевіч прабыў у Бельску пятніцу й суботу. У панадзелак дакончыў ён кантроль, склаў пратакол зь яго.

— Я, слухай ты, ня маю часу чытаць тваю пісаніну, — дырэктар адсунуў пратакол, які Сыцяпан паклаў перад ім для подпісу. — Прывяджаце сюды, дурыце сраку!..

— Добра, пане дырэктар. Я зраблю на пратаколе адзнаку, што вы яго не падпісалі...

— Якую гэта адзнаку?! Вы толькі ўмееце неспакоіць людзей, а справу цягнуць дык нямаш каму, — бурклюва гаварыў ён. — Лёгка вам, у мяккіх крэслах разваліўшыся, павучаць нас: тое зроблена ня так, а гэта — ня сяк... Запыталі-б, здаецца, ці ня трэба дапамагчы аддзелу ў чым—небудзь? Ды дзе там!

— Вывяўленыне слабых месцаў у вас — гэта і ёсьць наша дапамога вам.

— Я й бяз вас ведаю, у якіх вірах рыба водзіцца. Чуеш?!

— Дык чаму ў вашым аддзеле столькі занядбаныняў?

— Во, брат, калі ў цябе розум праявіўся! Папрацуй ты ў нас. Мо', дзяякуючы табе, прападуць нашы беды... — дырэктар прыгледзеўся да якогасыці сказу на першай старонцы пратаколу. — Гм, так.

— Не прападуць, — Сумленевіч, даняты да жывога, сказаў яму проста ў вочы: — Некаторыя вашы супрацоўнікі змагаюць іх хабарамі! — і, калі дырэктар запытальна паглядзеў на яго, ён дадаў: — Сёньня раніцай загадчык сэкцыі паслугаў прынёс мне шынку й запрасіў мяне на абед!

— Вэнджаную?

— Што — вэнджаную?

— Ну, шынку?

— Ня ведаю. Я ня ўзяў яе.

— Дорага хацеў...

— Гэта быў хабар, пане дырэктар. Спраба падкупіць мяне з мэтай затушаваць выяўленыя мною недагляды ў вас. Ці я ясна кажу?

— Цалкам, — ён, таўшчэрны, сеў ажно на двух крэслах.

— І гэта вас не трывожыць?

— Трывожыць.

— Вы пакараеце яго?

— За што?

— За хабарніцтва, за спробу выкруціцца ад саліднай працы, — Сыцяпан зъедліва ўсыміхнуўся: — Ад бяды, як вы кажаце...

— Кожны, пане, ратуеща, — скрыпелі пад імі ссунутыя крэслы.

— Мы з цэнтру прывозім вам бяду, праўда?

— Не памятаю, ведаеш, каб было іначай.

— Лічыце нас ворагамі?

Дырэктар абыякава падпісаў пратакол:

— На, бяры ды едзь сабе да д'ябла, — ён падкінуў паперы да рук Сыцяпана. Манька! — крикнуў; зьявілася яна так хутка, што Сыцяпан не паслыпей як сълед апрануцца. — Пакліч да мяне таго бамбізу, — сказаў ён да яе.

— Я — патрэбны вам? — Сумленевіч зразумеў, што дырэктар выклікаў загадчыка сэкцыі паслугаў, каб высьветліць інцыдэнт.

— Не. Бывайце здаровы.

— Да пабачэння.

Прызнацца, у Беласток выяжджаў Сыцяпан зь нейкай няўпэўненасцю. Не грубінства выклікала ў ім разгубленасць. Цяпер, паглыбліточыся ў тую размову, ён амаль з жахам усьведамляў сабе, што супрацоўнікі ў Бельску пагадзіліся даўным-даўно на тое, каб быць непаўнацэннымі. Як-жа назваць іх тоесамасць з працоўнай часткай грамадзства, якім кіруюць — яны пераконаныя ў тым

беспартрэбна хітрыя ды інтэлігентныя. У гэтым ступіў Сыцяпан на зарослуу съежку судносінай паміж селянінам і панам, вытваральнікам матэрывальных багацьцяй і карыстальнікам іх. Ня так і далёка грымела водгулье сівой мінуўшчыны, якая хмарай насоўвалася на пакінутыя абшары. Адыйдзе яна й ніколі ня вернеца, але яшчэ спустошыць градам новазялённую буйнасць, абсыцьбае яе...

У раздражненны думаецца ўсялякае.

Сумленевіч застудзіўся; за дарогу зымёрз ён у ногі. У вагоне, якім вяртаўся дадому, было холадна; падшукаць цяплейшага — паленаваўся (пашанцавала яму мець жвавага спадарожніка). Сілы кандуктар — у вадказ на Сыцяпанавы заўвагі наконт дрэннага бааграваныня — адсек: "Я вас не запрашаў сюды".

14

Зусім дрэнна адчуў сябе Сумленевіч на працы. Кінуў ён пісаць даклад аб візытацыі бельскага аддзелу й пайшоў да лекара. Там гудзеў натоўп хворых, наступраць белых дзывярэй. Мэдсястра выкрыўвала чарговыя прозьвішчы й кожны раз прасіла: "Людзі! Сядайце, ня стойце так, бо нікому не даяще прайсьці".

Боль галавы не дазваляў Сыцяпану што-кольвек чытаць. Ад гарачкі яму сипякаліся вусны.

— У вас пачаткі запаленінья лёгкіх, — сказала Сыцяпану лекарка. Яна выпісала яму накіраваныне ў рэнтгенаўскі габінэт.

— Я ледзь трymаюся на нагах, пані доктар, — узмаліўся ён. — Нікуды не пайду...

— Гэта недалёка, — яна назвала блізкі адрес. — Вы-ж мужчына, — дадала яна, зь мілай грымасай. — Зрабіце клішу й тады пахварэце сабе, паляжыще ў пасыцелі...

— А што будзе, калі я памр? — няньчыўся ён. На пальцы яе руکі залаціўся шлюбны пярсыцёнак, надта шырокі.

— Не, вы ня зробіце гэтага. Прымече прадтісаныя вам лякарствы й уваскрэсьненце. Трэба вам верыць у мэдыцыну. Прынясце мне рэнтгенаўскую клішу — атрымаецце дадатковыя рэцэпты. Добра?

— Дамовіліся, — боль, так адчуваў Сыцяпан, як бы памяншаўся. — Адчую свой канец — паклічу вас. Можна?

— Выспавядыца? — хмурылася яна. — Будзе з чаго? — хуценька запаўняла бюлетэнь, пакідаючы Сыцяпана па-за ўвагай. — Даю вам тыдзень вольнага, каб вы адпачылі ад шэфа, — зграбна прыціснула да блянку сваю маленечкую імянную пячатку. — Хварэйце на здароўе.

— Сумна бяз шэфа, — Сыцяпан: "У яе, напэўна, недурны муж і таму яна не баіцца какецтва, паненскага свавольля".

— Так? Няма чым хваліцца, — яна кораценька запісала ў карце хваробы.

Па лякарствы хадзіла Кіра.

Тэмпэратура ў яго падскочыла звыш трывцаці дзесяці градусаў. Сыцяпан правальваўся ў бяздоныне, у несканчонасці якога мігцела яму трывожнае. Вынірала зь яго бяспамяці якоесці скрыжаваныне вуліц у горадзе з высачэзнымі дамамі, каб аддаліцца й зынікнуць, быццам агенчыкі сустречнай станцыі, празь якую праімчаўся ў цягніку міжнароднага маршруту. У купэ прасадзіў галаву кандуктар з пабялелым тварам: "Памятайце, што я не запрашаў вас сюды! Тут вам і будзе каюк! На чыгунку за Бельскам налезла гара Джамалунгма. Але я выскачу ў вадхон. ЧАО, казлы адпучшэння!" Інтэлігентны спадарожнік Сыцяпана выбіў локцем шыбу й тузануў яго за рукаў: "Уцякайма!" Наперадзе загрымеў выбух катастрофы. "Я таму слухаў вашай гутаркі, бо нудзіўся. Вы мяне зусім не цікавіце, і за гэта я прашу ў вас пррабачэння", — ён, спадарожнік, з жахлівай адкрытасцю пацалаваў...

— Сыцяпанка! Сыцяпулёк мой мілы!

З чырвані трывынення набліжаўся да Сыцяпана засмучоны позірк Кіры. Як добра, што яна побач.

Піць! Ён каўтнуў нейкай вадкасці з кубачка, відавочна, паліпрыну, а яшчэ — соку зь лімону, растворанага...

— Кіра, — сказаў ён. — Пагладзь мяне...

"Жыцьцё, э, яго сутнасць, ведаеце, э, — у непаразуменіях, — крывіўся старшыня. — Мяне неспакоіць ваша, Сумленевіч, вера ў існаваныне, э, згоды, ведаеце. Яно, ну, аднадумства, так сказаць, зынішчае думку, усыпляе, э, мазгі. Так, так, так... Людзі салідарызуюцца, э, у прэтэнзіях. Ого, за дармовы кавалак мыла гатовы яны, э, съвет перакуліць дагары коламі, ведаеце. Чаму? Таму, што няма чалавека задаволенага сваім, э, лёсам, во! Дай яму доказ, э, крьўды, няхай сабе й съмяхотны, дык ён табе замахнецца, э, пудовым кулаком, і ўжо не стрымаецца. Так і лясьне ім! Пакоціць ён, прыдушиць, затопча цябе — за нішто! А потым — пашкадуе і паспачувае, во, во... Любім набіць каго й заплакаць над ім, э, гм..."

— Сыцяпанка...

З заслонаў на вокнах абсыпалася цішыня, утвараючы грумакі ўтульнасці. То зноў вочы заплывала якімсьці кацячым колерам.

"...э, дырэкторам быць, ведаеце, трэба добра ўмець махляваць, пане Сумленевіч. Так, так, без пасьмешак кажу вам. Справа, зрешты,

і не ў вашу канстве, э, не, не... Калі ўсе навокал, ушыр ды ўверх, ведаюць аб гэтым, э, дык якое-ж тут ашукоўваныне? Кіраўніку неабходна выходзіць на сустрач людзкім спадзяваныням, такім, во. Так, Сыцяпан, табе ня быць кіраўніком! Справядлівых, ведаеш, баяцца, э, гм... Ахвотна гавораць пра іх — заўваж кожны ў дачыненых да сваіх ворагаў. Прыніжальнае, гэта праўда, стаць жывой справядлівасцю, пародзістым сабакам на зладзеяў, ага..."

— Пацееш? Мама, Сыцёпка пацее! Паглядзі...

— Ці-іха.

У куце, за фікусам, паляць вогнішча...

На ўскрайне бярэзяніку сабраліся паляўнічыя, з дубальтоўкамі за плячыма. Старшыня гучна кашляе й хтосьці з членаў управы адзываецца да яго: "У цябе запаленые лёгкіх". А старшыня на тое: "Лекарка сказала, што яшчэ не". Сказала: "З гарачкай табе да твару". А ён: "Каб так і пасъля съмерці". У Сасновіцкім бары — галасы, ломат: пайшоў гон. На балацявіну, быццам маторная лодка на ўсёй хуткасці, выбег з зубазбройны аздзінец, які, здратоўваючы кусыцкі, павярнуў прасыцотка на стойбішча старшыні управы кааператыву, самага вялікага на Беласточчыне, і грозна рожкнуў: "Я табе не Сумленевіч, падла ты!" Шэф зваліўся перад звяярыскам ды залямантаваў: "Даруй, братец-адзінец, што я цэліўся ў цябе! Зылітуся, калі не нада мною, дык хоць над жоначкай-тралялёнечкай ды нашымі дзеткамі-кветкамі! Я цябе за гэта ў лыч пацалую, і куды хочаш..." Засымяяўся дзік і ажно языком іклы ablizaў. Сеў ён на хвасыце ды прахрыпацеў: "Па-ага-ава-ары, а я па-аслу— у-уха-аю-ю-у-ууу, га-га-га-га-га..."

— Папі, Сыцяпанка, малачка.

— Што ты яму даеш, Кіра? Ад малака — падскочыць тэмпэрatura!

— Піць, — вымавіў Сыцяпан.

У кухні забразгацела блішаная пасудзіна. Няйнайчай, упаў гаршчок з пліты; ёмісты, у якім гатуюць капусту, квашаную, тлушту, са сівіным мясам, смакавітай лычавінай.

— Асьцярожна! — цешча да Кіры. — Бяжыш, як на пажар... Бу-б-б-бу— бу...

— Мама, ты куды паклала лімоны?

— На падваконынік, каб ня сохлі яны. Вунь, там... бу-бу...

— А творог?

— Няма тварагу. Трэба купіць, бу-бу-бу-бу...

Сыцены — высокія, як справядлівасць.

Панурыя, карычневыя, забруджаныя яны. На атаманцы — сакратарка, з пакалечанымі грудзьмі, раптам зваружнулася й прамовіла (не расплюшчыўшы вачэй):

"Я бачу вас, пане Сумленевіч. Непатрэбна дрыжыце вы. Ах, хварэце ў, пэўна, па вашай скуры прабягае марозік; гэта нармальнае ў час грыпозу. А мне, вось, усё роўна... Штосьці вам скажу, пане Сумленевіч. Ёсьць на тое нагода, дык паслухайце мяне. Гэта вы вінаватыя ў маёй съмерці! Так. Ведаецце, калі капитан прывёў вас у ту ю кватэру, дык я яшчэ жыла, але не хацела адзывацца... Капітан не зразумеў-бы мяне ў гэта зашкодзіла-б вам. Такія, як ён, здольныя думаць толькі па зададзенай тэмэ. Ураднік! Ад яго трэба быць здалёку..."

"Чаму вы гаворыце, што я вінаваты ў вашай съмерці?" — запытала Сыцяпан, так і не пачуўшы свайго голасу. У горле казытала яму пякотка...

"Сказаць?" — уздрыгнула яе вейкі.

"Скажы, дарагая! Табе-ж ужо ўсё роўна, прабач мне гэтую шчырасць".

"Ого, ты цікавісься тым, што пра цябе думаюць іншыя. Значыць, нялёгка цяпер табе: напала на цябе чалавечая іржа. Ад яе нікто яшчэ не схаваўся. Часамі ў я думала: як доўга ты паблішчыш..."

"Кажы пра маю віну!"

"Віна твая ў тым, што ты, Сыцяпан, добры чалавек. Гэтым і пакрыўдзіў ты мяне. А ведаеш, як? Прывычаўшы мяне да годнасці, зрабіўшы ганаровай жанчынай! Таму ў страціла я жыцьцё, тое, што самае каштоўнае, без чаго няма мяне! Адкажаш: засталася ідэя чалавечнасці. Каму яна засталася? Жывым ці не? Жывым. Чалавечным? Ці чалавечным, пытаю..."

"Я, усё-такі, не разумею цябе, хоць і здагадваюся..."

"Твая здагадка зьяўляецца здагадкай мужа, што вярнуўся з крывавай вайны, на якой, па-п'янаму, застрэліў ён упартую жанчыну ворага, бо, у пярынах занятай ім спальні, яна падзэрла яму твар... Здагадкай, чаму гэта твая жонка жывая ў здаровая пасыня таго, як тут бушаваў, мабыць, той-жя жанчыны, чалавек... Той, што глядзеў са шлюбнага партрэту ў чужамоўнай сям'і... Ах, ня муч ты мяне!"

"Пррабач".

"Іх было трох..."

"Ага, а як яны называліся?"

"Мужчыны".

"Але — як называліся?"

"Я сказала".

"Прозьвішчы іх патрэбныя! Прозьвішчы..."

— Сыцяпанка... Сыцяпанка, чуеш мяне?

— Кіра...

— Паеш, Сыцяпанка, тваражкү. У ім шмат кальцыю, для ўзмацнення тваіх тканак... Во, бачыш, кроў з носа цячэ табе, — Кіра вышерла яе бінтам. — Еш. Сілком еш.

— Потым, Кірачка.

Сонныя мроі, як дасказаньне чагосыці, што не знаходзіла съядомай фармулёўкі, як занадта жахлівае, не падлеґлае надзённаму досьведу, безадказнае, нічым датыкальным не пацьверджанае, але верагоднае, сумяшчальнае ў лёгіцы прадчуваньня, у вокамгненнай упэўненасыці, якая ў час адпачытай цвяярозасыці ўспрымае ѡца быццам прадаўгаватая рыжынка лісіцы на мяжы поля, дзе штораз спатыкаемся аб парудзел^{ія} валуны, звычайныя, цікавыя або нецікавыя асаблівасцю ці банальнасцю формы; як сабака, які ўсыщешвае нас тым, што ён, аказваецца, ня воўк, хоць і на дзіва вырас.

"Крадуць! Хто ня цягне да сябе, той ідыёт. Гэта ўжо сталася эстрадным фальклёрам. Слухаў-жа ты радыё-кабарэ: Апошняя паведамленыні з краіны. На адным з панадворкаў Драпежнай вуліцы ў Грашаградзе дзеці гулялі ў зладзеяў ды паліцыянтаў, нарабіўшы гэтym нечуванай панікі — менавіта, іх бацькі, на ўсякі выпадак, начавалі ў сваякоў, xi-xi-xi..."

"Кіра, Кірачка, зылітуйся..."

"Спектакль п'есы пра каапэратыву ДЗЯРЫ-БЯРЫ. Публіка спачувае камбінатару й злуецца на сяржанта, які бяз ордэну на арышт уварваўся ў кватэру Мондрай Гловы, героя нашага часу зь лёгкай рукою на не сваё, xi-xi-xi..."

"Кірачка..."

"Што — Кірачка? Ну, што? Баліць табе маё апавяданьне, га? Эх, наўната ты. Адкуль у цябе, атэста, такія першаходныя іянскія адносіны да жыцця, га? Дабром — зло... Сымяцца хочацца. И плакаць! Чэрнь бяжыць наглядзецца ў кіно, як шляхетны шэрыф пабандыцку распраўляецца са злачынцамі, верачы яму, што іначай нельга... И мае яна ў гэтym трагічную рацю! З палёгкай выходзіць сабе з кінасэансу, які закончыўся сцэнай пагібелі крывамордых рабаўнікоў і цудоўнага стражніка закону; трупы іх засыпаюць пяскі Нэвады. Навечна..."

"Перастаны!.."

"Я-ж твая жонка, Сыцяпулёк. Мне — страшна, калі падумаю, што ты губіш сябе. Жанчына без мужчыны — безабароннае стварэнне,

баба, якую можа пакрыўдзіць любы, каму зажадаецца. Твой пройгрыш будзе й маім, але падвойным! Жанаты павінен разумець, што ўсенька ўчыненае ім адбываецца ня толькі ад яго ўласнага імя. Патрэбна не абы-якой дурноты ў незадаволенай жыццём жонкі, каб дадумалася яна да таго, што даволі ёй пазбыцца разълезлага мужа, а зажыве яна па-новаму. Съядомасьць — гэта дзівосны інструмент: спраўны ён у якіх хочаш акалічнасцях, у рэальных і нерэальных..."

У другі дзень хваробы Сыцяпан натужыўся й выпіў шклянку гарачай гарбаты зь мёдам, зь зялёнай цыбуляй упрыкуску.

15

Кіра прынесла навару з чорнай парэчкі. Увайшла цікім крокам дзяўчыны.

— Ня сьпіш, Сыцяпанка?

— Я ўжо й сам ня ведаю, калі сплю, а калі не, Кірачка.

— І трэба-ж было табе ў той Бельск ехаць?..

— Начальства лепш ведае, што мне трэба рабіць.

— Яно ведае, як сабе дагадзіць.

— Трэба зарабіць...

— На торбы? — яе бровы падскочылі ад раптоўнай уцехі.

На яе твары была тая заклапочанасьць жанчыны, якая пасыпела ўявіць сваю безбаронную адзіноту. "Я ведала, што ты дурненкі, але не спадзявалася, што ажно настолькі", — прачытаў Сыцяпан у яе вачох. Кіра не згадзілася падаць яму чарку жытнёўкі, хоць гэта й мела ўзбудзіць у ім апэтыт. Алькаголь не ўзмацняе, растлумачыла яна. Забірае ён з крыві кісларод і ад таго празьмерна ўспацееш. Паслабляе таксама рэагаваныне нэрвовай систэмы, мазгou...

— У цябе, Кірачка, усё прадуманае. Жанчыны наогул такія?

— Што мужчыны рабілі-б бяз нас?

— Прапалі-б!

Яна чульіва абняла Сыцяпана за галаву, і ён, забыўшыся пра градусынік пад пахаю, прыціснуў яе да сябе й, са спрытам вопытнага каханка, расшпіліў на ёй блузку. Ратуй мяне, шаптаў, нагрэй. Потым, мілы наркаманік, потым, калі паздаравееш і маці дома ня будзе... Сыцяпан дабіўся ў Кіры свайго, але яго калола слоўца "наркаманік", якім паслугоўвалася яна ў выпалку сваёй неахвоты да штодзённага каханья, хаваючы жаль порсткай жонкі да няскладнага мужа. Паводле яе апазнаныя, чалавек выключнай дабрыні па сутнасці не адрозніваецца, скажам, ад алькаголіка: тое-ж шуканыне ім забыцьця. А жыццё дамагаецца ад свайго ўдзельніка ўдарніцтва! У слушнасці Кірыных высноваў прадчуваў ён незадаволенасьць ім, якую баялася

яна выказаць уголас. Быщам у вадказ на тое, як бы міжволна, ён падсумаваў яе павучаныні:

Калі мусіш думаць, дык не гавары. Калі сказаў, дык не пішты. Калі-ж напісаў, дык не падпісвай. А калі падпісаў, дык сам ты таго хацеў...

Кіра паставіла шклянку са сподкам на падлогу.

— Ты ў чымсьці падазраеш мяне, Сыцяпан, — сказала яна. — Ну, съмела кажы, менавіта, у чым?!

— Я? — Невядома, калі наскочыць на цябе найгоршае. — Кіра, пашкадуй ты мае нэрвы, — Сыцяпан сеў у пасыцелі. — Я хворы, а ты пачынаеш са мною сур'ёзнае, ад якога напраўду можна дайсыці да думкі, што жыцьцё нас абаіх — нішто іншае, як контракт і толькі контракт. Справа на пэўны прамежак часу або парадку рэчаў...

— Прабач, Сыцяпанка. У мяне, ведаеш, хутка мэнструацыя, і таму я без дай прычыны ўзбуджаюся, — яна зграбна скілілася па шклянку.

— Я нарыйхтую табе паранага малака зь мёдам.

"Мэнструацыя! — калацілася ў ім. — Пачуў-бы гэта набабнік з мудрым ібом міністра, дык запляваў-бы ад тae съцены. У сукінсьнне не шукай ты пашаны, нават да самога сябе, бо яму й сваё гаўно съмярдзіцы.." Перад жаніствам з Кірай Сыцяпан перажыў дзіўную прыгоду: маладая ўдава прапанавала яму шлюбнае жыцьцё на паўтары гады, да часу, пакуль вернецца з Канады яе жаніх, стары кавалер, які паехаў туды зарабіць валюты ў брата, уласніка, здаецца, рамонтных майстэрняў. Ня бойся, я нічога табе не нараджу, супакойвала яна Сыцяпана. А тое, што ты навучысься ад мяне, вельмі прыдасца табе, хлопча, калі сам ажэнісься. Пераканаесься, што і ў каханыні патрэбная навука. Я ведаю гэта, павер ты мне. Падумаю, адказаў ёй Сыцяпан і больш не пабачыўся зь ёю; яна, зрэшты, не шукала яго, відавочна дайшоўшы да вываду, што ён не зразумеў-бы яе або, чаго добраага, потым пусыціўся-б яшчэ ў сабачую скuru.

— Кіра, цябе не зьдзіўляе дзіўосная раўнавага ў колькасці мужчынаў і жанчынаў на съвеце?

— Гм.

— Або: гультай як грамадзкае паняцьце? Што людзі — як тыя валуны, удзірванелья, якія не варушацца і ў буры зь перунамі? Маланка смаліць такому па хрыбце, ажно дым ідзе зь яго, а ён ляжыць сабе й нават не пачухаецца...

— Я прынясу табе палягтрыну, — Кіра зьнікла.

Растварыла яна дзьве таблеткі.

Гарачка ў Сыцяпана апала.

Цешча вярнулася дамоў зь лімонамі. Да стала яна іх недзе па знаёмстве. Сыцяпан выпіў кубак гэтай кісьляціны з цукрам і

задрамаў. Выглядала на тое, што давядзеца яму паляжаць, і гэта злавала яго... Старшыня падсеўся бліжэй, загаварыў — зъ яго роту ад нядбайна чышчаных зубоў панесла смуродам, мясной гнілью. Значыць, пане Сумленевіч, э, вы нязгодны дапамагаць мне ў кіраваньні? Добра, гэта ваша справа. Не, дык не. Як гаворыцца, рабу ня быць свабодным працаўніком. Я не пэдэрast i заганяць вас, э, у пасыцель амаральнасці ня буду. Вы, відаць, не дарасълі да перамаганьня, э, зла злом... Так. Я, ведаецце, прайшоў вайну й рознае вычайпаў на ёй. Бывала, э, уварвusя я ў варожы дом i раву на малагодка: "Рукі ўверх!" А на шаснастоўку: "Скідай, фраў, майткі!.." Агідна я рабіў? Вядома. (Самое-ж забіванье ёсьць супраціўнае чалавеку. Але спрабуй ты, браток, выйграць бітву, э, нікога не забіваючи.) Вось, пане Сумленевіч, і вы, э, палезылі-б на сінявокае дзяўчы ў разьбітым горадзе, якое й не падазрае, э, існаваньня сусьеветнай палітыкі; у першую хвілю не дадумаеца нават, у чым справа — з асмаленым, э, салдатам. Захікае яно, ведаецце, быццам намерыўшыся пагуляць зъ ім, бугаём, у хованкі. Па-дзіцячаму. Пасля вайны — я ажаніўся, і жонка, трасца ёй у бок, падсыпала мне дочак. Ох, э, бязылітасная яна, зараза! Гляджу я на гэтая свае доні й, цыфу, бачу ў іх тварыкі падабноткія да тых, ваенных, звалтаваных недзе ў каменным хутары, у якім, ведаеш, э, толькі гаспадынін сын хадзіў за гаспадаркай; сёстрам яго-ж ніхто з нас ня даў і коўдрай накрыцца, хоць, э, на паўгадзінкі. Яны колькі дзён і елі лежачы, цыфу!.. Што я кажу табе, балванец. Ня хочаш ты быць маёй курвай, дык ня трэба. Пашкадуеш таго. Я не жартую: пашкадуеш! Так. Курэўства ёсьць частка, э, кожнага чалавека, і як-жа тут думаць пра кар'еру, э, ня зьведаўшы прастыгтуцы целам і душою?! Гэта-ж так, быццам бращца гасіць пажар, ня ведаючи, што такое агонь. Крывіцца? Ну, э, крывіцца сабе на здароўe. Жадаеш сабе йсьці ўласнай дарогай? Гэта мне падабаецца. Дазволь мне даць табе параду: ня будзь ты дзекабрыстам! Няхай табе не здаецца, э, што ты запакуствуеш, або застанесесь незразуметым. Маю перавагу я над табою, э, проста сакрушальную, і таму мяне бярэ ахвота съмяяцца з таго, як гэта ты сыплеш бяспрэчнымі рацыямі, па-юначаму спадзеючыся на іх сілу; ілюзія непрактичнага разуму! Памятай, Сыцяпан, што самым непераможным і беспамылковым рэвалюцыянэрам зьяўляецца, э, час. Ён ня любіць, калі яго падганяюць... От, жывіна! Што яшчэ табе сказаць?.. Вяртайся ты, э, да старой прауды: маўчаць аб сваіх справах. Кожны выслушоўвае цябе перш за ўсё ў кантэксце, э, тваёй прыдатнасці яму. Адсюль — што хочаш: дружба ў варожасць, любоў і нянявісць, э, зайдросылівасць і завіслівасць... Так, брацец! Ну, і

далучаю я да таго, ведаеш, студэнцкае пажаданыне: скруці, халера, шыю! Хай хада лёгкай табе будзе...

Сыцяпан расплюшчыўся і ўбачыў Кіру.

— Я разбудзіла цябе?

— Не, Кіра, я й ня чуў, што ты тут...

— Ты пацееш, — Кіра разгарнула насавую хустачку, — я вытру табе лоб.

— Пацею, Кіра. Ажно пад патыліцай мне мокра... Прамокне падушка...

— Прыходзілі нейкія калегі да цябе, — сказала Кіра. — З каапэратыву. Двух. Але я іх ня ведаю, Сыцяпан.

— Што яны казалі?

— Пыталіся пра тваё здароўе — яны, здаецца, былі п'яныя...

— Ага... Ужо ведаю, хто быў.

— Ці нешта важнае магло здарыцца, Сыцяпан?

— Адкуль-жа?! — усміхнуўся ён. — Такія, вось, сябры, дый столікі.

— Не спадабаліся яны мне.

— Непрыгожыя?

— Ты, калі што ляпнеш... — пакрыўдзілася Кіра. — Я цярпець не магу п'яных у будзённы дзен! Гэта несур'ёзныя людзі.

— Або нешчасльівыя.

— Сказаў, што ведаў... Добрае гэта ім няшчасльце піць гарэлку, гультаём! Знайшоў ты сабе сябrou, што хай Бог бароніць!

— Што было мне рабіць, Кіра? — ён кпліва зірнуў на яе. — Нямаш лепшых.

— Пашукай — калі яны табе конча патрэбныя.

— Шукаў я, Кірачка. Як ведаеш, да самога старшыні спрабаваў пазаляцца, ды дзе там: наліў ён сабе горла й больш не паказаўся ў нас, сабака. А прыліпаў я да яго, ой, прыліпаў...

— Ах, усе вы, мужчыны, аднаго сука вартыя.

— Слушна! Пачну я цяпер з бабамі...

— Яшчэ чаго! — Кіра падала Сыцяпану газэту. — Лепш пачытай, што на съвеце робіцца.

— Кінь яе, Кіра, во сюды, — весела ўказаў ён на столічак ля ложка.

— Цяпер я ня буду чытаць газэту. Уваччу мне круціцца.

— Старайся заснучць, Сыцяпанка.

— Колькі можна...

Цешча паклікала Кіру ў кухню. Ад прычыненых дзъвярэй далятаў пах смажаніны, і Сыцяпан адварнуўся да сыцяны.

Сыцяпан Сумленевіч, ты пераскочыш старшыню, — гэтак, нячутна, якісьці... З тых, хто прыходзіў наведаць яго? Ты добры, бо ў цябе няма выйсьця. Разумееш? Дабрыня зъяўляеца ў цябе сродкам. Ты, Сыцяпан, бессаромна махлюеш, называючи яе сваёй мэтай! Я, Сыцяпане, у дзяцінстве марыў пра малаточак. Калі яго, нарэшце, займеў — вышкуаў яму адмысювае месца, пад іконаю. Бацька аднойчы ўбіў ім цывік у сыцяну, і я, ад такой зынявагі, плакаў...

— А я, — умяшаўся Сыцяпан, — калі ты хочаш ведаць, дык не супроць пакарыстацца дабром у імя шчасьця чалавечага...

— Мы ўжо гаварылі з табою пра гэта, — перрабіў Сыцяпана... Нейкі мутант? Паўтараесься! Съвет існуе, Сыцяпане, ня толькі ў тваіх памерах. Цябе, бачу я, зъдзіўляе тое, што думку нельга ўзважыць або вымерыць цэнтымэтрам? Га? Усё па-за фізыкай, дарагі, калі ўспрыймаць рэчаіснае як ідэю...

— Адчапіся! Мне баліць галава...

— Болю таксама ня зъмераеш, напрыклад, грамамі. І роспачы. І жалю, суму.

— Каштоўнае не паддаеца малатку...

— Уставай, Сыцяпанка, есьці, — зъявілася Кіра. — Атуліся пледам і сядзь. Паабедаеш у пасыцельцы.

— Каб ты ведала, Кіра, як я гіджуся ежаю!

— Перамагайся! Табе трэба мацавацца.

— Калі пагляджу я на цябе, дык робіцца мне лягчэй. Ты — маё лякарства!

— Ах, чым ужо я не была ў цябе: мышкаю, хмурынкай, іскаркай, пчолкай, шчасьцейкам... Аптэкаю — першы раз, — яна падала Сыцяпану грэбень. — Ну, варушыся, Сыцёпа, прыгладзь свае кудлачы.

Расол з курыцы ды катлетка па-венску былі, несумненна, смачнымі. Каб пракаўтнуць іх, Сыціан дапамагаў сабе, зазывчай, аналізам памылак герояў у кніжках, якія чытаў у дзяцінстве... Палкоўнік наладзіў засаду ля пераходу цераз Патамак. Ён зрабіў-бы лепш, застаючыся ў крэпасці. Праўда, Вялікае Вока меў магчымасць ablazhcyts' garnizonu Johna, каб голадам прымусіць яго здацца ў палон; харчоў хапіла-б яму не больш як на тыдзень, ну, на два, калі браць пад увагу конскае мяса. Першае, што павінен быў зрабіць палкоўнік, гэта выкапаць у крэпасці калодзеж — блізка галоўнага збудаванья. З вадою можна доўга пражыць! Далей — карыстаючыся разъмяшчэннем над затокай Патамаку — была ў Джона магчымасць арганізоўваць рыбную лоўлю невадам, узвесці шырокасць памосці, абгароджанае частаколам... Рыба штодзень, безумоўна, надакучае, але, калі-б нарыхтоўваць зь яе ўсялякія стравы з дадаткам каніны,

тады атрымалася-б няблага. Шчупачок, скажам, печаны на ражне, жоўценъкі, гм, смакавіты пальчыкі ablізаць! Або акунъкі. Драбязу найлепш смажыць, а вялікія рыбіны кідаць у юшку.

— Еш, Сыцяпан, — заклапочана загаварыла цешча, што ўвіхалася ля пліты. Усё еш.

— Ем...

...Інъдзейцы сушаць конскае мяса: рэжуць яго ў вузэнъкія палосы. Сухое, яно не псуе Ѣца. Каб пячы, трэба спачатку памачыць яго?

Вялікае Вока не стрываў-бы доўга пад крэпасцю: зямля ля падножжа горадні аказалася-б усыпанай касыцямі рыбак! Чырванаскурыйя ваяёнікі, босья, адбягаліся-б преч пад агнём са стрэльбаў, адпаўзаліся-б, ня могуцы ступіць нагою... Ах, адбылася-б разъня... Трупы гніоць, шыраць заразу. Спартрэбіліся-б перамовы зь Вялікім Вокам, каб дазволіць яму забраць тую трухляціну, ага. А што было-б, калі-б ён здагадаўся?..

— Катлетка смачненькая, — падсёлася да Сыцяпана Кіра. — Чаму ты не ясі? Ну, хоць кавалачак...

— Не падганяй мяне, Кіра. Я зъем, — Сыцяпан: "Калі-б я быў на месцы палкоўніка Джона..." — Кажу табе, што зъем, значыць — зъем!

— Не надакучвай ты яму, — бессэнсоўна заступілася за яго цешча.

— Хворы... Слабы...

— Я налью яму гарбаты, — падхапілася Кіра. — Моцнай, індыскай.

— Хочаш змарнаваць чалавека! Вунъ, з павідлам трэба! — цешча паставіла слоік з чорнымі парэчкамі.

Кіра рэзка адказала матцы.

Ёй усё часьцей здаралася спрачацца са старою. "У яе гэта ад гаспадынінскай ролі, — заключыў аб жонцы Сыцяпан. — Незайдроснае служэныне мужу нават жыццярадасную жанчыну пераўтварае ў мэлянхалічнае стварэныне. Перакрэслівае яе значнасць. Яна стаецца неабходным дадаткам да кватэры, мэблі, пасыцелі, мараў... Каханыне, і тое ня можа тут нічога зъмяніць. Наадварот, зацымняючы ўсьведамленыне аб'ектыўнага становішча, закончваецца яно гвалтоўным выбухам скаргаў на мужа ды жалю да яго. Страсыць — толькі эпізод жадання, імя якому Мець. (Чорныя парэчкі, чуў Сыцяпан, узмацняюць нэрвы.) Прэм'ера яснасці выклікае шок. Няўжо быў я съведкам рэпэтыцыі таго ў Кіры?" — Сыцяпан страсануў крышынкі з пледу.

— Дзякую вам. Я лягаю хварэць далей.

— Смакчы глюкардымід, — сказала Сыцяпану цешча. — Гэта ўзмоцніць тваё сэрца, — яна высыпала на плед некалькі цукерынак прафіляктыхнага леку, — вось, дастала ў знаёмай...

Кіра вымывала ў кухні гаршчок.

— Не пашкодзіла-б дастаць па знаёмстве крыху шчасьця на жыцьцё, — сказаў Сыцяпан. И не адумайшыся: — Ну, каб хоць дзенебудзь пазыгчыць яго!

Кожная зь іх зразумела яго па-свойму.

"Калі сапраўды яно так, што застуда наганяе нэрвезнную ўзбуджанасыць, дык мне яшчэ далёка да выздараўленыня, — практикаваўся Сыцяпан. — Я-ж, фактыхна, у чужой хаце, а пляту такія глупствы! I нашто мне гэта?! У чымсьці падобны я да Кіры? У зносінах са старшынёй? Ён-жа прапанаваў мне своеасаблівы шлюб! Ці-ж ня так? Будзь маёй, э, сакрэтнай каханкай, мілы Сумленевіч. Э, не пашкадуеш таго, — перакрыўляў яго Сыцяпан. — Божа мой, дай мне сілу памяняць працу! Або нагоду дзеля гэтага. Го-го, лёс паказвае хвігу... Умеш, Сумленевіч, толькі прасіць, кажа лёс. Преч, баязлівец! Уцякай, бо сабакаў нацкую на цябе. Ну!.."

Пошукі новай працы. Лёгка сказаць сабе, што пакіну багну, у якой засёў па задніцу, і вылезу на сухое месца. Неяк аднаго разу Сыцяпан выцягваў з кляткі цешчыну курыцу: падчапіў, дурнью, рыдлёўкай ды ўдала выкінуў на бераг. Яна, выратаваная, паляжала на баку, а потым, як бы сама ня верачы ў шчасльовую ёй падзею, села й разглядалася. Калі, мокрая й абясьціла, урэшце падыйшла да іншых курэй на падворыку, тыя пачалі дзюбаць яе, бедную, і праганяць. Слабую й гідкую! Яна хавалася ад іх, пераважна, у лапухох, што буйна расълі між платамі; куры няхутка прыняялі яе назад у чараду. Няўдаліца так і хадзіла збоку ад усіх, быццам у кожную хвілю чакаючы ўдару..."

Зъмяніць працу. Ад чагосыці трэба пры гэтым адмовіцца. Нешта — тут прайграць. У нечым камусыці паддацца. Перабегчы з адной дарогі на другую, цераз аблагі або кустоўе, калечачыся й марнуючы адзеньне, са страхам... Зь імклівасыцю, якая, апроч адноўленай надзеі, наўрад ці да чаго набліжае. Як паварот з бурлівага возера ў затоку, каб зь іншага напрамку дасягнуць намечанае далёкае; мо' ўздоўж чаротаў і паросльх лесам страмізнаў, абаплываючы паўвостраў Высмалы...

Рабі што хочаш, а й так выйдзе на тое, што перайшоў ты на багацейшы заробак, дзеля якога трэба будзе апусыціць хвост — пераканаецца — вельмі нізка. Стаякай будзе — выявіцца гэта табе — магчымасць звычайнага фізычнага існаваныня з хілымі аздобамі

накшталт асабістага гонару або ўласнага, выключна ўласнага, пачуцьца годнасьці.

"Залішне я палохаюся?" — Сыцяпан дастаў зь бібліятэчкі кніжку, якую забываў прачытаць: "Мікалай I і яго часы". За акном буркаў голуб, на выгнутай галіне сълівы. Адзінокі, ён прылятаў сюды аднекуль з Садовай? З-за майстэрні шапніка, пагорбленага скнары, у якога дачка ўцякла з паручнікам, як казаллі, на ческую граніцу...

Голуба Сыцяпан бачыў ня раз; ён у чымсьці быў яму патрэбны...

Не чыталася Сыцяпану.

I, наогул, замаркоціўся ён.

У ваглядзе ўжо пяройдзенага ёсьць салідная адлегласць, што дазваляе назіраць за прадметам ці зъявай — поўнасьцю. Сыцяпана неспакоіла ўласная нецярплівасць у судносінах з асобамі, зь якімі ён сутыкаўся на службе. У некаторай ступені спалучаў ён гэта са сваім становішчам, з тым, што ня меў патрэбы змагацца за тое, што называлася ніштаватымі ўмовамі быту. Не даходзіў да яго непасрэдны сэнс намёкаў старшыні наконт матэрыяльнай карысьці супражжа зь ім, і мёртвага заціску, уладнага, у выпадку супраціўлення...

Бясстрашша Сумленевіча, незразумелае ў супастаўленыні зь мізэрнасьцю прадмету разнагалосія, падказвала залішне здагадным яго сябром існаванье ў ім не дэшифраванай мэты, дзеля якой уяўляўся ён ім гатовым на ўсё! Прытым застрахаванай, відаць, надзейнай зарукай...

"Яшчэ ня позна мне паправіцца?" — Сумленевіч выразнай учываўся ў харектар свайго падыходу да штатных абавязкаў у каапэратыве, з тоенай прыемнасцю канстатуючы іхнью, у немалой меры выгодную, функцыю. Меў ён на тое доказы ў выглядзе падтрымкі яго пачынаныям, якую дэкліравалі якраз супрацоўнікі ня толькі пазбаўленыя рэальных упłyваў, але, што найгоршое ў найгоршым, і волі да барацьбы. Алькаголікі-пачаткоўцы. Сэнтымэнтальныя. Спадзяваліся пагрэцца каля яго?

Гэта паказвала на наяўнасць памылкі, да таго-ж асноўнай, што, магчыма, меў ён справу з незразуменіем сапога сябе. Са стварэннем, відаць, несур'ёзных праблемаў, якія зацікаўлялі яго — мо'й выключна яго? — перш за ўся настроем і пачуцьцёвай абалонкай, бы ў людзей, съпіхнутых у бок, што страцілі здольнасць цэльна аналізаваць навакольнае...

У неталерантнасці да заганых паводзінаў блізкіх яму асобаў, Сумленевічу не давала супакоенасці нешта процілеглае, падобнае да зьдзіўлення, аднак безназоўнае. Непараўнаныя імкненінёў з дасьведчанасцю, неперавараная ўпэўненасць у тым, што адзінка

падлягае дзеяньню безасабовых утварэньняў, акалічнасцям? У Сыцяпана былі веды па гэтаму пытаньню; не хапала яму непаўторнага, свайго, матэрывалу, які можна ўзяць са сьвету, каб самому ўспрыніць праўду аб ім, няхай і агульнавядомую...

Гарэў ён ад нецярплівасці.

Зъ непрыстойнай маладому чалавеку расыцягласцю вёў Сыцяпан дыспуты аб съмерці, аб культуры памірання. (Потым — празь якіх дзесяць гадоў пасъля спадзяванай ім катастрофы — Сыцяпан, звычайна, клапаціўся пра бягучы дзень.)

Апрача Кіры, аргументамі Сыцяпана трывожыўся бухгалтар: шкада, халера на яе галаву, празь съмерць пакідаць съвет! "Бо й нашто? — сказала прыбіральніца, пяцідзесяцігадовая паненка, маці шасцірых дзяцей, на якія не засудзіла яна алімэнтаў. — Вы яшчэ не адной бабе будзеце прыдатныя. Зусім што іншае я: хацела-б памерці, але, кажуць, страх пабачышча з кастухаю... От, можа, й не такі страх, бо калі прыгледзеца нябожчыку, дык кожны зь іх выглядае яксыці задаволеным. А ваш папярэднік усё роўна што съмяяўся ў труне".

Накрычалі на лапатуху.

16

Сумленевіч прыйшоў да бухгалтара, каб правесці зь ім калькуляцыю цэнаў заплянаваных у каапэратыве вырабаў.

Высокія лічбы.

— Хто гэта купіць за такія цэны, мілыя?! — зъдзівіўся бухгалтар пасъля паддікаў і зняйяў акуляры, якімі карыстаўся ён падчас працы; працёр запацелыя іх шкельцы. — Глупствы ў нас выйшлі, пане Сумленевіч.

— Думаецце, што сумненыні патрэбны нашым начальнікам? — нэрвова пазяхнуў Сыцяпан. — Можаце запісаць іх сабе ў прыватны дзэйнік...

— Гм, а што начальству патрэбна?

— Нічога: фікцыя!

— Калі ласка... Калі ласка, — бухгалтар зноўку падсунуў да сябе арытмомэтр і выкручваў на ім чарговыя дадзенныя, па-хлапечаму пасъвістваючы. Раз нічога, дык нічога, мілы. Мая справа збоку.

— Вам не шкада гадоў, праведзеных збоч дарогі? — зласлівіў Сыцяпан.

— Як? Якой дарогі?

— Так гаворышча...

— Ага... О, духоўка будзе каштаваць утрая даражэй, чымсьці...

Сумленевіч ня даў яму дакончыць.

— Кінъце пераймацца гэтым, шаноўны пане. Купяць людзі духоўку і ў пяць разоў даражэйшую! Каму яна неабходная, той за любую цану купіць яе.

— Гм, — стары вырачыўся на Сумленевіча, заўважыўшы, што той не жартуе. Лёгка сказаць, мілы, — ён пайстримаўся ад далейшых выказванняў, якія, праўдападобна, Сыцяпан пачуў-бы ў наступным слоўным убраныні: малады чалавек, я лічу, што нельга... і г. д.

— Купяць, — паўтарыў Сыцяпан. — Пакупнікі стагнаць будуць, а купяць!

— Невядома...

— У нас?

— Зъ людзьмі.

— Зъ людзьмі? Вядома!

Стары вывеў падлт й, сапучы, падаў Сыцяпану запісаны лісток.

"Чаго ён злуеца на мяне?! — Сыцяпан падзякаваў бухгалтару й выйшаў да сябе. — Я зынелюбіў яго не таму, што суне ён нос у не сваё. Бухгалтар экспанат часткі мяне, той, якая абурае якраз і ганьбіц..."

Ён пачуў у калідоры:

— Добры дзень.

Сыцяпан адказаў на прывітаныне й паглядзеў усьлед за кімсьці.

Ён чакаў думкі, што ўзварушыла-б яго цэлага; уяўляў нават, як гэта адбудзеца. Не здагадваўся, аднак, які будзе зъмест пералому. Адно было яму несумненнае: зьявіцца ў ім, Сыцяпане Сумленевічу, нешта вялікае. Надзвычайнай важнасці! Зъ бязымежнай ахвярнасцю зъ яго боку, як умова падзеі. Гэтае нарадзілася ў ім яшчэ ў час вучобы ў сярэдняй школе. У пачатковай! Аднаклясьнікі празываліся на Сыцяпана Котляр — так называўся аптэкар, тоўсты тып зь блішчукымі валасамі, які жыў у канцы Гродзенскай, у доміку зь белымі сыценамі пасярод садка. Хлопцы хадзілі туды ў яблыкі й сымяліся паміж сабою, што латошаць іх перад самюткім носам таго дзівака, які адвячоркамі сядзіць на ганку й чытае сабе. Аднаго разу Рыжы кінуў сьлікую ў аптэкара, але той не адагнуўся з-над кніжкі, каб паглядзець, што здарылася; пачухаўся па карчыску дый столыкі. Рыжы любіў быць экзэкутарам. З асалодаю наляскаў ён Сыцяпана па мордзе за тое, што той згадзіўся насіць вугаль і дровы ў павець ля школы, каб заслужыцца перад выхавальнікам клясы.

Паслья хваробы Сумленевіч пайшоў на працу пасавельям. Ён нават крыху недачуваў, што — пацвердзіла гэтае лекарка — насоўвала дапушчэнныні аб узьніклых ускладненнянях у арганізме ў выніку вострага запалення лёгкіх.

— Ты зноў хварэш, — пацікавіўся быў Сыцяпанам цесьць. — Ну, хварэй, — і, павярнуўшыся: — Маці, дай мне есьці, — ён паправіў ражок пледу, якім накрыўся Сыцяпан; усъміхнуўся да яго вачыма. — Ляжы сабе. Будзе добра, — сказаў ён Сыцяпану, як намёк на мужчынскую тайніцу.

Ён марудна паабедаў.

Цесьць зьявіўся дома даволі рана, але ня тое зъдзівіла Сыцяпана, які прызвычаіўся да позыніх вяртаньняў старога дамоў і сакрэтных яго шэптаў (зь цешчай). Кірыны бацькі здаваліся Сумленевічу ціхманымі ўласнікамі кватэры, якую ён быццам наняў у іх. Яны — цяпер съцяміў гэтае — самі не пыталі ў яго пра маці й бацьку, пра радню. Ім, відаць, хапала таго, што ў дачкі ёсьць неблагі мужчына, не рызыкоўны, і лічылі гэта акуратна ўладжанай патрэбай іх дарослага дзіцяці. Калі памерла й маці Сыцяпана, цесьць сказаў засталом: "Які-ж ён вам сірата?! Сыцяпан, хіба, разъвёўся з Кірай?" Цешчча, праўда, сумелася на тое й, напэўна, нагаварыла — потым — яму непрыемнага. (Кіра нічога ня чула, падаючы жалобнікам закуску.)

Хваробу трэба вылежаць! — сказаў Сыцяпану цесьць. Неўзабаве ён прынёс яму табурэтку. — Тут, на ёй, будзеш есьці... Ты так не паддавайся бабам. Яны, каб менш работы мець, гатовы карміць чалавека з гаршком, — ён строга загадаў падаць ежу сюды, а сам сеў побач, як бы дапільноўваючы выкананьня сказанага ім.

Сыцяпану прапаў апэтыт. Суп ён яксыці праглынуў; другую-ж страву ўжо не адолеў. Было яму гідка й адначасова съмешна. (У маленства Сыцяпан чухаў бацьку ў пяты — за тое атрымоўваў ад яго кожны раз па два злоты.)

— Дзякую вам. Я наеўся.

— Ты яшчэ ня дзякуй, еш, — старажаваў каля зяця цесьць. — Хто ня есьць, той не працуе, гэ...

— Яксыці ня хochaцца мне...

— Эх ты... — стары ўладна ўспёрся рукою на калена. — Колкі даюць табе, скажы, на рабоце?

— Чаго даюць?

— Грошай.

Сыцяпан сказаў.

— Няшмат, — заключыў цесьць. — Гэта, дарагі, не заробак.

— Як на пачатак — нямала, — Сыцяпан улёгся ў пасыцелі: "Мусіць, цешчча пасадзіла мяне на язык". — З часам павысяць.

— Гм, павысяць... На трыста злоты. Гэта добрае паненцы, — гаварыў ён зъявлівым голасам. — Старшыня бярэ, дарагі, ня

грошыкі, як ты, а яшчэ й падзарабляе, — стары кінуў на Сыцяпана насыцярожлівы позірк, быццам сказаўшы яму лішняе.

— Ён?!

— Ён, ня ён... Чаго вы там, скажы, не падзялілі паміж сабою, што ўжо сварыцца?

— Я — са старшынёю? — Сыцяпан хоць і ведаў пра сувязі цесьця ў каапэратыве, але ўсё-такі зъдзівіўся ягонай праінфармаванасцю. — Хто вам гэта казаў?

— Слухай, — цесьць абмінуў пытаныне, — ён не жадае табе зла. Ты кінь скакаць яму да вачэй. Справядліва табе кажу: зь ім многае магчыма. Гэта дзелавы чалавек і ты трymайся яго.

— Старшыня, хіба, уласнік каапэратыву, што трэба зь ім дзяліцца?! злосць, як віхор, скаланула Сыцяпанам. — Мяне не цікавіць тое, кім ён адчувае сябе. Я выдушу зь яго ўсё, што ён павінен зрабіць дзеля агульнай карысці, пра туго размову Сыцяпан змаўчай, трапна падумаўшы, што сваё абурэнныне на шпікоўскія спробы шэфа лепш захаваць сабе: "Няма чым хваліцца!"

— Як хочаш, — сказаў цесьць.

Якраз увайшла Кіра, зас্বінчаная й зь вялізным пакункам, як здалося Сыцяпану, яблыкаў...

— Бач, Сыцяпан, што я купіла! — цешылася яна. — Пашанцавала мне: уваходжу я ў краму, ды вачом сваім ня веру — прывезылі апэльсіны! — Кіра паставіла высокую торбу на падлогу й выбегла ў ванны, каб там павесіць памакрэлае на ёй футрага. — Зараз будуць табе, Сыцяпанка, адменныя вітаміны... Сыцылійскія!

Вясёлая яна, калі ня трэба.

Цешча, усё роўна што з боязі перад дачкою, сыпешліва пазьбірала пасуду й узяла табурэтку; яна невыразна буркнула нешта наконт некранутага Сыцяпанам ежыва. "У гэтым доме ўсе ўсіх баяцца? — кампот Сыцяпан выпіў са смакам. Страх і падпарадкованасць — вось геній натоўпу!"

Назаўтра стары зноў быў дома раней звыклага часу. Мо' цярпеў ён ад тоеных няўдачаў? Адна Кіра як бы не прыкмячала зъмены ў побыще бацькі. Яна, зрэшты, часыценька выходзіла ў горад, нязменна прыносячы яблыкі, якіх і без таго было дома ўдосталь. Сумленевіч — усхаўляваны тым, што пачуў ад цесьця — забыўся на нямілую яму ажыўленасць жонкі. І, празь які-небудзь год паслья, ня мог ён дашкукацца пачаткаў свайго няшчасця з Кірай, пройгрышу, ад якога мужчына, як правіла, скоўзываецца ўніз. Валіцца ён без паратунку, самагубна!..

— Вось табе я скажу, — неяк гаварыў цесьць. — Даўно ёсьць аказія, якой ты ня бачыш. Так, во... Па шчырасыці кажучы, у цябе магла-б быць другая выплата, куды большая ад штатнай, во!..

— Якім цудам?

— Ая каапэратыву круцяцца замежныя кантрагэнты. Яны прыстойна плацяць за тое, што ім патрэбна.

— Паціху?

— Дурань ты, — сказаў цесьць. — Замежнікі даюць зарабіць у вадпаведнасці з усімі трохсотпяцідзесяцьцю предметнымі законамі нашай дзяржавы. Нічога нелегальнага там няма.

— І старшыня карыстаецца гэтым?

Ён адказаў Сыцяпану не адразу:

— А карыстаецца, карыстаецца... Улады ня супраць таго, каб чалавек багацеў з працы ўласных рук. У тым, што хтосьці мае проста мільёны ў вашчаднай касе, няма злачынства.

— Ого, калі гэта старшыня пасьпей гэтулькі награбці, — Сыцяпан не сказаў цесьцю: "Вы каля судоў круціцеся, я веру вам". — Што-ж, малайчына!

— А ты ня съмейся зь яго. Я з табою — усур'ёз...

— Што вы мне прапануеце?

— Я ўжо казаў табе.

— Зарабляць мне са старшынёй? Чаму-б не, але пра гэта я першы раз чую, ад вас, — адказаў Сыцяпан у дэкламатарскім тоне. — Мой шэф, калі што й гаварыў мне, дык толькі адны паскудзты, ажно сорамна паўтараць іх. Ён ня мае намеру ашчасльўляць мяне дабрабытам, а я ня маю намеру напрошвацца яму ў супольнікі.

— Скандаліш зь ім і чакаеш ад яго прыхільнасці?

— Ага, ён ужо паскардзіўся на мяне перад вамі, — Сыцяпан: "Стары, урэшце, ускіпіць!" — Прызнаюся, што мне прыемна гэта пачуць. Не такі ён моцны начальнік, значыць, на якога выглядае.

— Хэ-хэ-хэ, сказаў, што ведаў... Ён цябе, браток, бы муху тую, узяў-бы ды — хрусь! — расыціншу, хэ-хэ-хэ... Бачу, што ня надта разумееш ты, на якім съвеце жывеши.

— Съвет — гэта гіганцкія аб'яднаныні зладзеяў ды каапэратывы камбінатараў? Я — у вадным зь іх? І не дарос я да рэчаіснасці? Да таго, каб брыніць капіталам, на нішто не зважаючи? — Застуда, падумалася Сыцяпану, несумненна спараджае ў мяне рэфлексы дзіцяці, якому перашкаджаюць у гульні.

— Ай, пра што мне з табою гаварыць, — цесьць, сканфужаны, наліўся крывёю. Выходзячы ад Сыцяpana, ён бразнуў дзъвярыма.

Садоваю праехаў грузавік, енкліва скавычучы матарам. За беларускімі могілкамі засноўваўся квартал асабнякоў, і гэта туды кіраваліся транспарты з будаўніцтві матэрыяламі, паўфабрыкамі. Быццам малатарня ў прыгарадным загуменыні, ляскатала там бетонамяшалка.

Будавалі асабнякі каапэратыўныя брыгады. Заказчык абавязваўся забясьпечыць ім пастаўку цэглы, цыманту, вапны, пяску, што было няпростай справай (апрача пяску). Кожны зь іх мазгаваў самым фантастычным чынам. Яны зыходзіліся раніцай у каапэратыў, стаялі ў калідоры, галасы ліўлі, жыво перадаючы сабе навіны; падобныя да неспрэктывіканых жабракоў, да пачынаючых курваў. Калі іх галасы пераўтвараліся ва ўсеагульны шум, каля дзесятага гадзіны, Сыцяпанава сакратарка прыладчыняла дзвёры ў калідор і ўціхамірвала: "Панове! Перашкаджаецце працаўцаў!" Ціхлі яны, як пралётны градапад, сям-там яшчэ пакрапіўшы рэплікай.

Заказчыкі прыходзілі ў будынак каапэратыву, каб сустрэцца з брыгадзірамі, што з раныня афармлялі нарыхтоўчую дакументацыю ў ваддзеле паслугаў і разьвіцця.

Пра гэтае сумнае відовішча Сыцяпан аднойчы расказаў Кіры. Яна выслушала яго, пазяхнула: "Ой, прабач мне, Сыцёпа. У мaim арганізме, відаць, замала магнэзіі", — вытлумачыла яна дзесьці прачытаным.

— Паслухай, вось, што я знайшла ў гэтай кніжцы, — Кіра зъмяніла тэму. Во, тут, — сказала яна, як заўважыў Сыцяпан, з бацькавай інтанациі. — Слухай: "Князі, звычайна, не ўзвышаюць людзей годных і беззаганных, бо здаецца ім, што такія людзі ня будуць мець нагоды аддзякаваць ім-же ў гэткай ступені, як уз্যянуты зь нікчэмнасці выгодны чалавечак або гультай. Прычым, яны знарочна даюць такому зразумець, што фартуна, якая зъяўляеца немагчымай бязь іх вялікай ласкі, знаходзіцца ў вышэйшай цане, чымсьці выдатнасці. Калі часамі і ўзвышаюць яны добра га й сумленнага чалавека, дык рэдка дазваляюць яму даўжэй утрымацца на дадзенай пасадзе, бо супрацьставяць яму меней заслужанага, каб даказаць, што ўлада стаіць вышэй усялякіх заслугаў, і што заслугі цэнняцца толькі тады, калі яны ёю дазволеныя або адбраныя", — яна чакала Сыцяпанавых словаў.

— Гучыць, быццам інструкцыя мне, Кірушка.

— Улада, Сыцяпанка, нярэдка ўяўляеца нам той машынай, што дае прадукцыю незалежна ад того, хто яе абслугоўвае й даглядае.

— Уяўляеца, Кірушка, уяўляеца... І ты, мабыць, памятаеш толькі аб выкарыстаныні прадукцыі, — Сыцяпан: "Яна больш чытае, чымсьці

думае". Выпушчаную-ж дэталь можна, звычайна, штурнуць у балота або выкарыстаць зусім па-іншаму...

— Ну, я пайшла, — Кіра абарвала гаворку.

— Куды ты, Кіра? Вечар-жа...

— Я — да Ані.

— Няхай-бы тая Аня прыйшла да нас.

— Не люблю я канкурэнцыі, — какетна адказала яна Сыцяпану, падмалёўваючы сабе вусны перад люстрам.

Сыцяпан падаў ёй паліто й прыгожую шапку, якой яна ганарылася.

— Не заседжвайся, Кіра, доўга.

— Ня буду, Сыцяпан.

— Я выйду па цябе. Скажы, дзе мне чакаць?

— Нашто?! Я, хіба, маленъкая?

— От, былое ўспомнім, пазаляцаемся да сябе на вуліцы...

Яна не даслухала яго. Гэтак съпяшаюцца людзі, якім засталося пяць хвілінай на тое, каб не спазыніцца на працу — заспаўшыя.

Ці гэта ад сутыкненъяў зь цесьцем, у якія аж ня веरылася яму, ці ад гутарак з жонкай, якая штораз відавочней аддалялася кудысьці ў сваё, Сумленевічу — ад некаторага часу — працавалася надзвычай спакойна. У працы бываюць зацішны, калі няма цяжкіх у вырашэныні справаў і шанцуе; сьвінствы, і тыя нікому не ўдаюцца тады. Дзейнічае закон пралётнай бюракратычнай анамаліі, сказаў Сыцяпану супрацоўнік, які, увосьень і па-п'янаму, плакаў ад крыйды, што ўдаўся ён трусам. ("Ты палахлівы, але ўчцівы", — сучышаў таго нейкіпольскі сябар, намовіўшы яго на паўлітроўку.)

Здарылася, праўда, малюткая прыкрасыць: Сыцяпан зымяніў свой подпіс, перай начыў яго на болей выкрутасты, і галоўная канцылярыя вярнула — не прыняла! — зацьверджаныя ім фінансавыя дакументы: бухгалтар запатрабаваў вэрыфікацыі знаку. Сакратарка, без фаміліярніцтва, паведаміла аб гэтым Сыцяпану.

— Прынясеце, калі ласка, блянк для подпіснага ўзору, — папрасіў Сыцяпан. Я актуалізую свой подпіс, — яму было цікава паглядзець, звысака, на панадворак за акном.

На плоце, якім абгароджаны сметнік з ёмістымі банкамі, сядзела ўпартая варона. Да яе скрадваўся кот стоража, па-гультайску блішчасты ды надта чорны, за што ня раз даставалася яму ад забабонных шафёраў. Хітрай птушка сачыла за драпежнікам, адлятаючы час ад часу то на адзін, то на другі канец агароджы. Чорны, з самаўпэўненай настойлівасцю, паляваў за ёю. Варона, першапачаткова насыцярожаная, знудзілася й колькі разоў

пракаркала на пласкалобца, пакуль той урэшце съцяміў, што стаўся дуронікам. Пакруціў ён высокапастаўленым хвастом і, відаць, дзеля прыстойнага выгляду панюхаўшы съмецьце пад шырознай штыхецынай, пабег у кватэрну; у палове дарогі прыпыніўся, стуліўшы вушы, замяўкаў на кплівіцу, быццам успомніўшы, што на яе пасьмешку трэба яму нечым адказаць. Варона, абыякава выслухаўшы неўдалоту, зъляцела ў разкарэжаную банку, у якой на ўсякі выпадак чуйна выглядваючы зь яе — нешта матлашыла.

17

Спакой парушыў Сыцяпану халерны аддзел у Бельску: аферай пры выкананыні паслугай насельніцтву. Нашумеў там адзін гаспадар, пішучы ліст у варшаўскае тэлебачаныне.

Сыцяпан зъбіраўся ў каманьдзіроўку туды злосны, як аса.

— Усыпце вы тым лапухом, пане Сумленевіч, э, колкі ўлезе! — дазваляў яму старшыня. — Скажэце ім, што я даю, э, дваццаць чатыры гадзіны на выпраўленыне крыўды, учыненай імі таму чалавеку... А зараз сядайце ды пішэце адказ у рэдакцыю, тэлебачанцам.

— Я-ж яшчэ нікуды ня ездзіў, пане старшыня, каб ужо адпісваць.

— Паедзеце. А адпісаць у рэдакцыю, э, нам трэба зараз-жа. Неадкладнасць у рэагаваныні ўражвае, э, разумееце. Скаргу прызываць правільнай, але падкрэсліць яе, э, інцыдэнтальны харектар на фоне дасягнення нашага аддзелу...

Сыцяпан перабіў старшыні:

— Хто ведае, ці той гаспадар напэўна мае рацыю?

— Напэўна ці не напэўна, э, упарціцца нам ня варта ў гэтым... Не дай Бог, яны самі з рэдакцыі прыедуць туды, дык не такое будзе, э... Ну, давайце!

— Перш, аднак, я паеду высьветліць скаргу на месцы, пане старшыня.

— Э... — ён працягла паглядзеў Сыцяпану ў вочы: аб чым з табою, сынок, гаварыць! Не адказаў яму на звычай: "Да пабачэння".

Сумленевіч усё-ж не паехаў у Бельск: "Ён цваны, а я сірата?! Склікае, аказваецца, нараду кіраунічых працаўнікоў аддзелаў і ня думае ён пра тое, што гэта дае мне нагоду высьветліць так па스타ўленую ім справу на месцы. Што яму там — Сумленевіч няхай сабе валэндаецца па вакзалах— прыгчалах..."

Па тэлефоне Сыцяпан самазвана даў наказ бяльчанам: будзеце на нарадзе — з паперай лепш зойдзёце да мяне. Яны не зъдзівіліся.

— Ну, паказвайце сваю чаўпасу, — гаварыў ім Сыцяпан, калі празь дзень зъявіліся яны ў яго. — Хвалецся, як гэта бляхаю пакрылі клуню гаспадару.

— Вось, пане загадчык, наша дамова з гаспадаром на паслуту.

— Ён задаволены вамі?

— Ого, яшчэ як! — выскаліўся адказны ў тамашнім аддзеле за развіцьцё паслугаў. — Паглядзеце, калі ласка, пратакол прыёмнай камісіі: падпісаўся!

— Дзе?

— Во, тут, пане загадчык.

— Не, дарагі, гаспадар падкаракуліў вам не фактычнае выкананыне работы, а толькі продаж вашым аддзелам бляхі яму. Так, брацец, — адсек адказному Сыцяпан: "Занята далікатнічаў я тады зь імі. Затануцеце вы цяпер перада мною, быщам мядзьвеждзі ў цыганскім цырку". — Бляха — дэфіцитны матэрыйял, і вы атрымоўваеце надзелы яе, ведаеце дзеля чаго? А вы, — ён спэцыяльна ставіў націск на множны лік, — прадаеце яе людзям, адначасова прымушаючы іх пацьвярджаць нязроблене вамі як зроблене...

— Няпраўда! — умяшаўся прысутны пры размове дырэктар. — Ёсьць на тое дакументы.

— Можаце вы імі... падцерціся сабе! — ускіпей Сыцяпан.

— Вы ня верыще нам, пане загадчык?

— Ні трохі!

— На адным-жа возе едзем...

— Вось таму ў бачу я вас навылет.

— Канкрэтна? — разыяtryўся на Сыцяпана дырэктар аддзелу. — Ну, канкрэтна?!

— Ага... — падаў голас той ад паслугаў. Ён ужо апамятаўся.

Сумленевіч запыкаўся. "Гляну я на іх і мяне адразу падымае. Што ім адказаць? Фармальнасці ў іх у поўным парадку. Як мне адступіцца назад?"

— Паеду, сам пабачу я тую клуню, — лагодна сказаў ён ім. — Далёка будзе ў Вольку?

— У Вольку?

— Але.

— Якую Вольку?

— Ну, адкуль той гаспадар, — дадаў Сыцяпан, укладваючы паперы. Аўтобусам, рэйсавым, даеду я туды?

— Ня ведаю, — заікнуўся гэты цыбаты памочнік дырэктара. — Хто яго ведае...

— Скажэце мне: самі вы бачылі клуню таго гаспадара ў Волыцы? — цьвёрда запытаў ён іх: "Сыцяпан, ня падай духам!" — Ну, як?

— Ну, — Сыцяпана раптам падтрымаў дырэктар і непрыхільна заплюскаў вочкамі на свайго супрацоўніка, быщам карцёжнік, якому не падыйшла карта.

Адказны за разывіццё паслугаў аддзелу ў Бельску апусыціў галаву.

— Гэта ваш подпіс пад пратаколам? — не адступаўся ад яго Сыцяпан.

— Ага.

— І што вы падпісалі?

— Ну, што ты падпісаў? — падступіўся да яго й дырэктар.

Сыцяпана браў съмех; ён сыціскаў сківіцы, бы праглынуўшы лімон або кавалец квашанага агурка пасъля выпітай чаркі.

"Начальніка даволі вывесыці з уласнага габінету і ён пачынае паводзіць сябе бяспрыкладна жаласьців".

Які нізкі ўзорэвень канфліктаў у каапэратыве! Усё зводзіцца ў іх да грошай, як у прасыцяцкім глумачэнні гісторыі цывілізацыі.

Прыпазыніліся разам на гульлівую нараду. Сыцяпана клікалі да сябе падхмеленая прыяцелі, ажно аглядваліся на іх адусюль...

— Дарагія сябры й прыяцелі! — устаў з прамовай дырэктар аднаго з аддзелаў, невядомы Сыцяпану. — Дазвольце мне выказаць сваю пераконанасць у tym, што ня будзь нашага каханага старшыні на пасадзе старшыні, дык каапэратыўная праца ў нашым рэгіёне зусім заняпала-б. І, вобразна кажучы, усе мы тут, як ёсьць, пайшлі-б у съвет з жэбрамі! Правільна гавару?

— Правільна! — крыкнулі яму хорам прысутныя ды запляскалі ў далоні. Давай, рэж праўдай!

— Старшыня — няхай ён жыве нам сто гадоў і не памірае! — так пакіраваў каапэратывам, што сёньня кожны з нас змога пабудаваць сабе вілу ды, упрыдатак, купіць аўта замежнай маркі, напрыклад, "Утурмусеў". У гэтym месцы дарэчы будзے прыгадаць нам і банальнае: умовай багацьця працаўнікоў зьяўляецца багацьце іх кіраўнікоў. Рыба гніе ад галавы, кажуць. Я прапаную паправіць прымяўку: рыба расьце ад галавы!

— Слушна! — узынялася авацыя навокал. — Преч зь перажыткамі ў прымяўках! крычалі ўсе. — Далоў крэтыкаванье! Вітаем сілу!

— Стар-шы-ня! Стар-шы-ня! — узмацняўся энтузязм на нарадзе. Ура-а— ааа!!!..

— Няхай жыве курэўства! — рагатліва крычалі Сыцяпану ў вуха п'яных яго прыяцелі. — Ка-юк нам! Ка-юк усім! Ха-ха-ха...

— Ціха! — маргнуў ім Сыцяпан. Але яны, бы апантаныя, раўлі! Ён, доўга не чакаючы, перасеўся ад іх у канец залі, дзе пад сыцяною стаяла незанятае крэсельца. Аказалася яно без адной нагі; неяк прымасцыўся на ім.

— Ціха, сябры! — падняўся ў прэзыдыму нарады старшыня. — Дайце сказаць, э, чалавеку.

І публіка мёртва зацікла.

— Дасягненыні каапэратыву, дарагія прыяцелі, цяжка перабольшыць, нягледзячы на намаганыні яго ворагаў, — працягваў сваё прамоўца. — Куды ні кінь вокам, бачны адны разультаты. Возьмем, прыкладна, паказынікі пакражай. У нашым аддзеле паменшалі яны ў трывацца разоў у параўнаныні зь першымі гадамі. Ва ўсім каапэратыве, несумненна, яшчэ больш... — далікатньюсенька папіў ён вады з па— сучаснаму высокай шклянкі. — Або, хаця-б, пакрываныне клуняў гаспадаром. У гэтай дзялянцы паслугоў мы дабліся, проста, дасканалых вынікаў, якіх нідзе не пачуеш, і, адначасова, рэдкай каштоўнасці наватарскага падыходу да справы. Присутныя добра ведаюць, пра што я гавару. Удалося нам, здавалася-б, немагчымае! Гаспадары, менавіта, самі крываюць свае клуні, каб толькі бляха была ім!..

— Брава! Брава каапэратыўнаму вынаходніцтву! Малайчына, дырэктар! — чуліся воклічы.

— Ня мне дзякуюце, дарагія, але каханаму старшыні нашаму! Ён — наша галава й сярэдзіна. Тоё, што я дасягнуў, адбылося з дабратворнага натхненяня ўсімі шанаванага Шэфа. Такая, вось, шчырая праўда, — ён элегантным жэстам выцер хустачкай лоб. — Я буду блізкі пачуццяў у нас усіх, калі скажу, што зъяўляюся, звычайна, съмяцінкай на съятой паперы зь інструкцыямі, якія атрымоўваем ад нашага мудрага кіраўніцтва, узначаленага старшынёй!

— Ура-а-aaa!!!

Выступленыне зацягнулася.

Шматлікія асобы пратэстацыйна зашумелі.

Старшыня прыемна пачырванеўся.

— Нічога, э, ня зробіш, — азваўся ён у раптоўнай цішыні.

— Прашу й мне даць голас, — дамагаўся таксама бельскі дырэктар. — Я не дазволю на тое, каб іншыя ўсё выгаварылі й нічога мне не засталося!

— Калі ласка, э, — старшыня цёпла папрасіў яго выступіць.

— Сённяня пачуў я тут важкія слова, — набіраўся гэты разгону. — Здаўна я сумаваў па іх. Перыяд крываадушша ды махлярства ў каапэратыве, на шчасьце, беспаваротна мінуў. Гэта быў няважны

эпізод у яго гісторыі й, не павагаюся тут дадаць, у гісторыі масаў, якія вакол яго круцяцца, — бяльчанін парабіў занатоўкі й зараз ён пасабляўся імі. — Аднак-жа, каварныя недабойкі мінулага добраахвотна не зыходзяць са сцэны нашых падзеяў. Не называючи прозывішчаў, ёсць яны і ў васяродзьдзі каапэратыву. Скажу я больш: у яго кіраўніцкім атараце! — ён зъедліва паглядзеў у бок Сумленевіча, наводзячы туды зацікаўленыя позркі іншых. — Каб не паўтарацца, скажу я вам коратка: ёсць сілы, якія спрабоўваюць пярэчыць нашым дасягненням. На жаль, я тут не махлюю. А калі я пацяшаюся, дык тым, што здаровая большасць сваім справядлівым ботам растопча, бы жабу, кожнага таго, хто асымеліца процідзейніцаць натуральным законам грамадзкага руху наперад! Во, — ён усё-ж крышаньку боязна зірнуў на Сыцяпана й, хуценька, на старшыню. — Мой папярэднік упамінаў тут прыклад з клунямі. Нам гэта, ня хвалячыся, ужо былое. Мы ў Бельску пайшли далей! Будуем-жа асабнякі рукамі іх-жа будучых уласнікаў, дабіваючыся мільённых прыбылкаў, звычайна, за нішто, во! Распусцылі мы будаўніча-рамонтныя брыгады зь інжынерамі, якіх, дзякаваць Богу, чорт на хвасце панёс... Прыйзнаем лёзунг: "Будуйцеся, людцы, самі!" Канец жартам. Даволі цярпелі мы ад розных патрабаванняў...

— Ах, як там бойка мазгуюць! — завісліва ўздыхнуў лысы сусед Сыцяпана, працёршы акуляры, каб лепш бачыць захапіўшае яго. — Нам такога-б дырэктора, ах!..

— І я прашу голасу! — вывіснуў нехта ў тлуме.

— Па чарзе, э, сябры, па чарзе, — старшыня пастукаў алоўкам па шыйцы графіну з вадою. Нарада паслухала яго пазвонівання ў пачцівым маўчаныні. Ну, калі ласка, э, ты, — указаў ён на ахвотнага.

— Дзякую, дарагі старшыня! — выскачыў указаны, бы прымаразак у раніцу. Факт, што дазволена мне сёньня выказаць сваё слова, як-же бяззначнае, як-же нягоднае нават адной хвіліны ўвагі каханага старшыні, факт гэты, так сказаць, векапомны мне, застанецца ў майі памяці назаўсёды, як вышэйшая праява агульначалавечай ласкі. Факт, безъ якога немагчыма ўявіць маё далейшае разъвіцьцё, залатымі літарамі будзе запісаны ў... у... гм, у...

— У мазгох, — падказалі яму з залі.

— У мазгох! Мала сказаць — у мазгох, у сэрцы запішу я яго, і дзе ці мае ды ўнукі! Во, самі падумайце, што... чаго былі-б мы вартыя без бацькоўскага клопату старшыні, які жыве ў кожным з нас. Старшыняй каапэратыву — гэта сынонімы аднаго й таго-ж...

— Гэта — што? — перапытала ў яго старшыня.

— Сынонімы, — аратар пабялеў.

— Э-э... Люблю я, э, крытычнае слоўца ў мой адрас, — ураўнаважана сказаў ён. — Э-э... Ну, што далей? Гаварыще, э...

— Прабачце, ад урачыстага хваляваныя мне перасохла ў горлë, — глуха пралапатаў той. — Няхай жыве наш старшыня!

— Няхай!

— Няхай!!!! Ай!.. Ай!..

— Ура-а-аа!!!..

Выкryгчаліся ўдосталь. Слабейшыя хапаліся за левы бок грудзей, ня ведаючы, што сэрца знаходзіцца больш-менш пасярэдзіне іх.

У атмасфэры адчувальнай трывогі ва ўвесь рост падняўся мажны мужчына, пра якога Сыцяпан дачуў шаптаніну: "О, гэта той".

— Прыгожа гаварыць я ня ўмее, сябры. Зрэшты, ня ў тым, я думаю, справа, ён перавёў дых. — Прадмоўца, проста скажу вам, павінен быў хоць трохі пабыць сумленным, гэта значыць, упамянунець, што выступіў ён ад свайго імя, і толькі ад свайго. Но мы, усе тут сабраныя, — ён значна ўзмахнуў рукою, — рашуча й востра кляймім яго нахабную наптайку на старшыню ў згуртаванае вакол старшыні кіраўніцтва каапэратыву, і нас, згуртаваных вакол кіраўніцтва! — О Гэта Той павёў вачыма па тварах прысутных, зъмярцьвельых ад унутранага напружаныя. Няхай ён, — тут указаў тоўстым пальцам у кірунку свайго папярэдніка, — свае сымоніны павесіць у прыбіральню на цывічок! Ды, нават, у прыбіральні быць ім, усё-такі, залішні гонар, эгэ...

— Правільна!

— Гарачым жалезам прыпячэм заразу!

— Выключыць, паскуду, з каапэратыву!

— Вон! Вон! Вон!

— Супакойцеся, сябры, — папрасіў О Гэта Той. — Перш трэба нам выкryць сутнасць варожых падкопаў, накіраваных супроць...

— Я... Я... Я, я, я... — скапіўся са свайго месца прадмоўца. Ён, незнарокам, перакулі флякон з кветкамі на стале, зь якога вылілася вада, замочваючы нататнікі ўздзельнікаў нарады. — Я... — і пахінуўся ён, быццам падкошаны, і паваліўся на падлогу. Абамлелага, вынеслы яго ў калідор, перадалі пад апеку прыбіральніцы.

— Сядайце, сябры, — О Гэта Той ветліва папрасіў тых, што выносілі нягодніка ў зараз спалохана стаялі ля парога. — Ворагі нашага калектыву, як бачыце, цалкам ізалаиваныя, — прамаўляў ёй далей. — Такі лёс чакае і іх пасльядоўнікаў, якіх, несумненна, вышукаем, як тых гнідаў на здаровыем, жыццярадасным целе, эгэ...

О Гэта Той задумаўся.

Ён, як карова хвастом ад мухаў, аднекваўся ад прыбою воплескаў досыць нецярпліва вымаўляючы якіясыці словы, нячутныя. Да яго падбягалі з нарады й сардэчна ціснулі яму рукі, ляпалі па плячы. Урэшце, падхапілі яго, бездапаможнага на хвалі энтузыязму, на рукі ды гушкнулі пад самютку столъ; ён, растапыраны ўгары, пралящеў над галовамі ды гакнуўся, як нежывы, на даўжэрны канфэрэнцыйны стол, разъбіваючы сабою шклянкі, бутэлькі зь ліманадам, пасудзіны зь яблыкамі; асколкамі разъляцеліся з-пад яго ў бакі пісьмовыя прыборы. Звалу ён сабе на жывот пудовы жырандолъ, за які, падаючы, на міг зачапіўся.

Ляжаў, вырачыўшыся О Гэта Той па-казылінаму.

Прыялі і па яго прыбіральніцу. Кабеціна ўшчаперылася aberуч у ягоны каўнер ды вывалакла тушу — разъбіваючы ёю няшчаснае крэсла, перакуленая, — у каморку зь мётламі, вёдрамі, вугалем. Там ужо прытамнеў яго прадмоўца.

Старшыня пакінуў прэзыдыюм і, мікалаеўскім крокам, прайшоўся паміж прысутнымі. Заклаўшы рукі за сыпіну, ён спыніўся насупроць чародкі гарэлчыных братоў:

— Гэта вы, э, крычалі: "Няхай жыве курэўства"?

— Мы, — адказаў адзін зь іх.

— Няпраўда! — бязладна запярэчыла рэшта братоў. — Толькі ён крычаў...

— Выслаць іх, э, на інвэнтуру тараканаў у складах, — загадаў старшыня. Меншага — у меншы склад, большага — у большы...

— І мяне зь імі выганеце, пане старшыня, — выступіў наперад Сыцяпан.

— Яго, — старшыня павярнуўся да Сумленевіча, — пастаўце, э, над імі шэфам.

— Тараканіным! — зарагаталі наўкола на нарадзе.

— Тараканы — таксама ўласнасць каапэратыву, — заключыў старшыня. — Хто съмлецца з тараканаў, э, той съмлецца зь сябе, э...

...Сумленевіча штурхнулі ў плячо.

— У вас пытаюць, пане загадчык, — сказаў яму збоку.

Сыцяпан прытомна заморгай вачыма, зразумеў, што ёсць да яго пытаныне ад старшыні.

— Прабачце мне, — сказаў Сыцяпан. — Я не дачую вас...

Яму паўтарылі пытаныне.

І ён адказаў на яго.

У выніку нарады вырашылі ўтварыць праблемную камісію, якая падрыхтуе прапановы ўдасканаленія дзейнасці аддзелаў каапэратыву. На чале камісіі паставілі Сыцяпана Сумленевіча, які выдатна

паказаў сябе, узорна арганізоўваючы працу ў даверанай яму адміністрацыйнай сэкцыі каапэратыву.

У прадметнай справе яму падпрарадковалі дырэктараў аддзелаў. Тэрмін вызначылі трохмесячны, да трыццатага чэрвеня. ("Не пасьпееш — ня пойдзеш, э, у водпуск".)

— Гэта, э, ня прыма апрыліс, — сказаў Сыцяпану старшыня, кіруючыся да выхаду.

18

Сыцяпан вярнуўся ў габінэт — упараткованаць паперы, што пакінуў на пісьмовым стале. Ён мог гэтага не рабіць, пайсыці дамоў, але любіў пачынаць наступны працоўны дзень, як казаў, на чыстым: засьмечана на стале, засьмечана і ў галаве! ("Ужо старажытныя заўважылі сутучча цела й душы, ладу й дакладнасці думкі", — неяк павучаў Сумленевіч і чыесыці вочы сонна павузелі ад таго.)

Як добры дурань, ён зь незвычайнай сумленнасцю ўзяўся ажыцьцяўляць даручанае яму заданье — са складваныня рапарту аб арганізацыйным становішчы ў каапэратыве, дакумэнтаванага выяўленення яго слабых і моцных бакоў. Зь верай у пераканаўчасць аргументаў.

Сумленевіч насіў у сабе крыўду на тых, якія сумняваліся ва ўдачы ягоных заходаў або, досыць адкрыта, сымляліся зь іх, прытым не фармулюючы абрэгунтаваныя сваім высновам. Але й яны паціху жадалі Сыцяпану ўсяго найлепшага й, таксама, спадзяваліся на зъмены ў каапэратыве. Ім і ня сънілася тое, што, настойваючы на паляпшэнні чагосыці, можна мець на ўвазе адваротнае.

...Сыцяпан падпалаў аўтамашыну старшыні дваццаць трэцяга чэрвеня, у ноч з чацвяртагу на пятніцу. (Камісія Сумленевіча, як называлі яе на прэтэнцыёны манер, практична ўжо не йснавала, пахвальна выкананыя прынятае на сябе; справаўздача — машыністкі перапісалі яе ў пяці экзэмплярах — была падзеленая на тры часткі: "Арганізацыйнае становішча ў каапэратыве з разглядам аддзелаў", "Прапанова паляпшэння дзейнасці аддзелаў і перспектывы іх далейшага разьвіцця", "Заключныя заўвагі".)

Упярэдзэнь здарэньня Сумленевіч прадставіў шэфу чарнавы варыянт справаўздачы, над якім яны абодва доўга прасядзелі. (Людзі потым усяляк перадавалі размову паміж імі, рагочучы са Сыцяпанам.) Ён сцівярджаў у съледзтве, што старшыня абраў яго, кпіў з камісіі: — Пакажэце, што вы навыдумоўвалі за тры месяцы.

— На мой погляд, гэтыя матэрыялы павінны дапамагчы кіраўніцтву ў выпраўленні шэрагу недахопаў, — сказаў тады старшыні Сыцяпан.

— Вы, пане Сумленевіч, э, правільна зрабілі, прыходзячы да мяне перад канчатковым адрэдагаваньнем справаздачы камісіі. Я разумею, што гэтым, э, вы парушылі яе аўтаномнасць, але, э, я запэўніваю вас: ня буду хваліцца нашай сустрэчай. Гарантыйяй таму — супольнасць інтарэсаў. Ці, э, ня так?

— Несумненна, — адгукнуўся Сыцяпан, абмінаючы намёклівы падтэкст у запытаныні старшыні. — Маюцца магчымасці, як самі вы пепраканаецца, на грунтоўнае аздараўленыне каапэратыўнай гаспадаркі.

— Пабачым, э, пабачым... — старшыня чытаў, усё роўна быццамбы вышкуйваючы памылковае ў напісаным. Яму званіі, і ён адказваў у тэлефонную трубку: "Так". За каторымсці разам ён адказаў: "Не". І — двухразова: "Выканана". Ад таго аднаслойя было Сыцяпану сцыцішнавата. — Што-ж, нялага, нялага... — гаварыў старшыня, наносячы на чарнавы тэкст справаздачы заўвагі.

— Дружна папрацавалі ўсе.

— Я, э, ну... — ён выпрастаўся. — У мяне, э, ёсьць тут заўвага, дробязная, э, вось, у гэтым месцы, — старшыня ўказальным пальцам павёў па першых сказах другой часткі справаздачы. — Прапаную вам падкрэсліцца тут дасягненыні... Скажам, прыкладна, э, так: "Нягледзячы на бяспрэчна вялікія дасягненыні каапэратыву, наглядаюцца ў яго дзейнасці, праўда, і некаторыя недахопы..." Га?

— Калі ласка, — згадзіўся зъ ім Сыцяпан і ўласнаручна ўвёў у чарнавік папраўку. — Яшчэ дзе?

— Бачыце, э, у сьвятле вышэй папраўленага ня надта апраўдана гучаша дзе-якія высновы... Вось: "Неабходна правесыці кадравую вэрыфікацыю кіраўніцкага персаналу ў ваддзелах, кіруючыся перш за ўсё спэцыялістычнай кампетэнтнасцю ягонага асабовага складу", — старшыня падняў галаву й зноўку яе апусыціў, паглыбіўся ў чытаныне. — Гучыцца фальшыва, не? Прапаную: "Правесыці больш строгую кадравую вэрыфікацыю..." й гэтак далей. Э, га?

— Нашто вам, пане старшыня, такія фармулёўкі? Яны якраз і фальшывыя, будуць гаварыцца няпраўду. Тоё, менавіта, што, маўляў, ёсьць вельмі добра ў нас і можа быць цудоўна, гэ-гэ-гэ... Выбачайце, мо я не зразумеў вас? Але калі мы ўзяліся дапамагчы вам, пане старшыня...

— Дапамагчы мне? Жартуюце, пане Сумленевіч!

— Як гэта?

— А так! — засоп старшыня. — Вы ўявіце сябе самога, э, на майм месцы. І вам прыносяць такую, во, справаздачу. Вы чытаеце яе. І што, э, робіце самі?

— Калі ласка, пане старшыня, — суха загаварыў Сыцяпан. — Я аналізую яе. Скліко ўправу каапэратыву. Я ўжо ведаю, што трэба зрабіць. Праводжку, мэтанакіравана, дыскусію ва ўправе, арганізоўваю чыстку...

— Не, э, вы не ўяўляеце сябе на майм месцы, шаноўны пане. Вас яшчэ не ўкусіла свая вош. Вы не перастаеце гаварыць зынізу ўгору, вось, э, зынізу, усё зынізу, э, задраўшы галаву... Не дапамагаеце вы, а — вымагаеце... Вымагаеце ды ўсё вымагаеце... — старшыня працягнуў руку ў барык. — Зробім, э, па чарцы?

— Не пачнем-жа мы, цэлай камісіяй, утойваць тое, што дрэннае ва ўстанове, — Сыцяпан машынальна надпіў з падстаўленай яму чаркі з каньяком, пераўтварацца ў банду ашуканцаў! Прабачце за вострае слова.

— Чаму, Сыцяпане, ты трапна здагадваешся ды, э, памылкова разважаеш, га? запытаў ён голасам імгненна закаханага. — Ты патрэбны мне! Разумееш? Я абяцаю табе, што на працягу двух гадоў ты зможаш купіць сабе аўтамашыну, э, а ў перспектыве — збудаваць асабняк і жыць, э, не аглядаючыся на ласку цесьця. Ну, э, як табе гэта падабаецца?

— Мне, калі ўжо пытаецеся, гэта не падабаецца.

— Чаму?

— Вы прапануеце мне бывшы злодзеем.

— Ты гэта так зразумеў?

— Менавіта, так.

— Не гарачыцесь, пане Сумленевіч. Прадумайце ўсё. Пагаварэце з жонкай, зь цесьцем...

— Дзякую вам за параду.

— Я — усур'ёз!

— Я — не сумняваюся ў тым.

— Ну, э, так, — старшыня дапіў сваю чарку. — Ну, а над справаздачай камісіі, я так лічу, э, вы яшчэ папрацуйце зь вечарок... Э, няшмат тут трэба ў ёй дарабіць. Галоўнае, гладзей пачаткі новарадкоўя...

— Ня будзе, пане старшыня, ніякіх вечаркоў, ні даробак, пераробак, крываробак і ўсялякіх недаробак. Будзе так, як напісана! — ён выхапіў з рук старшыні паперы й зынерухомеў, ад абурэння ня могучы ўжо гаварыць.

— Смаркач ты! Думаеш — хто-небудзь гэтае, э, падпіша табе?

— Я сам падпішу! — сарвалася ў Сыцяпана. — Вы кожнага запалохаеце, але не мяне! Падпішу, разашлю, куды трэба... — ён зацяўся ў сабе.

- Гэта, э, будзе твой апошні подпіс у каапэратьве. Абяцаю табе!..
- Пажывем — пабачым...
- Бывай здароўі, э, наракай на самога сябе.
- Не... Я не дарую таго!
- Халера цябе ведае, э, чаго ты, э, хочаш.
- Да пабачэння вам, — Сыцяпан кінуўся ў дзъверы.
- !дзі з Богам...

Старшыня гаварыў далей, але Сыцяпан ужо ня чуў яго. Ён выбег на вуліцу, забыўшыся пра летні плашч, які пакінуў у сакратарыяце. (Парт'е даў у съледзтве паказаны, што Сыцяпан, бы ненармальны, зъягай з усходаў першага паверху, мармыгучы пад носам: "Я табе пакажу!.. Я табе пакажу!..")

Знайшліся й такія, што бачылі, як Сумленевіч падпальваў машыну. Ён, съведчылі яны, выпусциў з бака бэнзін, каб не дайшло да выбуху, што дадаткова даказвала съядома злачыннае дзеяньне Сыцяпана на шкоду пацярпелага старшыні. Бак усё роўна ўzarваўся, аднак-жа так ня сталася; нехта казаў, што Сыцяпан наліў у яго поўна вады... Агонь ахапіў нават калодзежык каналізацыі, куды нацякаў успалыхнулы бэнзін і адкуль — таксама й гэта бачылі — высоковалі пацукі (аднаго, спаленага, усе хадзілі глядзець, але, аказалася, гэта быў жмут клочча ці пакулья). Гаварылася — калі Сумленевіча выпусцилі з камісарыяту што ў той машыне старшыні сядзела яго, Сыцяпана, жонка, бязьдзетная фахоўка, і ён з французскім ключом у руцэ пагнаўся за ёю, а яна, скінуўшы з ног пантофлі на высокіх абцасах, паймчала церазь ніzkія платы агародуў у кірунку стражніцкай вежы пажарнікаў, каб, падняўшы там трывогу, выратаваць рэшткі добра ягонага шэфа...

Нікому й не падумалася, што Сыцяпан Сумленевіч сам заявіўся ў міліцыю. (Калі адчуў, што можа забаяцца сваёй задумы.)

Сяржант прабурчэй да Сыцяпана:

- !дзеце вы дахаты, бо іначай пасадзім вас у выцьвярэзьнік.
- Я ня п'яны, — ціха запярэчыў яму Сыцяпан. — Я прыходжу да вас са справай, і вы ававязаны выслушаць мяне.
- Чуў я тое, хопіць! Трэба будзе — паклічам.
- Што я павінен зрабіць, каб вы мне паверылі?
- Перастаць дурыць нам галаву.
- Мо' пабіць шыбу ў вакне камісарыяту?..
- Я табе паб'ю! Я, ведаеш, што табе паб'ю за гэта? — злосна праубніў міліцыянт. — Ну, ваш адрас я запісаў. Да пабачэння вам.
- Вы мяне абражаеце!
- Чым?

— Даючы мне зразумець, што я — ненармальны.

— Вы, кажаце, спалі машыну й яшчэ хочаце запэўніць нас, што зрабілі гэта напэўна вы, каб, крый Божа, мы часамі не памыліся. Ці вы, скажэце мне, лічыце нас дурнямі?

— Я прашу вас: складзеце пратакол допыту мяне.

— Мы — не бюро бытавых паслугоў насельніцтву. Ясна?

— Калі так, дык, калі ласка, звяжэце мяне з капітанам.

— Які вы чалавек! — зынецярлівіўся сяржант. — Ну, ідзеце вы адгэтуль. Па-добрачу вас прашу: ідзеце сабе дахаты.

— Я нікуды адсюль не пайду!

— Званіць мне па карэтку хуткай дапамогі? — сяржант паклаў руку на тэлефон, які, як на тое, якраз зазваніў; ён уздрыгнуў. — Сяржант Дуля, слушаю, — сказаў у трубку. — Выканана, — далажкіў ён камусыці. — Ага. Так. Што? Не, — ён павярнуўся бокам да Сыцяпана. — Разумею. Не. Не. Не. Раблю, што магу... Так. Так. Ясна! — сяржант паклаў тэлефонную трубку й даўтапісам натхнёна пачухаўся за вухам. — Гм, — уважліва прыгледзеўся ён да Сыцяпана, можна сказаць, з сардэчнасцю. — Дык, значыць, вы жадаеце даць паказаныні?

— Вас аблаялі? — Сыцяпан: "Што я найлепшае раблю, ідывет?! Хачу ж дабіцца ўмоваў дзеля зынішчэння кагосыці, хто..."

— Дайце мне, калі ласка, ваш пашпарт, — папрасіў ён у Сыцяпана, выклакашы з шуфлядкі колькі пратакольных блянкаў.

У Сумленевіча пашпарту не аказалася.

— Хвароба, я, мусіць, пакінуў дома... — Сыцяпан абшукваў кішэні, але ўжо ведаў, што надарма. — Нашто сумленнаму чалавеку пашпарт патрэбны? — гаварыў ён, бы той, хто нарэшце дачакаўся пачастунку й, пакуль, дзеля прыстойнасці, аднекваеща ад яго. — Вось, не падумаў я, гэ!.. Мо' хопіць вам мая службовая леґітымацыя?

— Давайце.

Складаныне сяржантам пратаколу працягнулася не даўжэй за паўгадзіны. Сыцяпан, звычайна, прадыктаваў яму вопіс здарэння. Паспрачаліся яны наконт матывацый ўчынку.

— З вас — недурны госьць, а пляццеце тут, ажно слухаць брыдка, — упарціўся перад Сыцяпанам сяржант. — Вы будзеце адказваць перад судом за падпал. Вашы галаслоўныя абвінавачваныні старшыні мяне не цікавяць. Нам неабходныя факты, якія магчыма праверыць. Як кіраўнічы працаўнік каапэрatyvu, вы разумееце, што адных падазрэнняў малада, каб на іх паставіць справу. Усё, што вы гаворыце пра свайго шэфа, не пазбаўленае агульшчыны, ананімнасці. Мо' вы чаго баіцесь? Не? Слушна! Ад страху яшчэ нікто нічога добраага не

зрабіў. Што? Прабачце, я вас добра не дачуў... Ці ў нашай фірме бывае зло? Канкрэтна, у камэндатуры? Гм, дзіўны вы — першы раз бачу я такога кніжнага, такога Няхлюдава... Што? Якая ў мяне адукацыя? Сярэдняя. І вучуся я далей. Чаму вы пытаецце мяне пра гэта? Ага, таму што я не афіцэр. Буду ім. Адкажу вам на папярэдняе пытаньне: зло — гэта наш надзённы хлеб. Адсоль — натуральнае тое, што прайяўляем мы асаблівую цягу да прыгожага ў чалавеку. Жывем-жа мы ў смуроднай атмасфэры, зъяўляемся як бы чысьцільнікамі грамадzkіх адходаў, таму, па — афіцэрску, кахаем адэкалёны. Вы разумееце мяне? Прафэсійнае скрыўленыне — змоўніцкае бачаныне намі рэчаіснасці... Вам гэта ясна? Дальбог, вы цікавы тып! Штосьці вам скажу: з вашымі харектарам трэба шукаць сабе месца ва ўстанове, дзе няма буйных фінансавых апэрацыяў, значыць, і... Што? У міліцыі? Не, вы ў нас нарубалі-б дроў болей, чымсыці трэба. Тут мус ведаць жышцё, мець на яго нэрвы. Вы занадта тонкаскуры. Щыра кажу вам: шкада мне вас! Вельмі спрыяльныя вам акалічнасцю зъяўляеца ваша добраахвотнае прызнаныне ў злачынстве. Дастанеце на судзе, я лічу, гадок умоўнага пакарання турмою плюс рамонт машыны на ўласны кошт. Кар'ера ваша, вядома, лясьне. Малады вы, дык лёгка дагоніце страчанае і перагоніце...

— Дзякую вам за суцяшэньяне, пане сяржант, — Сыцяпан устаў. Яму надакучыла слухаць яго. — Я, здаецца, ужо магу йсьці?

— Так, — пацвердзіў яму сяржант, неяк увесь суцішыўшыся. — На наступны допыт вы атрымаеце ад нас позму.

"Дабіўся я галоўнага: стварыў дакумент, на які змагу паклікацца ў гутарках з капітанам, — разважаў Сыцяпан. — Сёньня, не, заўтра звязжуся зь ім. Павершыць мне ва ўсё, калі даведаецца, чаго я начоў! Тады й мы пагутарым сабе пра старшыню ды ўсялякую сволач!"

У бары Сыцяпан напіўся піва.

— Дзе ты, Сыцяпан, быў?! — насупонілася Кіра. За ёю, пазмрачнелая, стаяла цешча, а з кухні, ablізываючыся ад абеду, выйшаў цесьць. — Куды гэта цябе носіць?! Што з табою?

— Нічога, — Сыцяпан: "Ого, ужо збегліся ўсе!" — Здарылася што?

— Яшчэ й пытаеш, — праубуніў цесьць.

— Ідзі, бацьку, бо спознісься... — сказала да цесьця старая, быццам баючыся, што ён, вось, адпярэжа дзяяту ды возьмешца лупцаваць Сыцяpana. Сядай, Сыцяpanка, есьці, — замітусілася яна.

— Няхай сабе есьць, калі можа, — сказала пра мужа Кіра.

Сыцяпан, распрануўшыся, памыгуся над ваннай. Мокрым ручніком націраў ён карак і плечы. "Гульнуў я, як голы ў крапіве, — уколамі распаўзалася па яго целе съвярбячка. — Кіра як Кіра: хадела-б усё мець і, адначасова, нікога не чапіць. Ці яна кахае мяне? У дадзены момант важнае, бадай, тое, што Кіра да мяне неабыякавая. Каханьнем, магчымы, мы называем патрэбнасць у партнэрстве, — ён вышіснуў прышчык на барадзе. — Спальванье чараўніцаў у Эўропе адбывалася ўпярэдадзень новага... Аўтадафэ ў Італіі палыхалі ўпярэдадзень..."

— ...сам ён накруціў усяго, вар'ят! — вывіскнула Кіра да маці. Гвалтоўна скрыпнулі дзьверы, зацокалі яе крокі, коратка.

Пабегла яна да гэтай Ані, здагадваўся Сыцяпан. Калі жонка шукае спагады ў сяброўкі, дык гэта і ёсьць трывожная праява пазыбяніня адчужанасці да мужа, пошукаў бяспечнасці там, дзе яе няма. Урэшце — гэта і перапалох ад самоты, і прыступ зацьменення, у якім можна дзейнічаць толькі на шкоду ўласным інтарэсам. "Я аб нічым не папярэдзіў яе, не пагаварыў зь ёю... Гм, я-ж ня ведаў, што ўсё так атрымаецца..."

Паабедаў Сыцяпан адзін.

Цешча падыходзіла да яго, каб запытаць, ці даліць яму супу, або дадаць бульбы з сэльдэрэевым соўсам; катлета, сасмажаная па-варшаўску, мела адмысловы смак. Кампот зь ігрушай, гаркавы ад лішній дозы карыцы, давіў, і цяжка было піць яго. Дзіва — столькі зьеўшы, Сыцяпан далей адчуваў голад.

І сонную млеўкасць.

Ён прылёг адпачыць.

"Ну, пайшла яна расказваць, што я спаліў старшыню..." — Сыцяпан перавярнуўся на правы бок, выцягнуў далонь з-пад скроні, і кроў запульсавала цішэй. Слабавалі яму ногі, нылі, абясціленыя...

* * *

Ляскатліва расчыніліся дзьверы ў пакой, і Сыцяпан, зь дзіцячай хітрасцю, прыкінуўся съпячым: падзымуў скразьняк.

У пярэднім — прастуджаны голас Кіры:

— Мама, я купіла радыскі.

— А дзе ты, увечары, знайшла яе?

— Прадавалі... — расказвала яна. — Сыцяпан дома?

— Сыпіць.

— Яшчэ?! — яе крокі набліжаліся.

— Няхай ён пасыпіць, — як бы супыніла Кіру маці. — Во, паеш квашанінкі.

— Не магу, — зашахацеў на Кіры лёгкі плашч. Яна распраналася.

— Хо, горача! — Заскрыпела шафа з адзеньнем. — Блага мне, мама.

— Залішне бярэш сабе ў галаву...

— За сябе я не бядую, мама, — сказала Кіра, пацягнуўшы носам.

— За дурною галавою і нагам няма спакою... Возьмуць і пасадзяць яго!

— Цішэй, бо пачуе...

— Няхай сабе чуе! — грукнула шкло; запсычэла "ігрушка" з адэкалёнам. Прычоска мая, хвароба, рассыпаецца. У мяне, мама, мяkkія валасы. Заўтра пайду я да Райкі: у яе — французскі ляк...

У прыщемку, у самюткім күце бібліятэчнай паліцы, паглядвалася на Сыцяпана дзяўчына на каляровай паштоўцы. Яна прыціскала да аголенага пляча букет жоўтых і чырвоных цюльпанаў; мела выразныя, чорныя вочы і прости, грэцкі нос. Ад яе красы, тыповай у пачатках стагодзьдзя, рабілася яму цёпла і ўтульна. Хацелася Сыцяпану пасымяцца з турботай, ад якіх брыняла потым яго піжама й мучылі сны.

Сыцяпан запаліў съяцло й пашукаў сабе кніжку. Але не ўкладвалася яму чытаньне. І не было-ж як пайсьці на шпацыр, праветрыцца: час ад часу чулася гаворка маці з дачкою, у кухні.

Кіра сама прыйшла да Сыцяпана.

— Што чытаеш? — запытала яна.

— Ня ведаю, Кіра.

— Трымаеш-жа кніжку ў руках!

— Зараз скажу табе... — ён адгарнуў тытульны ліст у кніжцы.

— Сыцяпан, — Кіра падыйшла блізка да яго, але не прыхіліла, як зазвычай, яго галаву да сваіх пруткіх грудзей. — Што ты, Сыцяпан, нарабіў?! Людзі съмяюцца зь цябе. Скажы: ты сапраўды спаліў аўтамабіль старшыні?

— Спаліў, Кіра.

— Навошта?

— Так трэба.

— Цябе будуць судзіць за гэта!

— Я таго й чакаю.

— Суду?

— Суду, Кіра.

— Што ты зноў задумаў?

— Зынішчыць падлюгу.

— Значыць, каго? Старшыню?

— Ага.

— Самому трапіўшы ў суд?

— Няма іншага спосабу, Кіра.

— Зь цябе ўчыняць злачынца! Разумееш? І прысудзяць — адкупіць машыну!..

— Хто акажацца злачынцам — пабачым. А машыну, калі трэба будзе, а адкуплю.

— За сваё?

— За сваё, Кіра.

— Ці ты, Сыцяпан, хоць памятаеш, якія ў цябе заробкі?

— Так, Кіра.

— Ты адкупіш — за іх?

— Калі трэба будзе...

Села яна ў крэсла, насупроць Сыцяпана.

— Ты ненармальны.

— Не разумееш мяне, Кіра.

— Не разумею? Як можна разумець... Зъявілася цешча.

— Крычы, не крычы — сталася, — загаварыла яна. — Мусова цяпер думаць нам, як бяду збыць...

Сыцяпан зноў разгарнуў кніжку.

— А балачку, хіба, хто збыў? Прадаў яе? Узяў ды прадаў, га? — узлавалася Кіра.

— Ты гаворыш, як пра чужога, — не адступалася ад свайго цешча.

— А ён, калі вычайпаў такое, падумаў пра мяне?

— Падумаў, не падумаў, але Сыцяпан — твой муж, дочка.

— Твой... Твой... Ах, мама, ідзеце вы разам са сваімі павучэннямі... Кіра вытузнула кніжку са Сыцяпанавых рук. — Слухай ты, булава, калі да цябе гавораць! Не адзін-жа жывеш тут!..

— А ну вас! — цешча, выціраючы далоні аб хвартух, павярнула назад.

— Ну, — Сыцяпан трymаўся.

— Ведаеш, на каю ты падобны?

— Ведаю.

— Перастань ты дурня клейць ды йдзі да старшыні, чуеш? Прасі яго — мо' прабачыць табе, адпусцицца...

— Прасіць гэтага лайдака — не ў майм пляне.

— Тады — што?

— Я-ж табе, Кіра, казаў...

— Не, я ўтаплюся ад гэткай размовы!

— Кіра, калі-б старшыня ўмееў думаць, дык ён сам не дапусціў-бы да суда. Ён павінен дасканала прадчуваць тое, куды я хілю. Ня

выключана, што ён ужо бегае, куды трэба... — Сыцяпан закурыў. — Але — дудкі, запозна: я быў у міліцыі!

— Што?!

— Зараз яму не выкруціца ад съледзтва.

— Ты прызнаўся?..

— Гэта вельмі важнае, Кіра: стварыць падставу.

— На сваю галаву?

— Дакладней — на яго.

— Вар'ят ты! Палесыцінец! — Кіра захадзіла па пакоі. — Ну, капцы ўсяму...

— Кіра! Як табе гэта вытлумачыць? — ён паклаў кніжку на паліцу.

— Факт скандалу съведчыць не ў карысць нашага высока пастаўленага праныры. Праўда, я захулігaniў, але чаму? Якія прычыны склаліся на тое? І я раскажу пра іх на судзе. Публічна, гэта табе не на нарадзе... З маленечкага зробіцца вялікае! Пррападу я, але й ён пррападзе. З той розынцай, што ён праваліцца на нечым значна, беспараўнальна, большым, Кіра.

— Паважаны Сыцяпан Сумленевіч, — іранічна скрывіла яна губкі.

— Па — першае, як я ўжо неаднаразова гаварыла табе, зьяўляешся ты жывым экспанатам наўнасыці, надзвычай каштоўнымі сваёй рэдкасцю ў нашу захірэлую эпоху, і таму, адразу, падлягаеш кваліфікацыі ў музэй. Па — другое, ты вінаваты ў акце тэрору ў дачыненыхі да іншай асобы, што ня зможа апраўдаць ніякая, нават сусветная, матывація. Па-трэцяе, гэта акампраметуе цябе, прынамсі, на пэрыяд аднаго пакалення кіраунікоў грамадзкага жыцця, у якіх прозвішчу Сумленевіча будзе спадарожніца даданы сказ: "А, гэта той дурань, які калісьці спаліў аўта, ну, таго..." Па-четвертае, ашчаслівіш ты наступнага праныру, якому, мабыць, і абрыдла чакаць нагоды заніць месца старшыні. Па — пятае, у каапэратыве нічога ня зменіцца ад твойго рэвалюцыйнага ўчынку. Браток, цароў стралялі, а імперыя ні трошкі не пахінулася...

— Усё?

— У васноўным — усё.

— Калі-б паверыць табе, Кіра, дык дзеянье чалавека павінна быць накіраванае безумоўна на асабістую карысць. Не пратэстуй, бо іншай высновы са сказанага табою, звычайна, ня можа быць. Страчванье сілаў дзеля агульнай...

— Ты ахвяроўваеш сваю будучыню й будучыню жонкі на алтар грамадзкасці, прыгожа кажучы.

— Не бачу я ў гэтym нічога съмешнага.

— І я. З другога боку.

— Свайго.
— Невядома, хто з нас абаіх чысьцейшы эгаіст, Сыцяпан...
— Што, Кіра, маеш на ўвазе?
— Тваё "я".
— Ах, во яно як!
— Прытым, куды гэта падзелася Сумле не вічава перамаганьне зла дабром, га? Ды, наогул, адно ты гаворыш, а другое робіш. Дзіця, выдатнік па тэорыі й двоечнік па практыцы, анархіст, вулічны, камічны ў задуманым... Жыцьцё не пажартуе з табою! Крымінальная служба падлічыць твае векапомнія зъдзяйсьненныі. Будзе рогату ў судзе, калі абвінавачаны Сумленевіч пачне растлумачваць, што ён спаліў прыватнае аўта свайго шэфа, каб выкрыць яго нядобра сумленнасць. Заплача публіка ад рагатаньня! Сэнсацыйны мэтад зынішчаныя камбінатараў: спальваньне іх маёмысці. Стварайце брыгады сумленных падпальщиццаў уласнасці людзей, у адрас якіх існуюць маральныя закіды! Толькі справядлівия сядзяць у турмах! Съвет — зварухніся! Прачніся!..

— Выйдзі, Кіра!

20

На працы, здавалася, нават стары бухгалтар паказаў спагадівасць да Сыцяпана, не настойваючы на тэрміновае афармленыне ім разылікаў у расходваныні каапэратыўнымі аддзеламі будаўнічых матэрыялаў, прызначаных на пабудову асабнякоў у Петрашоўскім квартале ды ў Бельску й Саколцы.

Сакратарка падала Сыцяпану справа здачу камісіі, чысьценька перапісаную. "Няўжо забыўся ён перахапіць крамолу?!" — падумаў Сыцяпан пра старшыню й падпісаўся на ўсіх пяці экзэмплярах, быццам спадзяючыся, што вось-вось расчыніцца дзіверы й з'явішча ў іх ён, каб парваць на дробненкія кавалачкі гэты нязручны яму дакумент.

Сумленевіч пазваніў членам камісіі, каб і яны падпісалі. На жаль, нікога зь іх ён не застаў на месцы: двух знаходзілася ў камандзіроўцы, а трэці хварэў.

"Пачнем ад хворага, які, ёсьць надзея, пра нішто яшчэ ня ведае", — Сыцяпан хутка сабраўся ў горад.

Ля пераходу цераз вуліцу, побач рэстарану "Гродна" мураштыўся людзкі натойт. Прычэпа ад грузавіка, нахіленая, стаяла на тратуары, бокам падняўшы колы на съяну, бы вялізны сабака. Міліцыянты мералі. Бамбіза ў юхтавых ботах пужнүй адурэлага ад відавоку крыві ката зь віхрастай поўсюд; хтосьці загінуў ля газону. Грузавік-жа з

галавастаю шафёркаю вінавата чакаў, загарадзіўшы замурзаным сваім тулавам дарогу машынам, якія, спадцішка, сыгналі і ўгледзе́ць, як і дзе нехта крычаў аб чымсыці да кагосьці... Шайка вучняў з тлусыцеңкімі мордачкамі, разявіўшыся, наглядала за замяшаныем; адзін зь іх, непаваротліва, фатаграфаваў.

— Добры дзень, Сыцяпан!

Сумленевіч пазнаў у жанчыне прыгожую сяброўку са школы. На ўроках матэматыкі яна добра падказвала яму. Гарбаты настаўнік ставіў ёй за гэта двойку. "От і напалохаў ён мяне, — пасмейвалася яна падчас перапынку. — Ня быў-бы ён мужчынам: хоць маленъкую прыкрасыць, але зробіш!"

— Вітай... — Сыцяпан завагаўся над яе імем, сымпатычным (Вера?). — Бачу, расыцеш ты, як сабе! Банду хлопцаў адна ты разагрэла-б, і то на сънезе, іначай, чамусыці, ня мог ён гаварыць да яе. — Ну, кажы, што добрага ў цябе чуваць? Муж — пад абцасам, дзяцей — рой, кахранкаў — на выбар?...

— Не зъмяніўся ты, Сыцяпан, — адказала яна. — Уё прыкідваесь разбэшчаным...

— Гэта — блага ці добра?

— Нашто пытаеш? Сам ведаеш...

— З пакорай слухаю цябе, — і яшчэ дадаў ён: — Засаромела ты мяне, старога дурня, — Сыцяпан лакомліва закурыў надломленую папяросіну, апошнюю ў пачку. Скажы што-лень пра сябе...

— Бацька мой памёр.

— Бацька? Ад чаго?

— Рак страўніка...

— Які чорт! Калісці людзі паміралі ад сухотаў, застуды, пабояў, а цяпер, каго не спытай, дык усё — рак, рак, рак... Прабач...

— Нэрвы.

— Так, сапраўды, я замнога дазваляю сабе...

— Кажу пра нэрвы, як пра прычыну хваробы, захворваныя на рак. І як ні дзіўна, але ў прасмуроджаных гарадох, пракурэльных, ня так і часта пачуеш, каб хто паміраў ад рака, — яна, відаць, думала пра тое. — Горад, ведаеш, дае пачуццё ўласнай вартаснасьці. Важнасьці!

— Твой бацька быў зь вёскі?

— Зь вёскі. З Васількова. З гаспадаркі. Зь зямлі, якой аддаў сваё жыццё, але якую ня меў ужо каму пакінць. Старому і ў галаву не прыходзіла тое, што зноў настануць часы, калі гаспадар будзе самым пагардженым чалавекам, у супастаўленні зь якім чысьцільнік камунальных прыбіральняў здасца панам над мужыкамі. Вытворца

галоўнага — хлеба... Кантынэнт сялянства апускае ѡца ніжэй травы, цішэй вады...

Сыцяпан не перабіваў, агламажджаны нагавораным ёю.

Яна ціха разывіталася.

"Чалавек, што дрыгва: дакранесць да яго й правалісься, — Сыцяпан увайшоў у Юравецкую. — Кожнага абыходзь бокам".

Яму ня верылася, што столькі даведаўся ён ад зграбнай жанчыны.

Член камісіі, да якога йшоў Сыцяпан, жыў на Вятрачнай. У даваенным доміку, у садку, згусьцелым ад разрослых вішнякоў. Зывяглівы сабака ў глыбіні панадворка кідаўся на ланцузе, дзэручы лапамі зямлю. Ганак, спавіты дзікім вінаградам, з каляровымі шыбкамі ствараў уражаныне крыху казачнага ўваходу ў даўно таемнае.

Выглянула адтуль тоўстая баба.

— Ён хворы, — сказала яна Сыцяпану пра гаспадара. — Вам чаго трэба ад яго?

— Добры дзень вам, — прывітаў яе Сыцяпан. — Я толькі на хвілінку да вас. Мы працуем разам...

— Віцюлік! — крикнула яна ў сені. — Хтосьці прыйшоў, чуй, да цябе, — і абаперлася мяккім локцем аб вушак. Па-мацярынску самаўпэўненая, стаяла яна так з кухонным нажом у руцэ.

— Што? Прывезылі цымант, — жыва выбег на парог Віця й, звочыўшы Сыцяпана, сказаў: — А, гэта ты: здарой! Заходзь, — працягнуў Сыцяпану руку. — Заходзь, заходзь... Дай нам, маленькая, гарбаты, — звярнуўся ён да гэтай гаспадыні, якая аказалася яго жонкай. — Сядай, Сыцяпан, — ён паказаў яму фатэль на ножках, закопчаных ільвінымі галоўкамі. — З чым добрым ты да мяне? — і сабраў ён у сабе ўсю ўвагу худога, высокага і даўтаногага.

— Са службы прыходзяць у дом хіба з чым добрым, браток? Гэта-ж усё роўна што з тэлеграмамі ў мястэчка ці ў вёску, — Сыцяпан склаў сябе: "Я, дурань, палохаю яго!" — Я, ня бойся ты, са звыклым глупствам да цябе... Ня хворому-ж ісьці да здаровага.

— У мяне, ведаеш, Сыцяпан, балячкі на вантробе паявліся. Бядовая справа, ведаеш, — сказаў ён для яснасці. — Як схопіць мяне боль, дык ажно на съцены лезу!..

Н астро й б ыў дрэн ны.

— Лечысься ты?

— Лекары, ведаеш, Сыцяпан, бы тыя адвакаты: так і паглядаюць на жменю, так і паглядаюць! — Цяпер п'ю зельле... Нямаш мне варункаў хварэцы: зяць будзе ѡца, — і, стрымана памаўчайшы, запытаў: — А ты, Сыцяпан, не задумаў сабе — вілу?

— За што, братка?

— А цесьць у цябе ад чаго? — маршчыны на яго твары склаліся ў кашэчую ўсьмешку. — Зъ ім, ведаеш, Сыцяпан, мала хто роўня ў Беластоку. Ціхенькі ён ды ўдаленкі! Ты, вазымі, трасяні яго добра, а грошы зь яго, сам пераканаесья, пасыплюцца, бы дзічкі з грушы. Адну дачку маючи, ён можа даць...

— Ат, стары й так даволі наклапаціўся, пакуль яе, Кіру, выгадаваў, Сыцяпана непрыемна ўразіла тая непасрэднасць, зь якой гэты чалавек у гадох падказваў яму нешта й без таго грубае.

— Дачку то ён не гадаваў, Сыцяпан. Яго дзяцьмі зъяўляюцца інтарэсы, — ужо пляткарый ён перад Сумленевічам. — Не было такой справы, на якой твой цесьць не зарабіў. Яго, мабыць, і цяпер ты мала бачыш дома?

Сыцяпан нічога не адказаў яму.

— Ведаю я яго, бы таго каня лысага... Баба расставіла на стале шклянкі з гарбатай, пірог на залочаным паўміску, срэбную цукарніцу, павідла ў крышталёвым начынні, вішнёвае. Талерачкі, памаліваныя ў яскравыя ўзоры, прасьвечваліся далікатнай тонкасцю. Каля гарбатных лыжачак ляжалі пляскатыя мініяцюры лапатаў; Сыцяпан дадумаўся, што імі трэба браць порцыі пірага (ён пачакаў, каб падгледзець у гэтым гаспадара). Былі ў чырванашчокія яблыкі, скрыгелікі лімонаў і яшчэ штосьці.

— Я, во, прыйшоў да цябе са справа здачай камісіі, — Сыцяпан дастаў з партфэлю паперы. — Ужо перапісаная, — ён адставіў далей пасудзіну з павідлам, непрапарцыянальна цяжкую. — Чытай гэта й падпісвай.

— Ага, — пасмутнеў Віця. — Ага.. Саладзі, ведаеш, Сыцяпан, гарбату. Калі ласка, саладзі сабе...

Пірог хатняга вырабу смакаваў адмысловая. Крохкі, ён раскошліва распускаўся ў роце, выклікаючы цягучы сълінацёк. "Калі ён пра нішто яшчэ ня чую падпіша", — заключыў пра яго Сыцяпан, набираючы павідла, якое рыхтавалі, відаць, паводле асаблівай рэцэптуры: ягады вішняў, цэльля, аказаліся зусім съвежымі. Былі яны хрумсткімі. (У прыгарадах і прадмесцях гатуюць павідла няўмела, па-сялянску мазяватую гушчэчу, спукраваную.)

— Ага... Ну, моцна напісана! — Віця працягнуў руку па акуляры, што ляжалі на этажэрцы. — Гм... Адразу пазнаць тут стыль Сумленевіча: просьба гучыць як ультыматум, — бліснуў ён кіпінчакай.

— Рэвалюцыйная стылістыка, браток, — пацяплема Сыцяпану.

— Ну, а што новага чуваць у каапэратыве?

— Пахварэў ты ўсяго дзень і ўжо думаеш, што безъ цябе там усё завалілася? — Сыцяпан, жэстам бесклапоцыя, выбраў сабе яблык. — Ніхто й ня ўспомніў пра цябе. Быў. Няма.

— Так, — яму падаўжэй нос. — Ну, а як ацанілі працу камісіі?

— Камісіі? — Сыцяпан засымляўся. — А я думаў, што гэта яна — ацэнывае. Каму ў галаве, брат, наша камісія? Старшыня, вось, заняты старшыняваньнем, кіраўнікі кіраваньнем, бухгалттар лікамі, і гэтак далей, — знарочна падняў ён руку з гадзіннікам. — Ого, ужо першая гадзіна! Час мне йсыці. Ну давай, братка, падпісвай справаздачу. Хопіць гэтай распусты за гарбатай.

Гаспадар абматаў кішэні пінжака.

І Сыцяпан зразумеў, што ён ня знайдзе аўтаручку або даўгапіс.

— Пазычу табе сваю... — сказаў ён да Віці, які, як бы ў выдказ на гэта, абціх, бы той, каму ўжо ўсё роўна.

Але, як на туу бяду, Сыцяпан ня ўзяў з сабою хаця-б алоўка.

— Ведаеш, Сыцяпан, я падпішу заўтра. На працы. Ну, ведаеш, якая розыніца: сённяні ці заўтра? Я-ж, як бачыш, цалкам здаровы... З раныня, ведаеш, Сыцяпан, я пазваню табе, прыйду й падпішу. Ну, усё ў парадку, — ён ветліва праводзіў госьця да дзвярэй. — Дзякую табе за тое, што ты наведаў мяне, і прабач мне, калі што ня так было... Ведаеш, Сыцяпан, зяць мой будзе ща...

Сабака люта брахаў.

Пайшоў паркі, густы дождж.

Сыцяпан, тулячыся да платоў з навіслым гольлем дрэваў, дабраўся ўздоўж іх да Антанюкоўскай артэрый, якраз блізка прыпынку, на якім сеў у "дзеевятку" ледзь уціснуўся ў перапоўнены аўтобус. З мокрых плашчоў пасажыраў сыцякала вада, і ад размочанай на падлозе гразі рабілася коўзка. Стаяў ён, тримаючыся за расхістаны поручань.

Выйшаў — за мостам на Белай, ніжэй "Гродна", дзе разявы ўсё яшчэ не разыходзіліся зь месца выпадку.

Ніякавата было Сыцяпану вяртацца да сябе.

Цішыня вакол яго асобы — анямелы тэлефон, для відавоку забеганая сакратарка, выключна дробязная карэспандэнцыя, спэцыяльна дэкрэтаваная яму старшынёй, спачувальныя твары некаторых — бянтэжыла яго сваёй, усё-такі, прыдзірлівасыцю. Нейкай шаблённай вытлумачальнасьцю абясцільвала яна Сыцяpana.

Які-ж гэта — чорт вазьмі! — аргумент: спаліць яму аўтамабіль, каб...

Ат, хуліган ён, што дарабляе сабе ідэалёгію.

Напэўна, ён і з глузду зъехаў!

Калі-б Сумле не віч быў сур'ёзным, дык ня важыўся-б на такое.

Малады, то й дурны.

21

У калідоры чакаў Сыцяпана незнамец, які назваў сябе сваяком і паведаміў, што памерла цётка. Гэта было ня тое, што нечаканым яму. Прыдуманым! І Сыцяпан, усыміхнуўшыся, сказаў:

— Што-ж, памерла дык памерла... Усё чую я пра съмерць.

— Пахаваюць яе ў пятніцу каля дзесятай гадзіны. У Каралёўшчыне. Можна даехаць туды ранішнім аўтобусам.

— Памерла, значыць, сястра маёй нябожчыцы маці?

— Ну.

"Ня ўсё, што банальнае, зьяўляе ща непрыдатным", — успомнілася Сыцяпану недзе пачутае ім. Ён слухаў незнамца, падтакваў яму — на яго шчацэ патрэскалася немалая бародаўка з воласам.

Гэты чалавек папрасіў Сыцяпана пазваніць па тэлефоне нейкаму сваяку ў ваяводзкай камэндантуры міліцыі.

— Добра, я пазваню, але гаварыць зь ім будзеце вы...

У сакратарыяце Сумленевіч пакінуў пісьмовую просьбу аб два вольныя ад працы дні.

Выезд на пахаваныне даў Сыцяпану супакаенъне.

Царква ў Каралёўшчыне, велымі даўняя, стаіць ля гасцінца ў колішні двор. Пад высокім лесам. За рэчкаю, калі йсыці да яе далінаю. Зылева ад шашы, ад пахілых вербаў.

Ужо стаяла пад ёю зграя легкавых машынаў — паняў, паноў і панятаў. Выпендрывашыся, хадзілі яны туды ў назад — от, мужыкі каля фурманак на Сеннім рынку. Каля свайго.

Цела нябожчыцы везылі з хутара, ці то зь вёскі, і Сыцяпан, каб ня нудзіцца, не глядзець на гэтых нібы жалобнікаў, не паддавацца іх аглядзу, забрыў на ўзыдзіцца, съцежкай каля сухога долу, дзе, мусіць, капалі пясок на дарогу. З засмужанага неба крапаў нясымелы дажджык і падымалася духотная імгла. За маладняком цямнелі яліны й прасьевчвалася паляна. З-за павароту выйшла пажылая жанчына. Яна зыдзівіла яго тым, што яму, чужому, сказала "Добры дзень". Спатыкнуўся ён аб мурашнік; незвычайнія мурашкі залазілі яму аж на кульшы. Недалёка стукаталі дзяятлы ў пужаў Сыцяпана шолах у малінніку, заваленым сухападам. Гадоў пяць назад, успомнілася яму, у гэтай ваколіцы паляўнічыя падпільнавалі рыся. Тут, магчыма, ёсьць і зъмеі?!

Калі Сыцяпан вярнуўся пад царкву — ад машыны, памаляванай у сіні колер, наблізіўся да яго ні то хлопец, ні то мужчына.

— Добры дзень пану. Сыцяпан адказаў.

— Вы, пане, на пахаванье?

— На пахаванье, — адказаў Сыцяпан.

— Курыце? — той працягнүй яму пачак амэрыканскіх цыгарэтай.

— З прыемнасцю. Дзякую вам.

Араматызаванья, даўкія...

— Няма, пане, пагоды.

— Так, — Сыцяпан прыгледзеўся да пашчэрбленых зубоў размоўцы. — Старыя паміраюць або ўвосень, або ўвесну.

— Цётка магла-б, пане, пачакаць да восені, — пажартаваў уласнік сініяй машыны. — Надта-ж мноства многае работы цяпер назьбіралася ў мяне.

— Не ўдалася вам цётка...

Юнацкі мужчына раскланяўся са Сыцяпанам:

— Прабачце мне, пане.

— Калі ласка.

На масток у нізку сунуўся абоз: на пярэдняй фурманцы — труна. Відавошча быццам вяртанье з паляванья на некалі бачанай карціне...

Жанчыны перад люстэркамі ля кузаваў легкавых машынаў папраўлялі сабе прычоскі; мацяркі клікалі дзяцей. Шматлікая радня!

— Вязуць, — нехта голасна сказаў. — Зюнік, адвядзі далей нашу машыну, каб конь ня ўгрэў па ёй капытам...

Запрацавалі маторы. Узыняўся вэрхал, тратуарны.

— Мужчыны, — прасіў, па-беларуску, дзядок. — Мужчыны, трэба вынесыці з царквы харугвы. Ну, адну — я. Хто яшчэ?

Адгукнуўся на гэта васпаваты дзядзька ў гумовых ботах. Святар — зь пеўчымі бабулямі — ужо зыходзіў да вуліцы; малады, прыкметна зьнясьмелены старамоднай сваёй прафесіяй, разгублена тузай свой залётны вусік (без барады). Так і гаварыў, здаецца, так і гаварыў ён: людкове, а нашто мне гэта? Распялілі парасоны, жалобнікі бязладна рушылі за ім, насустрач сярмяжнаму картэжу. Можна сказаць — са злосцю, хутка, хутчэй адбыць чамусыці не забытае, як бы забабоннае, але прадпісаное... Зь бязълітаснымі яны каркамі. Наперадзе засыпвалі: "Са святымі супакой..." — старэчыя галасы абрываліся.

Дайшлі — да першай пары коней, угадаваных, выгасаных, запрэжаных неяк па-вясельнаму; над імі ўзвышаўся румяны твар (без шапкі). Ля якогасыці, пакінутага, млына.

Вазыніца, вяла разглядаючыся па натоўпе, прасіў дапамогі ўнесыці труну ў царкву.

З наступнага воза зълез брудны чалавечак і, быццам шукаючы ўпушчаных лейцаў, затрымаўся каля вазыніцы; з пугаю.

Дзядзька ў гумовых ботах, паставіўшы харугту пад ліпаю, брыдка вылаяўся й крыкнуў:

— Бавантур! Хадзі! Паможаш! — ён пачакаў, пакуль той зварухнецца. — Гэта сваякі? — кінуў ён праклён урачыстаму зборышчу. — Паны, я... іх маць! — і, як змардаваны дрываsek, што прымерваецца да таго, каб падняць таўшчэрную калоду, дзядзька скамандаваў: — Бавантур! Падчэпіш труну ад галавы, — на яго слова аблезлы дзяцюк ухапіўся за вугал скрыні. — А вы, двух, бярэцесься, во, там, яшчэ пакіраваў ён старым і вазыніцай.

Ніхто не абурыўся на тое.

Малебен заняў больш, чым паўгадзіны. "Чаго я тут — ні шкадуючы, ні варагуючы — стаю сярод чужых? — Сыцяпан скінуў пальчаткі. — Труп цёtkі — гэта апошні напамінак таго, што за мaimі плячыма ёсьць папярэднікі. Маць — о як-жа смутную я па ёй! — маўчала пра радню, стойваючы панурую гісторыю? Ня выраклася яна свайго сялянскага радаслоўя. Дык у чым-жя прычына яе заўзятага забыванья на сваякоў? А Люба — хто яна мне? Не прыехала... Жыве? Гаспадарскія жонкі нягожа старэюць, чырванаскурыя..."

Нябожчыца спачывала з блаславёным спакоем — вышынгнутая, чысьценъкая, апранутая ахайна, але ў паношанае. Рукі яе, скрыжаваныя на грудзях, сухія й вузлаватыя. Гаротніцкія! Дзесяці блізка жыла яна й працавала. Ніхто, таксама, не заплакаў па ёй, калі прыбівалі цвікамі вeka...

"Зусім не падобная яна да маёй маці", — Сыцяпан, цалуючы настылую руку нябожчыцы, раптам адчуў, як пацяклі яму съёзы, неспадзяваныя; ня змог паўстрымацца і ад нежаданага ім стогну скаргі. Не адхінаючыся, ён выхапіў з кішэні насоўку й выцерся ёю. Агулхлы ад жалю, здумеўшыся гэтым, ён адыйшоў за ікону нябеснай жанчыны, каб сабрацца там з духам. "Што са мною, — мармытаў да сябе Сыцяпан. — Што гэта такое робіцца са мною? У мяне расхістаныя нэрвы! Трачу я разум з — за халернага старшыні! Ох, людзі, людзі... Ці я гэтак-жя галасіў і па маці? Ну, не, ну, добра... Ціха, ша, ша-а".

— Вы! — за Сыцяпанам стаяў незнаёмец. — Патрэбны чацьвёрты... Могілкі тут-жя, у канцы вулачкі. Во, там, — паказаў ён у паднебнае акно.

— Так, так... — усъміхнуўся да яго Сыцяпан. — Я ўжо... Ну, ідзем.

Пахавальнае шэсьце валаклося цыганскай bandaю. Ехалі машыны, і пра іх найбольыш у тлуме гаварылі.

— Чый ён будзе? — голасна запытаў ззаду бабскі голас.

І Сыцяпан ведаў, што гэта гавораць пра яго; мацней абхапіў ён плечы незнаёмца, які соп пад цяжарам труны. Кант дошкі балюча мулай у ключышу.

Над самюткай галавою съпяваў жаваранак, расслабляючы сардэчн ас ыцю.

— Чый? Мо' гэта яе байструк...

— Мела яна другога?

— Хіба мала бандытаў хадзіла тады па вёсках? Прыйдзе такі ў хату, з карабінам, і давай яму, чаго толькі захоча...

— Гэ-гэ-гэ... І саланіны ўпрыдатак, — азваўся сшлы мужчына.

— О, нарабавалі яны ў людзей, а цяпер мураванкі сабе ў Беластоку ставяць, — загаварыла тая-ж баба. Ніzkая! Кумпястая! З кучмастай прычоскай!

— Ціха! Яшчэ хто пачуе...

...Калі, урэшце, насыпаную магілу выраўнялі рыддёўкамі й нехта з радні спрашаў усіх на пачастунак — Сыцяпан павярнуў у ельнік, зь якога выбраўся ён у поле, дзе стаяла ў забыцці хацінка пад таполяй.

Дадому трапіў ён пад абед.

22

Каля бібліятэчкі ірдзела пячаткай павестка з камісарыяту міліцыі.

— Мыйся й хадзі есьці, — сказала Сыцяпану Kіра. "Зноў будзе пекла!" — ён старанліва вымываў бруд паміж пальцамі; на яго нагавіцах бялела колькі плямак жывіцы.

— Kіra! У нас ёсць бэнзін? Мне трэба пачысьціць...

— А я думала, што — спаліць?

— Спаліць? — Сыцяпан не адразу съяяміў. — Ага... Слухай, Kіra, ты мая жонка ці не мая?

— Твая. Таму ты павінен схадзіць да старшыні й папрасіць у яго прабачэння.

— Гэта ты дадумалася да таго ці твой татка?

— Я таксама.

— Значыць, цесьць першы падумаў пра гэтае. І, мабыць, дасьць ён грошай на рамонт той старшынёвай ламаччавіны?

— Такі зяць — каштуе! Ягонае папраўлянне съвету...

— На сродкі цесьця?

— Налівай сабе есьці. Капуста — у сінім гаршку, а бульбу падагрэш. Кампот — у рондліку, — Kіра густоўна завязала шалік на шыі, апранулася. — Я пайшла.

— Да Anі, ці як яе зваць...

— Так, да Anі.

— Тады — шчасльвай табе дарогі!
— Дзякую.
— А дзе маці?
— Ня ведаю.
— Чao!

Допыт у камісарыяце вызначылі Сыцяпану на пасълязаўтра. У дзесяць.

"Маюць у міліцыі час, — ён, усё-ж, прыпаліў сабе бульбу. — 1м гэта што: яны-ж у фабрыцы злачынстваў. А я — іх заказчык, дарэчы, дробны. Але рытм работы й там, відаць, абавязвае. Сумленевіча ўжо занесьлі ў графік, на адпрацоўкі. Гатовенкі выраб зь яго накіруюць у суд, у гэты склад пакараньняў... А што будзе, калі ў камісарыяце возьмуць ды забракуюць мяне? Не, яны не адкінуць майго! Мая, Сумленевіча, у гэтым галава: за ўдарам удар..." — гарачая капуста апякла яму вусны.

Прагледзеў Сыцяпан — каторы раз! — справаздачу камісіі. Вось дакумент, які спатрэбіцца яму! На жаль, мала аднаго подпісу пад ім, Сумленевіча. Што й казаць: яго здурыў той член камісіі. Сыцяпан змарнаваў аказію — трэба было тады зьбегаць у кіёск і купіць яму даўгапіс, не адступіцца ад Віці, не адкладваць важную фармальнасць. Памылка!

Ня ўсё страчанае?

Сыцяпан, паабедаўшы, наведаўся ў кватэру іншага члена камісіі; яго дачка, дзяўчынка, адказала яму, што маці пайшла ў краму, а бацькі, ад учора, няма дома. Запрапанавала яна Сыцяпану пасядзець, выпіць гарбаты... Рассымешаны яе кемнасцю, ён падзякаваў ёй і хацеў даць малой падарунак (нічога, аднак, адпаведнага ня вышукаў у сваіх кішэнях).

Адрасу трэцяга члена камісіі Сыцяпан ня ведаў.

"Пасъля суду я звольнюся з працы ў каапэратыве, — вырашыў Сыцяпан. Стануць, вядома, упрошваць мяне; пане Сумленевіч і пане Сумленевіч! Я, скажу ім, зноўку прыдатны вам? А дзе вы былі, калі мне было цяжка, га? Калі пахла турмою? Не спадзяваўся я па вас такой палахлівасці; ня ціхіх спачуваньняў, але публічнай падтрымкі... А вы што зрабілі? Чакалі, хто — каго? Эт, нічога з такімі, як вы, нельга дабіцца, не жывеце вы, а ўсё рыхтуецца жыць! На гэтым прамарнуете свае гады, задумайцесь вы над тым, што я гавару вам, і пабойцесь кожны самога сябе! Усё больш людзей, ўсё менш людзкасці..."

Мучыла яго смага, пульсавала ў скронях кроў і балелі яму валасы, ўсё роўна што пасъля п'янкі. Сыцяпан убачыў кіёск зь півам,

замкнёны. Каля яго, быццам спарахнел^і вулей, трывала пустая бочка. Дзеци гулялі там у схованкі. Спыніўся перад піўнушкай пажылы чыгуначнік, на ровары, пастаяў, раскірачыўшыся, пачухаўся пад шапкай і разълезла паехаў далей, нясьпешна абмінаючы каўдобіны.

У бары "Пад селядцом" прадавалі мінеральную воду "Крынка".

Сыцяпан папрасіў дзьве бутэлькі мінералкі. Бармэнка курыла ѹ, адначасова, накладвала ў місачкі гатаваную па-брэтонску фасолю, якой закусвалі падпітыва тыпты ў камбінэзонах; пра штосыці спрачаліся яны паміж сабою. Двух зь іх скапілася біцца; перакулі крэсла з жалезных прутоў, пакаціліся на падлогу. Іх сябры, пасымяйўшыся, узяліся разбараняць — ня ў жарты падлілася кроў. Убег з вуліцы міліцыянт і, вытузнуўшы, быццам съмешнью шаблю, гумовую палку, гакнуў ёю па выпучаным азадку якраз таго з буйноў, які, ablіты юшкаю з носа, харкаець, прыщіснуты да зямлі здаравейшым. — Халерны Піндарль штодзень так, сказала бармэнка ѹ зірнула на Сумленевіча, як на таго навічка, якому наўна захацелася мець сабе жонку. Сыцяпан расплаціўся.

Круціла яму ў калене. (Нядобра ступіў ён нагою, калі ўносілі труну на могілкі; у пухкую нару крата, і цэлы ўспацеў ад страху, каб не паваліцца...)

Сей Сыцяпан на змуршэлы падмурак, парослы зельлем, і асьцярожна націраў балючае месца. Вывіх не адразу адлягае, трэба мачыць у гарачай вадзе і расцягваць вузлы... "Шкада, што па хаце, у якой я нарадзіўся ѹ рос, не засталося ѹ съледу. Заначаваў-бы я ў ёй, памыў-бы падлогу, дзьверы. Жылося-б мне па-свойму..."

Чым больш раздумваў Сыцяпан над тым, як паводзіць сябе ў міліцыі, тым выразней адчуваў у сабе ўсю несур'ёзнасць створанага ім становішча. Справа ня ў веры ў справядлівасць задуманага, бо яна ў ім заставалася непахіснутай, але ў сродках ажыццяўлення намеранага. Дакладней кажучы, у іх недастатковасці, каб не сказаць, у дробязнасці ўчыненага ў параўнаньні з жаданым зьдзяйсненынем. Вымовы, якіх наслухаўся ён ад Кіры ѹ ад цесьця, прыводзілі яго да дапушчэння, што сапраўды рызыкуе асьмяшэннем сваёй асобы! Давёўшы сябе да крайняй раздражненасці, Сумленевіч зь неспакоем думаў ня столькі пра допыт, колькі пра ягоныя наступствы.

Быццам разумеючы думкі мужа, Кіра пакуль нічым, звязаным са справай, не цікавілася. Між ёй і маці дайшло, праўда, да сцішанай сваркі, значэнне якой усвядоміў Сыцяпан пазней. Пачаткова толькі здагадваўся ён, што дачка супыняе маці ў яе сувязах з мужчынам, якія абнеслаўляюць дом. Менавіта, заходзіў да цешчы нейкі прыяцель

сям'і, не першай маладосьці й несумненны ўдавец. Сыцяпана зьдзіўляла тое, як гэты чалавек можа не адчуваць уласнай няёмкасъці. Ад госьця павейвала пахамі драгіх адэкалёнаў, а яго сівюткія валасты, беззаганна падстрыжаныя, прыдавалі яму незаслужана шаноўнай павагі. Пілі яны гарбату зь ім, як бы цярпліва чакаючы прыходу дадому гаспадара; Сыцяпан часамі адгаворваўся ад гэтага вечараваньня неадкладнымі заняткамі, тэрміновымі заданьнямі на службе, незакончанай справаздачай або дакладам. Кіра сядзела зь імі дзеля прыстойнасъці. Расказвалі яны сабе анэкдоты, раскошна рагатаі, нават сыявалі нешта расыцяглае, расейскае: "Оля любила реку..." Або, фальшыва інтрануючы адноўленую модай песню "Очи чёрные..." (Аднойчы прынёс той пласыцінку са съпевамі Шаляпіна, даваенную, зьдзёрутую.) Сталася ўжо хатнім звычаем, што ў панядзелкі гэты прыяцель дому стукаўся ў дзвёры пунктуальна а шостай. Яго вітаньні абрыйдалі Сыцяпану.— Добры вечар пані. — Добры вечар пану. — Як прамінуў вам дзень?— Дзякую, добра.— Сёння нешта папавалася пагода. Сапраўды, ад самай раніцы дождж!— А які пранізлыі вецер! — Даўней вёсны былі цяплейшымі. — Зъмяняеща клімат.— Распранайцесь, калі ласка. Будзем піць гарбату з ромам.— Каханыя вы мае ўсе...

Цешча была хітрай, але ёй спагадлівай кабетай (дачка, усё-ж, удалася ў бацьку). Яна не пахваляла зяця. Аднак-жа, калі ёй спрабоўвала навязаць яму сваё, дык праводзіла гэта без съятой упэўненасъці, якую наглядалася якраз у Кіры, яшчэ замаладой на тое, каб што-кольвец прадумашь дарэшты. З ваганьнем. Было-б, аднак, памылкай дапускаць, што старая ня мела сваіх меркаваньняў. Хутчэй за ўсё, яна не імкнулася да іх, існавала трохі па-расыліннаму. Ніколі цешча — як памятае Сыцяпан — не папракала цесьця ў яго вяртаньнях поначы, не дапытвала яго, дзе быў і што рабіў, не ачарняла бабскімі падазрэніямі, абвінавачаньнямі: "Мела я лепшага ад цябе, але, дурная, не пайшла за яго й таму цяпер пакутую!" У начной кашулі, стоячы, старая тлумачыла яму, якое ежыва і ў чым яно (капуста — у сінім гаршкі; бульба — у гаршчэчку, вынесеным для прахалоды ў сенцы; кампот — у рондліку).

Цесьць аднойчы, даволі п'янны, учыніў ёй дзікую авантuru; няголосна й настойліва. Насіў ён тое ў сабе, відаць, здаўна. "Чаго ты плюскаеш на мяне вачыма, бы сына нарадзіўши? Пакажы мне, дзе ён? Ня маеш яго, ага. А я гаварыў табе: трэба нам хлопца! Дачка добрая ўпрыдатак, як ніштавате курвяня, але яна — што нам дасыць? Пабяжышь у съвет, задраўши хвост! Але ты — не й не, няхай падрасыце дачушка, зь пялёнак выйдзе, тады й разыкнем мы... Потым

ты спрытна! — давай хварэць. О як-жа любіш ты нажываць сабе хваробы!.. Ну, згода, ты не магла: ні то высокі крывяны ціск паявіўся ў цябе, ні то ныркі пачалі рэзаць цябе, ні то сэрца табе паслабела... Усё перашкоды былі й перашкоды: як не дрыстачка, дык балячка! Жывот табе разроссяся, як торба, як гарбуз; хадзіла, бы блудная авечка: то ў плот, то ў вароты... А так, папраўдзе, дык не хацелася табе зноў паднатужыцца. Баялася ты болю, скажу, во, табе ў вочы! Вядомая справа: дзяцей радзіць — ня гроши лічыць. Ды й гадочки не аглядаліся на тое, калі гэта вяльможная пані мая надумaeцца другое дзіця мець: пабеглі, паймчалі яны, і столікі па іх засталося, што пылу на дарозе. Ну, скажы, і як гэта з намі будзе далей? Цяпер ужо нічога не павернеш назад... Ня верыла ты, што ў нас быў-бы сын. А быў — бы ён! У майго бацькі дочкі сыпаліся, але, дзякаваць Богу, і сыны таксама. І ў дзеда... Ты, аднак-жа, не была-б сабою, калі-б не зашанавалася, каб, крый Божа ад нячыстай сілы, не ахваціцца, не пабрыдчэць, ня выклікаць радасыці ў суседак сваёй распouзлай фігурай і ня страціць чароўнага позірку на сябе ў мужчынаў. А з сынам — не бяда, купім... Гатовага, не? Абы толькі дочанька не знаравілася на публічную дзейку..."

Ён не съціхаў.

Яна высушала ягоныя жалі. Цесьць стаміўся гэтым, лёг і нечувана захрап.

Яе паводзіны дасьведчанай жанчыны Сыцяпан дацаніў нядаўна. З бліжэй не названымі заўвагамі. "Ці яе Кіра здольная кахаць мяне, наогул мужчыну? Страх мець зь ёю дзіця! — неспакоіўся Сыцяпан. — Выйшла яна за мяне, магчыма, зь дзяўчынскай патрэбы жыць пры кімсьці... Гэта не вельмі й рэдкі стымул быць замужнія; па грамадзкай інэртнасьці. Ёсьць у жанчыны этапы захаплення мужчынам. Цалкам іншымі запатрабаваньнямі выкліканае яно ў маладосыці, у пэрыяд непаўнацэннасьці, жадання стацца самастойнай. Сыпелы-ж узрост высоўвае на першы план матэрыяльную значнасць прэтэндэнта на мужа, ініцыяваньне ім дабрабыту, што эмацыянальны бок жыцця зводзіць да аздобы. Шлюбныя зрады маюць адпачынкавы характар. Жонка, якая перайшла жыць да каханка, не зьяўляеца "курвай". Сыцяпан не лічыў за лепшае забывацца на непазыбежны допыт у міліцыі. Прымушала яго да гэтага заганная асаблівасць ягонага характеру, няўмельства перастратуляць ім, перамешваць, галоўнае з надзённым, дачасным. (Калі верыць пагалоскам, дык старшыня, як правіла, выпрацоўваў сабе варыянты рэагаваньня, не дапускаў ён да самацёку — жартавалі ў каапэратыве — нават у

гутарцы з прыбіральніцай; зласьліўцы дадавалі да того, што й крывіўся ён на нарадах таксама згодна з дакладным сцэнарыем.)

У камісарыяце сяржант прывітаў Сумленевіча з рухавай заклапочанасцю.

— Сядайце, калі ласка. Я зараз, — і ён пазваніў кудысьці. — Гэта я. Няхай зойдзе ён да мяне заўтра а адзінаццатай. Так. — Тады звяярнуўся да Сыцяпана: Пакажэце, калі ласка, свой пашпарт.

Сумленевіч падаў яму дакумант.

Міліцыянт дастаў з бакавой шуфляды пісьмовага стала прасторны фармуляр і прыняўся запаўняць яго.

Папярэдзіў ён Сыцяпана аб судовай адказнасці за несапраўдныя паказаныні падчас допыту.

— У тым, што я вам скажу, можаце не сумнявацца, — адказаў яму на тое Сыцяпан.

Сяржант штосьці дапісаў у фармуляры й загаварыў:

— Усё, што вы скажаце тут, можа быць скарыстанае супроць вас.

— Я не баюся таго.

Сяржант не зреагаваў на гэта.

— Дзякую, — пашпарт аддаваў ён Сыцяпану двумя пальцамі, па—курэцку. Супроць вас ёсьць падазрэнне, грамадзянін Сумленевіч, што вы падпалі легкавую машыну старшыні... — сяржант вымавіў поўную назву кааператыву, марку машыны, яе рэгістрацыйны нумар, дзень і гадзіну здарэння. — Што вы, грамадзянін, хочаце сказаць у сувязі з тым? Калі ласка, — даўгапіс трymаў ён напагатове.

— Я вас, пане сяржант, не разумею. Пра якое гэта падазрэнне ў дачыненыхі да мяне вы гаворыце? Я-ж сам, як памятаеце, прыйшоў да вас і ўсё расказаў вам, прасіў...

— Так, — перабіў яго міліцыянт. — Атрымана намі скарга на вас, вытлумачыў ён. — Калі ласка, адказвайце на пастаўленаяе вам пытанье.

— Зрэшты, мне ўсё роўна. Добра, — Сыцяпан выняў з кішэні пачак папяросаў. — Дазвольце закурыць...

— Курэце.

— Дзякую, — і запрапанаваў міліцыянту папяросу: — Курыце?

— Дзякую вам. Я прызывычаіўся да "спортаў", — ён пашукваў запалкаў.

Закурылі.

— Было гэта так... — Сумленевіч апавяддаў сяржанту здарэнне з падрабязнасцямі. — Я ведаў, што дапускаюся глупствы, але мус было нешта счайпсыці звалаше, сукінсыну!..

— Грамадзянін Сумленевіч! Вы забываецеся! Нікога нельга беспадстаўна абражачаць. Разумееце?

— Вы бароніце старшыню?

— Калі хочаце ведаць — я шаную вас. У супраціўным выпадку ў мяне была-б іншая гаворка з вами.

Сяржант прагледзеў запісанае ў пратаколе.

— Пагаворым мы пра матывы?

— Пагаворым. Калі ласка, грамадзянін Сумленевіч.

— Дзякую вам, пане сяржант. Агульна кажучы, старшыня зъяўляецца прыкладным узорам гангстэрскага спосабу кіравання ўстановай. Падбірае ён сабе супрацоўнікаў бязвольных, але таленавітых, сълепа адданых яму. Наравістых старшыня або запалохвае, або ўсяляк захаборвае, або, звычайна, пры нагодзе выкідае іх з працы. Не ганьбуе ён і даносчыкамі, ясная справа, ды правакатарамі...

— Канкрэтней, грамадзянін.

— Гавару я, хіба, няясна?

— Вы, дарагі пане, задумалі чытаць мне тут даклад? — зынецяр-плівіўся міліцыянт. — Я пытаю вас, здаецца, выразна: якія ёсьць прычыны гэтага вашага ўчынку? Ну, чаму вы падпалаі машыну?..

— Менавіта, таму!

— Дакладней?

— Ці вас, пане сяржант, задаволіць тое, калі я скажу вам, што гэты падпала зъявіўся майм актам пратэсту супроты становішча, створанага ў каапэратыве старшынёй?

— Вы, грамадзянін, зноў сваё! — ён закурыў наступную папяросу.

— Высокие слова — пратэст. Дзеля яго існуюць прыстойныя магчымасці дзеяньня, напрыклад, перыядычныя нарады, сходы прафсаюзнай арганізацыі, камісіі і гэтак далей. Нязгода з чымсьці зусім не абазначае, выбачайце мне за слова, хуліганства!

— Паўтараю: я не знайшоў іншага спосабу на тое, каб зъвярнуць увагу грамадзкай думкі — на пачынаныні старшыні!

— Перастаныце вы дурыць мне галаву вялікай палітыкай у паспалітым злачынстве! Пакіньте выкручвацца, захавайце вы годнасць, пане Сумленевіч. Час, каб мы ўжо разумелі адзін аднаго.

— Во-во, святыя словы!

— Ну!

— Мы ўсё сабе сказали.

Сяржант пабялеў ад гневу.

— Вы адмаўляецеся даць паказаныні?

— Наадварот: я дамагаўся даць іх вам, — Сыцяпан вышер лоб. — Ці я пярэчу ў тым, што мой падпал легкавой машыны, прыватнай уласнасці, фактъгчна зъяўляе ѡца ліхадзействам?

— Што вас, грамадзянін, штурхнула на такі крок?

Сумленевіч рассымляйся.

— Мая жонка здрадзіла мне зь ім, старшыней. Мала таго — я пазайздросці ў яму дарагога набытку ў выглядзе прыгожай легкавой машыны.

Сяржант ажыўлена запісваў...

— Мне нельга ратаваць сябе, — дадаў Сыцяпан, усур'ёз.

— Любоўная зайдрасцьць, як прычына злачынства, часткова абязьвініць вас, пане Сумленевіч, — заяўлю яму сяржант і ўвесь палагаднёў. — Беспатрэбна абдуравалі вы мяне. Я ня ваш вораг. За столькі гадоў работы, ня хвалячыся, адчуваю я скураю, хто сядзіць перада мною. Ведаеце, гэта вопыт. У нашай прафэсіі інтуіція адыгрывае надзвычайную ролю. Я не хацеў з вамі бавіцца ў падыходы, пытаў адкрыта, як шчыры шчырага.

"Адыходжу я, як дзень. Будзь ты добры людзям. Усе яны — бедныя", паўголосам прамовіў Сыцяпан.

— Што?

— Дробязь, пане сяржант. Гэта слова маці... жаночыя.

— Ага...

— Вы, пане сяржант, залішне наракаеце на мяне. Давайце, падпішу вам пратакол.

— Нельга нікога прымушаць выявіць сваю віну шляхам самаабвінавачаныня. Яе трэба, звычайна, даказаць, — павучаў ён Сыцяпана. — Гэта прынцып, дзяякуючы якому магчыма аб'ектыўна съцвярджанаць факты.

— Не было майм намерам затойваць віну.

— А вы, скажэце, не падумалі аб тым, што, зынішчаючы сябе, зынішчаеце й справу, у імя якой, калі верыць вам, інсцэнізавалі гэтае відовішча? Акампраметоўваецца, пане Сумленевіч, — ён давяраў Сыцяпану ў вадным: — Калі магу вам раіць, дык тое, каб вы паклапаціся прадставіць доказы жончынай зрады. Мы, як міліцыя, гэтым не займаемся — замнога было-б работы... Ну, падпісвайце вы сваю аферу, — сяржант падсунуў Сыцяпану пратакол, складзены дбайнім почыркам. — Ах, пане Сумленевіч, пане Сумленевіч...

Сыцяпан дакладна ўчытваўся ў кожны радок пратаколу.

— Да сяцце мне копію яго?

— Вы ня ведаеце, што ў нас не бывае копій?

— Будзеце дапытваць съведкаў?

- Адкажу вам: будзем. Што яшчэ вы хоцаце ведаць ад мяне?
- Ці магу я сустрэцца з капитанам?
- Дзеля чаго вам гэта патрэбна?
- Дзеля дадатковых паказаньняў...
- Можаце зрабіць гэта ў мяне. Слухаю вас.
- Я, таксама, і па іншай справе хачу пабачыцца з капитанам.
- Па якой?
- Даўняй, пане сяржант. Вас я буду хваліць...
- Самі звязжэцца вы з капитанам. Па тэлефоне, — ён прадыктаваў Сыцяпану нумар. — Дамовіцца, пагаворыце... Да пабачэння, пане Сумленевіч.
- Яшчэ выклічаце мяне?
- Калі спатрэбіцца...
- Да пабачэння.

Клямка вылазіла зь дзівярэй, і Сыцяпан павярнуўся да сяржанта, каб сказаць яму пра гэта. Але ён, ужо грабучыся ў папках, не глядзеў на Сыцяпана й, відаць, думаў пра штосьці чарговае (у яго пачыналася лысіна, ад патыліцы). Адтапыраныя вушы прасьевечвала яму сонца, быццам натлушчаную паперу. Камарынай хмурынкай віраваў пыл, ад сярэдзіны пакоя ў куты, за жалезнью шафу й недагледжаны фікус, пакірачаны, як змарожанае дрэва.

У няветраным калідоры съмярдзела мышамі.
У дзяжурнага камэндатуры даведаўся Сыцяпан, што капитан звязвіцца каля першай гадзіны.

— Вас выклікалі?

— Не.

Сыцяпан выйшаў на вуліцу (набліжалася дванаццатая). "Пабуду на съежкім паветры, — пастанавіў ён, кіруючыся ў сквэрык. — Падрыхтуюся да размовы. Абавязкова! Мне нельга давярацца яснасці думкі... Даволі іншага разумення яе, каб — заблудзіць, трапіць у блытаніну. Значыць, — Сыцяпану пацела над левым вухам, — перш за ўсё я давяду яму да ведама..."

Капітан затрымаўся ў горадзе.

Сыцяпан, апынуўшыся ў сквэрыку, сам зъдзівіўся tym, чаму гэта толькі цяпер скеміў ён, што яму няма з чым ісьці да капитана?! "Вызваліўся я ад лёгкіх сну? Прачнуўся — са стану перавагі жадання над разважлівасцю?.."

На клюмбах цвілі кветкі. !х матыльковыя колеры казачна адрозніваліся на фоне густой зелені аздобнага тут кустоў. Гэтую выспу жывой прыгажосці прыкра расыцінала асфальтаваная сцежка, на якой сохлі растаптаныя чарвякі, быццам дробненькае

сухападзьдзе. Сыцяпан сеў на кульгавую лаву паркавага фасону, у цяньку. Адсюль убачыў ён, як да ўваходу ў будынак камэндатуры съпяшаўся капитан, з сумкой, бы забіты работай бухгалтар. "І я хацеў да яго йсьці, займаць яму час гутаркай пра старшыню, які, з сыфілісам, увосень ляжаў у шпіталі? — думаў Сыцяпан. — Тлумачыць: дапусцыціся я крымінальнага учынку знарочна, дзеля магчымасыці аскандаліць праныру, якому ўсялякае ўдаецца, бадай, таму, што ягоная дзейнасць адпавядае калектыву, бо ўсяго жменька, толькі жменька, працаўнікоў кааператыву заўважае ў паводзінах старшыні цванага госьця. Ды, хіба, кіраўнік установы павінен быць давёрай вай разываю? Якім правам наважваюся я павучаць іншых? Таму, што яны паддаюцца ашуканскаму аўтарытэту? Леваму! — уявіўся яму самаздаволены старшыня. — Капітан папрасіў-бы ў мяне прабачэння за тое, што няма ў яго свабаднейшай хвіліны, каб выслушаць... Гэта было-б далікатнай адмовай, просьбай ня ўцягваць яго ў блазноту — Сыцяпан вышкуюваў вострае ў свой адрес, каб вывесыці рациі ў сваю абарону; схіляўся ён да таго, што суд адбудзеца, усё-такі, над ім. — Я не лічу важным тое, што будуць гаварыць пра мяне. Людзі, так ці інакш, стануць задумоўвацца, смакаваць мае матываць, браць на зуб аргументы, сумнявацца. Сутнасць роздумаў — у сумненнях? — Ён устаў і прайшоўся. — У майіх харектары адсутнічаюць права-дырскія рысы. Відавочнае тое ад дзяцінства. Я не спрабуюваю кімсыці кіраваць, у мяне няма інстынкту панаваныя, гвалтоўнай барацьбы з асяродзьдзем за свой пункт гледжаныя. Гэта ў мяне ад бацькоў, ад маці, ад яе сялянскай звычкі падпарадкоўвацца камусыці, пагаджацца. Ах, зь якой асалодай перажываў-бы я, няхай сабе й грубіянскую, задаволенасць мною шэфа! Знаходзіўся-б я ў пастаяннай гатоўлівасці для кожнюткага яго загаду, калі-б мог мець тую ўпэўненасць, што звязаўся з сумленным чалавекам. З гэткім, які не пасаромеўся-б сълёзаў, каб аплакаць імі свае памылкі. Не была-б мне страшнай з таким чалавекам нават подласць; хапала-б высакароднасці яго мэты. Хто ведае, ці не пакінуў-бы я Кіру дзеля вышэйшай рациі, хоць і не маёй... Я страшэнны! Я — народжаны янычар, казённая адзінка. Мой бунт супроты кіраўніцтва зьяўляеца вынікам таго, што яно адкінула, жаданія мною яму, паслугі? Нясыпелы я? Не дарос да сітуацыі? Эт, прыстасоўваюся да вымогаў суду... — Сыцяпан сеў на кукішкі перад кустом зь бела-ружовым квецыцем і зь дзіцячай сур'ёзнасцю вывучаў формы пялёстак. — Высокі суд! Я ведаю й разумею тое, што дапусцыціся дрэннага учынку, прычыніў шкоду прыватнай уласнасці грамадзяніна старшыні. Сам я признаўся ў тым перш, чымсыці пакрыўджаны пасыпей скласыці

скаргу супроць мяне. Чаму я так зрабіў? У чым сутнасць таго, што зусім съядома вырашыў я стаць перад судом? — Сыцяпан дайшоў да канца съцежкі, да берагу вуліцы, па якой імчалі машыны. — Адкажу я на тое коратка: мой абвінаваўца мае на сваім сумленыні столкі благога, што маё пачуцьцё справядлівасці патрабавала ад мяне хоць невялікай адпомсты яму. Не, не па асабістых меркаваньнях; іх у мяне не было. Дзейнічаў я як абражаны член грамадзкасці, якую ганебна ўводзяць у зман і ад імя якой праводзіцца глум над ёю-ж! Старшыня — давераны яму — каапэратыў пераўтварае ў спадчынны фальварак! Грамадзкую маёмысць мае ён за нішто. Купленыя каапэратывам — за мяжой машыны бескарысна іржавеюць у Бацікаўскай базе або, у лепшым выпадку, бяруць іх сабе розныя безадказныя асобы, бы армейскае добро, пакінутае адступаючым бокам у нечуванай вайне; зладзеі раскрадаюць наш цымант, цэглу, абагравальнікі, электрычную інсталяцыю. Вывозяць яны тое масава, грузавікамі і ўздзені! Камбінатарства сталася ў нас маральны нормай. Душыць мяне неспакой. Магчыма, галаслоўны я й забаўны маньяк? Сяржант пазяхаў, слухаючы маё паказаныне... Дзесыці, мабыць, знаходзіцца цалкам відавочная памылка ў маёй задуме, можа, ня столкі памылка, колькі, звычайна, ідэятызм, варты ўсяго пашаны, бясьпечны асяродзьдзю сваёй просталінейнасцю. Гм, трэба мне мець на ўзвaze тактыку, абарону. Кіру ўмешваць у гэтую справу ніяк нельга. Да чаго дайшло!.. Падпал мною легкавой машыны як дзеяньне ў стане афекту, несумненна, паменшила-б маю кару й, адначасова, не перакрэсліла-б значэння сказанага наконт старшыні — падчас судовага разбору. Не перакрэсліла-б? Гэта-ж, усё-такі, былі-б апраўданыні абвінавачанага! Суд успрыняў-бы іх як праяву круцельства? Не пашкодзіць памятаць мне пра гэта. Самым надзейным варыянтам маіх судовых паказанняў застанецца, гм, аспект афектацыі? Ну, але якія падставы для таго? Старшыня намаўляў мяне шпіёніц! Не, гэта ня тое... Што ты ні даказвай, усё акажацца ня тым. Забіўся я, халера, у сабачы кут! — Сыцяпан ступіў на тратуар. — Хоць бяры ты й прасі паратунку ў цесьця. — Ён, незнарок, сутыкнуўся з хлопцам, доўгавалосым; узаемна пакланіліся яны сабе ў знак прабачэння. — Студэнт, які краў на навуку... Чуў я пра такога. Схапіў ён тры з паловай тысячы. Шчасльівы, ён забыўся запрасіць у рэстаран на чарку кагосці, каму павінен быў быць удзячным за грошы. Выпала яму з памяці? Потым угаворваў ён сябе, што лішне клапаціўся: той, можа, ня піў гарэлкі або не пажадаў-бы зьявіцца зь ім у публічным месцы? Няпраўда! Студэнт пашкадаваў выдаткаў, міжвольна пашкадаваў, безнамерана. Так, усё-ж апамятаўся й паслаў таму

дабрадзею ліст зь перапросінамі, які й загубіў іх абодвух. Хтосьці прачытаў яго, данёс куды трэба, нашумеў. Студэнт пракраўся. Чаму якраз студэнт? Чаму, скажам, ня лекар або ўраднік? Паверыў я ў апавяданьне пра студэнта, як прадчуванью памылкі? Як намёку на яе. У чым?.. — на выгляд несур'ёзная дылема хвалявала Сыцяпану.

24

Сыцяпан ня здолеў вырашыць той дылемы і ў нечаканую каманьдзіроўку ў Варшаву, куды яго папрасілі ў сувязі зь візитам інспектара ў каапэратыве. Не давала яна супакаення яму, быццам трэшчына ў съцянне. Здавалася Сыцяпану, што бачыць ён таго забывайку ў купэ вагона; нічога, што ніколі не сустракаліся яны з сабою й нават ня ведаў ён, ці гэта быў беластачанін. (Ехаў Сыцяпан у Варшаву з маладым барадатым незнамым, да якога ў Лапах падселася дзяўчына зь неўгамоннай весялосцю.) Праўдападобна — здагадваўся ён наконт таго студэнта прасыцяцкая камбінацыя маладзіка разгортвалася наступным чынам: было іх трох студэнт, шэф і падначалены яму, — Сыцяпан круціў гузік на пінжаку. — Студэнт праводзіў сваю зыдзелку, менавіта, цераз падначаленага, які не любіў свайго начальніка, і то досьцік адкрыта. Як было яму частаваць іх? Разам — разыкоўна для яго суадносін зь імі. Паасобна — навяло-б на яго падазрэніні аб хітраваньні з адным супроць другога...

У Варшаве запыталі ў Сумленевіча пра штосьці, што лічыў ён даўно высьветленым.

Пачуў ён:

— Скажэце, калі ласка, як гэта магло здарыцца, што пабудавалі цэлы вялізны дом, не карыстаючыся пры гэтым ніводнай афіцыйнай паперкаю? Якой вы думкі?..

Сыцяпан прышаць:

— Мне цяжка сказаць, ведаецце... Дом прыймала камісія...

— Мы запрасілі вас, пане Сумленевіч, дзеля, так сказаць, кансультацыі. Вы, працуячы на месцы, арыентуецца...

— Няма, хіба, дакумантаў?

— У тым і бяда, паважаны калега, што наяўныя дакуманты ў поўным парадку!

— Прабачце мне, але, калі я вас добра пачуў, якраз адсутнічае дакумэнтация будынку, пра які йдзе наша гаворка.

— Так. У гэтым і ўся кур'ёзнасць справы. Падобна на тое, што хтосьці зрабіў будаўнічы падарунак дзяржаве й, па фальшывай скромнасці, саромеецца выявіць сваё прозьвішча, каб узнагародзіць яго па заслугах, — усыміхнуўся міністэрскі субяседнік з чорцікамі

ўваччу. — Камплект дакумэнтацыі гарадзкога кварталу, узведзенага фірмай, аформлены ўзорна, можна сказаць, прыкладна, хоць ты выкладвай яе ў музэі добрай работы, які, мабыць, будзе створаны...

— Што-ж: сябры будаўнікі, відаць, ня згледзелі таго, што могуць спакойна ўзяць сабе матэрыялы на адзін будынак. Зазываліся яны, чаго, праўдападобна, і шкадуюць зараз, — сказаў субяседніку Сыцяпан. І дадаў ужо безъ іроніі: — Ці не прасыцей было-б вам пасадзіць на маім месцы старшыню й задаць яму гэтае пытаныне?

— Гэта ня так проста, пане Сумленевіч. Старшыня выконвае ўсяго агульны дагляд...

— Не настолькі агульны, каб не прыкметіць новага аб'екту, — перабіў яго Сыцяпан, са злосцю. — Я, на жаль, ня ўстане сказаць вам што-небудзь канкрэтнае. Не таму, што не хачу. Не. Справы, звязаныя з будаўніцтвам, не знаходзяцца ў маіх службовых ававязках.

— Ведаем тое. Аднак-жа...

— У нічым я не змагу вам дапамагчы.

— У мяне склалася такое ўражаныне, што мы не зусім разумеем адзін аднаго, пане Сумленевіч.

— Магчыма.

— Наша размова мае паўафіцыйны характар. Нам залежыць на....

— Дзіўна, — зноў ня даў яму закончыць Сыцяпан. — Паднажаленаму даволі ўвайсыці ў канфлікт з шэфам, як тут-жя пачынаюцца ў дачыненых да яго ціхія прапановы, ад якіх ажно сыцішнавата на душы. Я сапраўды непрыдатны вам. Ну, праўда, яшчэ й сёньня часам рагочуць у каапэратыве з таго, як гэта Ваньку, што падседзеў майстру чаравікі, пасадзілі ў турму, а за тую будыніну нікому й валаска з лысіны не зьнялі — калі вас такая інфармацыя задавальняе, дык...

— Дзякую вам. Камандзіроўку падаб'юць вам, пане Сумленевіч, у сакратарыяце. Да пабачэння ў шчаслівіць вам дарогі. Ага, прашу вас нікому не пераговорваць зъместу нашай размовы.

— Ясна. Да пабачэння.

Сыцяпан пасыпей на хуткі цягнік, што ад'яжджае паслья чацьвертай з Цэнтральнага.

Успацей ён да апошнай ніткі, пакуль выхадзіў сабе месца ў перапоўненых вагонах. У тамбуры — мужчыны, што вярталіся дамоў паслья дэмабілізацыі, п'яна сьпявалі дурныя песні й выкрыквалі грубіянствы на чараду дзяўчыннак з турысцкімі заплечнікамі, пужклівых. Нейкая жанчына абурылася на гэта; стаяла яна за Сыцяпанам. Гарласты й з расшпіленай кашуляй вырачыўся на яе,

прастілеў жахлівае й, расыпіхваючы пасажыраў, стаў праціскацца да кабеціны, якой зычлівія шапталі: "Уцякайце, цётка!"

Сумленевічу тузала ў кульшы. Быццам нічога не здарылася, ён пасывістваў сабе балаганную мэлёдью. Неўзабаве дыхнула на яго гарам, перамешаным са смуродам нячышчаных зубоў, і мускулістая далонь ухапілася яму за задніцу, каб адкінуць на сыченку. Для пераходу.

— Хто гэта мяне мацае? — запытаў Сыцяпан у расчырванелай морды. — Я дрэнна пераношу пэдэрастыку.

— Зыйдзі мне з вачэй, лахман! — той кальнуў зрокам ашалелага быка.

Сыцяпан урэзаў яму кулаком у падбародзьдзе. Бамбіза, раскінуўшы рукі, валіўся плячыма назад. Узыняўся віск і блізка заплакала дзіця; ён аглянуўся туды.

Той падаў, хапаючыся за што папала. Сыцяпан паправіў свой удар, наводліў б'ючы яго па носе, зь якога пырснула юшкаю. Огненна стукнуў ён яшчэ яму чаравікам між ног і, нягледзячы на жывёльныя рык, паўтарыў гэта з усімі сіламі! Затым, выцягнуўшы з чыёйсьцы падарожнай сумкі вучнёўскую лінейку даўжынёю з паўметра, Сыцяпан кінуўся зь ёю на банду, амаль адсякаючы прыладаю вуха першаму з буяноў, які сеў, заваліўшы сабою дарогу. "Мілі-іцы-ы-ы-ыя-я-aaa!!!" — недзе енчыў галасіска. Сыцяпан, бы на дрыгвяніку, топчучы па сплеценых нагах адурэлага натоўпу, прагнаў двух, што адвалакалі пакалечанага. Баявейшаму зь іх дасталася ад яго ў дыхавіну, ад чаго той разявіўся й, усё роўна што плаўлены прут, хіліўся папалам... Уцалеў найменшы лабасты, каротканогі і сутаргава неспакойны; ён уцякаў. Сыцяпан, неспадзявана цэльна, аглуштыў яго сінім гаршком, які валяўся на падлозе, і раптоўна адчуў сваю стомленасць усім. Гудзела сумятня й лямант: "Рату-у-унку-у-ууу!.. Mi-i-i-i-цы-ы-я-aaa!!!"

Сыцяпан расчыніў дзъверы й асьцярожліва зыйшоў на прыступкі, пад якімі імчала зямля, паоечаная шпаламі.

Набліжалася станцыя. Яшчэ досьцік далёка беляхцеў цагляны будынак і паламанымі запалкамі стырчэлі сэмрафоры. Сыцяпан ведаў ад старых, што перажылі нямецкія вывазкі на работы: у такіх выпадках трэба скакаць зь бегам цягніка й добра перабіраць нагамі, каб страціць імпэт, ня бразнуцца вобзэмлю. Але гэтае яму не ўдалося; перашкодзіў чамаданік, які трэба было загадзьдзя выкінуць у вадхон.

Упаў ён, ажно яму ў галаве пацымнела. (Чамаданік адляцеў у поле, у канюшыну.) Балела Сыцяпану ў калене, там, дзе пашыралася дзіра ў нагавіцах. Пакульгваючы, пайшоў ён мяжою ў кірунку купы дрэваў.

Збоч ад іх, рассыпаўшыся ланцугом, ішлі праз збожжа прыгорбленыя постаці. "Аблава?!" Тыя чагосыці шукалі не адгінаючыся, і ён зразумеў, што яны выполваюць асot. Не жадаючы быць зауважаным імі, перабраўся Сыцяпан на другі бок чыгункі (цягнік на станцыі, было гэта відаць адсюль, усё стаяў).

Прымасыціўся Сыцяпан пад кустом, над мэліярацыйным ровам, у якім беднай ручайнай цякла чысьцюсенькая вада; ён пакаштаваў яе: патыхала яна балотам. "Ня мела баба клопату, дык купіла сабе парася, — асядала разьюшана сясьць у ім. Неверагоднае, як гэта я адлупцаваў столькі чалавек?! Былі ўсе яны салідна запраўлены гарэлкаю, аднак моцна дапамог мне ў гэтым вузкі калідор... Чорт шапніў мне зачатіць шайку! Палез я на дурманаў з-за халернай абыякаўшчыны тлуму, ягонай баязьлівасыці. Ня зьдзівіць мяне, калі на станцыі, акажацца, гуртам шкадуюць там тых лайдакоў ды спачуваюць ім бабы й дзяўчата, мужчынскі і ўкормленыя дзеецюкі, цэляя збродзіна паказных заступнікаў. — Сыцяпан распрануўся да бялізны й, намачыўшы насоўку, чысьціў плямы на касыцюме. — Хэ, ну й каўбой я! Адкуль і зьявілася ў мяне гэткая разбойніцкая справядлівасыць... Добра сумленна кусаю я, бо заўсёды ёсьць што праганяць, — на крысе яго пінжака ірдзела лапіна алейнага бруду. — Ужываныне наслідзя зъяўляецца пытанынем грамадзкай мэтазгоднасці? Калі так, дык я разграшаю сябе: прадэманстраўшы шматлікім асобам, што можна ня толькі ўціхамірыць хуліганаў, але й накласыці ім. Гэ-гэ, пры ўмове, што публіка не ўспрыняла мяне як дзівосу: жарты — гэтулькіх пабіў. Трапіла каса на камень! Жаль, што я ня выкрыкнуў: "За крыгуду дзяўчатаў і бабулі, ура, у атаку!" Цяпер, пэўна, кажуць людзі між сабою: гэткага бандыта мы яшчэ ня бачылі, ай-яй-яй... Не дай Бог, паночку, сустрэць яго на дарозе сярод лесу — цябе забе, а жонку тваю да паўсъмерці змушиць ды й напаскудзіць ёй на живот, адзеныне яе падзёртае на яліну закіне, каб ня мела ў чым на людзкія очи паказацца і ўзыняць шум. Так забаўляліся, пане, марадзёры, што рабавалі за фронтам. — З лужка выехала фурманка, груженая блішчастымі мяшкамі мінеральных утнаенняў; селянін крочыў побач яе, паганяючы ляйчынаю каня. — Як мне схавацца за малым голылем? Сыцяпан прыкінуўся загараючым на сонцы турыстам, што змарыўся вандраванынем. Адбылося іначай: хлебароб уехаў у нябачную палявую дарожку й зынік за ўзоркам. — Сьвішчу я, во, асталопень, у чужым палетку. Плакаць няма як і дамоў блізкі съвет..."

Сумленевіч пачакаў чарговага цягніка ў прыстойнай адлегласці ад глухога пэрону; у адвячорак. Яму надалей не зусім верылася ў тое, што, вось, ён лічыцца ўжо злачынцам, кімсьці, каго вышукоўваюць

ды ловяць, адзінкай, якая марыць аб зъмене твару й жыцьцяпісу, аб нерэальным; якая не баіща паўтарыць дзяцінства й маладосьць, забыўшыся на перавагі даросласці, яе паўнату. Сыцяпан таіўся за крушний каменьняў ля дзікай грушы, ня могучы дазволіць сабе разъмасыцца на забытай лаўцы за станцыйнай агароджай, зънявежанай. Сачыў ён за вокнамі; узбрываўся яму, што адтуль праглядаюць ваколіцу пільныя міліцыянты.

Даймаў яму холад. Хацелася есьці; ветрык прыносіў ад хатаў за ліпамі пахі вячэрны й сырадою. Па-немаўляцку дакучліва бляялі там авечкі. З-за паўразваленага плоту сядзібы ў садзе выбег хлопчык, запіхаючы сабе за пазуху, няйначай, яблыкі. Ён хутка падняў з лапухоў трантаваты ровар і пафінішаваў на ім да дрымотных загуменін. У калюжыне запушчанай сажалкі дзэрлася жаба. Дым з комінаў усьцілаў далінку, згушчваючы туманец.

Смутак пакінутага дзіцяці праявіў у Сыцяпанавай памяці сварку маці на яго, калі, абражаны яе поўхаю, адбягаўся ён за весьнічкі, на вуліцу, дзе пакутліва ўслухоўваўся, ці яна ня кіча яго вячэраць. Прыйдваўся тады, што гуляе: ражном рысаваў ля плоту рыбу, тлустага акунія. Працягвалася гэтак да зъмярканыня. Сябрукі, асабліва рыжы Віцька, зайдзросці Сыцяпану таго, што не дастанецца яму ад бацькі. ("А мой татка як ляснou мяне, во, тут, дык я аж скруціўся на месцы", — паведамляў рыжы.)

На пэроне зъявіўся дзяжурны руху. За ім калываліся пасажыры (гусяняты за квактухаю).

Фары паравоза, бы фантастычная пагоня, падкрадаліся зь цемрадзі, адкуль прыйшоў Сыцяпан.

У Беласток цягнік прыбыў глыбокай ноччу; звыш гадзіны прастаяў ён на разъезьдзе, сярод зарасьнікоў, у якіх пляў салавейка.

Сыцяпан, змораны дарогаю, нахабна стыніў на прывакзальнай вуліцы таксі і ўпраціўся на другога. Яму не ўдалося-б такое, калі-б п'яны тып, што вяртаўся ім з пагулянкі, не пазнаў яго, дзякуючы ўладжанай справе, зь якою ён прыходзіў да Сумленевіча. "Я ведаю, што вы, пане, не пазнаецце мяне, і нічуть не крыгудую на вас за гэта, — плёў ён Сыцяпану. — Усіх, хто прыходзіць да вас, запамятаць вам, вядома, немагчыма. Я гэта разумею. Вы, пане, добры чалавек, і таму, як убачыў я вас на вуліцы, адразу крыкнуў: "Станы!" Не, кіраўнік?!" — зъвярнуўся ён да таксіста, які не адказаў яму.

Дома ніхто ня ўстаў на прыезд Сыцяпана.

Кіра спала. Цесьць, начны госьць, нездаволена бурчэў за съцяною. Сыцяпан папоцемку распрануўся. Ён падумаў, што было-б лепш заначаваць яму ў знаёмага. Хаця-б і ў таго члена камісіі.

Балела Сыцяпану калена.

Кіра беспрытомна вымавіла незразумелае слова. Сыцяпан пачуў, што яна храпе, неглыбока. Каб заснуць, ён успамінаў нуднае. З вуліцы далятала бзычаныне запозыненай машыны й скакала па бібліятэчнай шафе ў пакоі лапінка съяцла ад электрычнай лямпачкі на слупе, што насупроць акна. "Яны, у цэнтры, прызываеная да падатлівасці людзей, якіх выклікаюць да сябе. Ня лічацца зь імі? Звычайна, ня лічацца, і ўсё! Шукаюць яны кія на старшыню? Няхай. Я ня буду чаранком іх палкі! Да чуліся там пра мае разлады й, бачыш, надумаліся пакарыстацца мною, пакуль хаджу я па волі... Гідасьць!"

Дагэтуль дасьведчанае Сыцяпанам уяўлялася яму благім сном, які, некалі не без зацікаўлення, выслушаюць у кампаніі. Таварыскасыць урадоўца наглядаецца ў настроі сяброўскіх п'янак, што наладжваюцца ва ўтульным пакоі юрыдычнага дарадніка каапэратыву, да якога рэдка заходзіць начальства. Або ў габінэце загадчыка няважнага сэктару, асобы з вышэйшай адукаций, пра якую вядома, што ўжо нічога не чакае ад будучыні.

25

Працавалася Сумленевічу ў гэты дзень лёгка. Бываюць моманты, калі справы амаль самі афармляюцца — дастаткова дакрануцца да іх сваёй актыўнасцю. Дзейнічае закон шчасльівага зьбегу акалічнасцяў, які называюць съпеласцю сітуацыі.

Ён закончыў аналіз стану разъвіцця паслугаў у бельскім аддзеле. Пісаў дакумент зь перапынкамі; не хапала Сыцяпану агляду, што не дазваляла яму скарыстаць прыдатнасць падрабязных звестак. И толькі ў гэты дзень, раптам, усё сталася яму зразумелым і ясным. (Справа здача камісіі, яе значэннне як бы паменшала ад таго.)

Калі цесьць зьявіўся перад вячэрай — Кіра дзесьці працадала — Сыцяпан прыкінуўся хворым і папрасіў у цешчы таблетак ад галаўнога болю (яна мела іх цэлую аптэку).

Браўся Сыцяпан чытаць кніжку, наўздагад, калі ўзынялася сварлівая гутарка...

— Што ты сабе думаеш? — загаварыў да Сыцяпана цесьць, прыглядаючыся да ягонай кніжкі, бышцам муляр да цэглы. — Рабіштось, каб цябе не зьеў! Чаму ты не пагаворыш са старшынёю, га?

— З кім?

— Яшчэ пытаеш — з кім, гаўняк ты!

— А ён — сыфілітык!

— Ты заглядаў яму пад хвост?

— Даволі паглядзець на яго нос...

— Ня совай, маці, свайго языка, куды ня трэба, — адсек ён старой, якая, Сыцяпан добра таго не дачуў, бараніла зяця. — Я бачыўся з бухгалтарам, сказаў ён да Сыцяпана.

— Я не прасіў вас аб тое.

— Слухай, Сыцяпан, бухгалтар падлічыў, што страты ад твайго падпалау машыны складуць каля пяцідзесяці тысяч, менш, чымсыці спадзяваліся. Вядома, страхавальнае бюро...

— Дадасьць.

— А каб ты ведаў тое.

— Ну й няхай.

— Што — няхай? Будзеш ты плаціць, як за кавалерскае дзіця, старшыні за шкоду.

— Буду.

— Як гэта — буду?

— Звычайна, плаціць.

— Але, паслухай: у страхавальным бюро працуе твой калега, Антон. Ён ведае цябе, памятае, разумееш? Вы, ну, вучыліся разам...

— Не памятаю такога...

— Чорт, а не чалавек! Чаго ты, урэшце, хочаш?

— Мне баліць галава.

— Яна табе яшчэ ня так забаліць!

— Чаго вам трэба ад мяне?

— Ты, паслухай, узяў маю дачку, і я не дазволю на тое, каб яна пакутавала за табою! Ты — мужчына! — павінен клапаціца пра дом, сям'ю, дабрабыт. Мець жонку — гэта табе не раскоша. Гэта абавязкі! Беручы бабу, трэба ведаць, што робіш...

Сыцяпан не аказваўся. Яму хацелася пашчыпаць старога зласылівымі слоўцамі наконт яго паводзінай. Ён, аднак, раздумаў, паўстрымаўся. Гэта супакоіла іх, абодвух.

— Я ведаю, што раблю, — сказаў Сыцяпан.

— Наўрад, — адказаў яму цесьць і закурыў моцную папяросіну. Ён, наогул, мала курыў або й зусім. — Як, скажы, з табою гаварыць?..

— Выкруціцца ад пакаранья я не могу. Гэта абазначала-б мне папасыці ў залежнасць. Хочаце, каб я быў мужчынам, і, адначасова, намагаецца зламаць маю цьвёрдасць, кінуць мяне на калені перад начальнікамі, перад бухгалтарам, які заварвае гарбату старшыні, перад калегам, які, чаго добра, будзе разносіць па горадзе съмехі пра мяне. Нашто?

— Дзе тут у цябе сесыці? — стары разгледзеўся наўкола і ўзяў крэсла, што стаяла перад тэлевізарам. — Мы, Сыцяпан, гаворым пра рознае. Твая фанабэрый давядзе цябе да турмы!

— У мяне — фанабэрэя?

— Ага, у цябе.

— Нечуванае! Мы, можа, сапраўды гаворым пра рознае?

— Так, але ня ў тым сэнссе, пра які ты думаеш.

— Дык у якім-жа?

— А ў такім, што табе, брат, напляваць на лёс чалавека, які даверыўся твайму слову.

— Ах, які высокі тон, — Сыцяпану дранцьвела барада. — Але, прабачце, не магу съязміць, калі я даў слова? Я ведаю, каго вы маєце на думцы...

Цесьць перрабіў яго:

— Запамятай: разводу ня будзе! І ты будзеш танцеваць так, як табе зайграюць, — яго зренкі засмужыліся. — Ўачай, зробяць зь цябе кашу!..

Цесьць схапіўся й пачаў хадзіць па пакоі, гледзячы сабе пад ногі. Сыцяпан, закрыўшы кніжку, сказаў:

— Я разумею ваш неспакой, але вы зашмат сабе дазваляце ў вадносінах да мяне. Прытым, вы не жадаецце заўважыць, што я, усё-такі, не буйн. А калі ўжо нехта павінен баяцца суду, дык ня я.

— Ведаю, ведаю я твае ідэйкі, — ён спыніўся перад Сыцяпанам. — Хто мог падумаць, што ты паверый у іх, як баба ў чорта? Гэта-ж у галаве не зъмяшчаецца! Трэба быць дурнем першага гатунку, каб наважыцца на такое... Ах, з кім я гавару, — ён няўмела загасіць папяросу. — Шчасьце, што ў вас дзяцей няма, а то было-б — хоць ты аб печ галавою... І як думаеш ты далей жыць з гэткімі мазгамі?

Сыцяпан прайшоў у калідор, абуўся там і зьняў зь вешалкі плашч. Цесьць выйшаў за ім.

— Ты што? Ня хочаш са мною гаварыць?

— Мы ўсё сабе сказалі.

— О не, хлопчык, мы іначай пагаворым. — Ён адабраў Сыцяпану плашч. Дакладна разважым разам усе "за" й "супроць". Як у судзе. Ужо час.

— Калі ласка, — Сыцяпан: "Няхай толькі пачне ён рабіць зь сябе дабрадзея, дык тады я растапчу яго!.."

Пасядалі яны неяк урачыста.

— Ты, Сыцяпан, адукаваны чалавек. Зразумееш мяне. Прынамсі, зразумееш, стары заціснуў далоні ў вадзін кулак. — Так я лічу...

— Абяцаю вам.

— Па старайся, галубок. Гэта будзе ў тваіх інтарэсах.

— Не сумняваюся, — іранічна ўсміхнуўся Сыцяпан.

— Съмейся ты, съмейся... Старому прызнаеш рацыю. Я, у маладосьць, таксама ня быў лепшы. Ну, так, — цесьць паглядзеў у вакно. — Табе трэба пагаварыць з калегам са страхавальнага бюро. Зарараз гэта самае галоўнае. Суд возыме пад увагу суму стратаў...

— Мы, здаецца, меліся весыці гаворку больш прынцыповую, — прыпомніў цесьцю Сыцяпан.

— Хочаш?

— Хачу.

— Ну добра, — цесьць усеўся выгадней. — Добра. Справа, вось, выглядае так: захацеў ты, сынок, зажыць бяды й гэтак яно будзе.

— Калі я захацеў таго, дык нашто перашкаджаць мне ў гэтым?

— Ты — усур'ёз?

— Усур'ёз, — Сыцяпана ахоплівала незразумелая весялосыць. — Вы, хіба, не пераканаліся ў тым?

— Сыцяпан, — сказаў цесьць, і жылы на яго шыі павяроўчалі. — Калі ты ня зъменісься, дык давядзеща табе пакінуць наш дом.

— Нам дадуць кватэру няхутка, — ён адказаў яму паслья некаторага маўчаныня. — Чарга за імі надта-ж вялікая, а знаёмых у будаўнічым каапэратыве ў вас, дарагі цесьць, няма.

— Ну...

— Не прападзэм, бацька...

— Гавары за сябе.

— І за Кіру.

Стары скрыўся й нешта прамармытаў.

Зъявілася цешча.

— Хадзеце вячэраць, — сказала яна, акінуўшы іх чуйным позіркам.

— Дурыш нам галаву! — вызьверыўся на яе цесьць. — Мне цяпнер не да ежы, сказаў ён жаласьліва. — Яго кармі! — кіўнуў галавою ў бок Сыцяпана. — Яму трэба многа есьці, каб мець сілу ваяваць за праўду...

— Дзе Кіра? — запытала Сыцяпан.

— Павінна ўжо быць дома, — адказала яму цешча й хуценька павярнула назад. — Ідзеце, пакуль гарачае...

Сыцяпан устаў. Цесьць гняўліва прыгледзеўся зяцю.

— Рабі як хочаш, Сыцяпан, — кончыў ён гаворанае. — Я табе ня вораг. Сказаў, што думаю: губіш ты сябе. За нішто губіш! З дурноты! Думаеш, што камусыці ты гэтым дапаможаш? Съвет выратуеш? Съвет пасьмяеца зь цябе, пасьмяеца й спакойна сядзе сънедаць. А ты — у турму! Так. Такія, як ты, не павінны жаніцца, блытаць жыцьцё іншым. — Ён памаўчаў. — Я не пахваляў Кірынага выбару... Прадчуваў...

— Дзякую, цесьць, за шчырасьць.

— От, няма за што, хлопчык. Не дай Бог жыць з тваім характарам.

— Дачка падзяляе вашы думкі? — запытаў Сыцяпан. Па яго нутры дрыготкай хвалій прабег холад. "Гэта было непатрэбнае пытаньне. Стары здагадваецца, што паміж намі няма згоды. Больш таго — узынік разлад або й варожасьць... Ён ведае! Кіра раструбіла й па знаёмых. Зъмянілася яна, сыцётчала. Я кахаю яе зараз дзіўна, што й называеца прызвычаенасыцю, той абыякавасыцю, якая, быццам вада, залівае агонь пачуцьцяў, радасыці..."

— Я не пытаў яе.

— Што?

— Кажу: ня ведаю, якой думкі Кіра пра цябе, — паўтарыў цесьць.

— Ну, хадзэм есьці, раз маці нас кліча, — і ён накіраваўся ў кухню, па-качынаму.

26

Потым Сыцяпан бесьперашкодна выбраўся на шпацир. Старыя як быццам усыце шыліся гэтым, усё роўна што разывітаньнем з госьцем, які ўжо абрыд. Ідуны сыцямнелай вуліцай, у яе канец, пад выганы, Сыцяпан рыхтаваўся канчаткова вырашыць тое, што надоўта засташніца важным яму. Сыцяпану было неабходна пераўсвядоміць сутнасіць свайго каханыня да Кіры. У ёй назіралася штораз мацнейшая схільнасіць да ўладарніцтва, уласыцівая жанчынам, якія, выйшаўшы замуж, жывуць пры бацькох, знаходзячы ў іх штодзённую апору сабе. ("У мяне пачаткі сірочай хваробы..." — закліў з сябе Сыцяпан.)

Зрабілася яму лягчэй.

Навокал трываў бязлюдны спакой. Хітра міргаючы, падпаўзалі агні вялікага гораду, акружалі Сумленевіча ад флянку, як бы падзіцячаму гуляючы ў вайну. У вадлеглай цемені прасоўваліся сьветлячки машынаў з запаленымі фарамі; аўтобусы, бы парваныя пацеркі, скоўзваліся ў зарнічную адтуліну Зялёной алеі.

Сыцяпан пачуўся далёка й добра.

У балотцы за начальніцкімі агародамі квакала жаба. У садовай глушы съвяцілася ваконца альтанкі. Неўзабаве яно пагасла, але на міг зноў загарэлася, быццам сыгналячы пра небяспеку. Ветрык даносіў адтуль ахапкі бесклапотнай гаворкі ў заканчэнне прыемна праведзенага вечару. І, вось, разыходзяцца там. Двое. Мужчына і жанчына.

— ...будуць чакаць, — нешта сказаў мужчына.

Жанчына засымялася.

— Пусыці, досыць! — папрасілася яна. Яшчэ сказала, а потым: —!дзі ўжо. Мяне ня трэба праводзіць. Чуеш? Ну, па, бывай... Буські.

Сыцяпану здалося, што гэты голас ён ня раз чуў. "Чыясыці жонка?" — падумаў ён, менавіта, аб шлюбнай здрадзе.

"Падгледзець мне чужую бяду? Чаму-б не? Сам-жа я жанаты, і хто дасыць заруку, што ў цябе ня здарыцца падобнае? Толькі, ці гэта не абарона табою пляткарскай цікаўлівасыці? Ах, чыненае знаходзіць апраўданыне", — Сыцяпан з салодкім неспакоем у грудзях чакаў прыбліжэння постаці; яго засланяў кусыцік. Яму нават уявілася, што якраз ён, Сумленевіч, тут усяму прычына: спакушае суседачку, каб вывесыці яе на пухкі луг і зацалаваць там да бяспамяці, шукаць у ёй таго, чаго ня можа даць яму Кіра...

Жанчына прайшла. Яна зълёгку спатыкнулася й ціха ўскрыкнула ад таго, пастаяла, бышчам прыслухоўваючыся нечаму падазронаму. Сыцяпан стаіў дыханыне. Калі-б яна рушыла ў кірунку на яго, дык уцякаў-бы ад яе ўніз, дзе багонца й нізкаросл^і алешик. ...Асьцярожна памаячыў ён за ёю. "Яна жыве недзес тут..."

З вуліцы насупроць, зігзагам, вылазіў матацыкл, на якім п'яна гарлапанілі. Згледзеўшы ў пражэктарным съятле самотную грэшніцу, тыя спрабавалі падехаць да яе й, струціўшы раўнавагу, перакуліліся на сярэдзіну дарогі; матор, трохі пахрыпейшы, заціх.

— На-а-ага-aaa!!!.. Янэк, нага!.. — якісці зь іх стагнаў, і, у непагашаным бліску, мітусілася пужліва растапыраная людзіна, кідаючы на бліzkія хаты дапатопныя цені.

Ва ўцякаючай спутаным крокам модніцы Сыцяпан — вачом сваім ня верачы! пазнаў Кіру! Па галаве пазнаў ён Кіру, па ніжэйшым левым плячы яе і па адзенъні. Па аглядцы, хоць яе не ўлавіў ён у яркай смузэ. Гэта была яна! Ён раней прадчуў — па голаое, па съмеху задаволенасыці мужчынам, калі вылувзвалася яна зь яго рук, з абдымкай...

Даганіць Кіру?

Увайшоў у маладую збажыну...

Памакрэлья ад расы нагавіцы прыліпалі яму да лытак, ногі грузнулі ў рыхлай ралыі. На Самулёвым пагорку старажавала вышка, за якою маленечкімі іскаркамі папярэджвала пра сваё йснаваныне высакавольтная лінія.

"Кіра гэта — там? Я ператомлены, у мяне дрэнна са зрокам, дажыўся я жахлівай трызны! Ня можа таго быць, каб у алтанцы, у доміку, у той цацачнай будцы, зь якой напамаджаныя морды абнюхваюць вяргіні ды языміны на загоніках, яна зыходзілася з кімсыці, каму, пэўна, напляваць на яе, на мяне, на ўсё! Зь якім-

небудзь засранцам, залатавусным набабнікам або сынком багатага бацькі, Сыцяпан абмацаў кішэні ў пошуках папяросай. — Не гарачыся, Сумленевіч, пачакай: ідзі, паглядзі ды запамятай нумар сядзібы, агароду, і правер у адміністрацыі, хто там гаспадар. Тады ўжо й думай. Ня стой ты, а яшчэ лепш бяжы за жанчынай, яна адыйшла не далей, як на сто крокай, і сачы за ёю, каб упэўніцца, ці Кіра яна? Спатрэбіцца — перапыні яе, нешта прыдумай, каб, у выпадку памылкі, сказаць ёй: выбачайце. А калі, усё-такі, акажацца, што яна... ну..." — ён павярнуў наўскасы, папоцемку абмінаючы клічучых на дапамогу. Каля платоў наскочыў на Сыцяпана сабака, чорны як нач, зь белым грэбенем зубоў, і, дастаўшы абцасам па носе, працягла заскавытаў.

На ненармальна апусьцелай вуліцы Сыцяпан пабег, з радасцю сыцвярджаючы, што наперадзе нікога няма.

Дома зьдзівіла Сыцяпана ня тое, што Кіра даводзіла сябе да парадку, вычышчваючы спадніцу й папраўляючы прыгожую прычоску, але — яе вочы. Пасыпешна зачыніўшы за сабою дзвіверы, ён сказаў: — Добры вечар, Кіра.

Паміж імі, мажліва, няхутка дайшло-б да пераломнай размовы, й, некаторы час, маўчалі-б яны кожны пра сваё, калі-б не яе ўмельства валодаць сабою, на хаду пазбывацца разгубленасыці.

— Дзе гэта ты быў? — адказала яна на яго прывітаныне. — Глянь, якія ў цябе нагавіцы! Мо' валяўся...

— Я не тваёй натуры, — адсек ён.

— Што ты маеш на ўвазе?

— Хочаш ведаць?

— Ня скажаш мне?

— Падумаю, — Сыцяпану ўсё здавалася, што ўблытваеца ён у лішніяе. І непапраўна шалёнае, у чым будзе потым шкадавацца.

— Дзякую табе за тое, што хоць у дачыненні да мяне ты думаеш, — зъедліва адказала яму Кіра. Гэта быў яе намёк.

Сыцяпанам панесла:

— Я не пацярплю, Кіра, твойго зазнайства, круцельства й, наогул, адносінаў да мяне звысоку!

— Го-го, — паківала яна галавою, не адхіляючыся ад люстра. — Ты дасканала ахарактарызаваў сябе. Не дасыціпна, праўда, ды затое коратка. Наступную тыраду прашу вымаўляць цішэй — людзі съпяць.

— Можаш мне сказаць, дзе ты была? — ён запытаў яе амаль шэптам. Яму перасохла ў горле.

— Пра тое-ж я запытала цябе, — зашаптала яна, крыўляючы яго зь неспадзянай весялосыцю.

"Яна шчасльвая!" — зразумеў Сыцяпан. Ён нахіліўся, каб разбуща (ад запэцканых пантофляў адвалываўся камякі гразі). З-над вушэй выцякаў у яго пот, утвараючы на барадзе кроплі.

— Я, Кіра, хадзіў на шпацыр і бачыў, як вывалиліся тыя два на мататыклі... — ён паглядзеў на яе спадылба, ня могуучы развязаць шнуроўку, якая безнадзеяна зашмаргнулася.

— Вывалиліся?.. Дурні!

Гаварылі яны далей шэптам. Ды ня гэта ўразіла Сыцяпана; яна, адразу прыкметіў ён тое, страціла на сваёй самаўпэўненасыці і ўзялася, зусім бяз сэнсу, прырэзываць свае маліваныя пазногі. І ўся яна неяк адразу стайліася.

— Я клікаў цябе, — махляваў Сыцяпан. — Ты ня чула мяне?

— Не-а, — Кіра ня здолела сабрацца ў сабе, пstryкала манікюрнай прыладаю, прыкідваючыся ўважлівай да робленага. — А дзе ты мяне клікаў? — яна не падняла галавы. У яе чырванела шчака.

— Калі ты не пачула, дык рэшта няважная, — адказаў ён галасьней: "Божа мой, я суджаю сябе тым, што Кіра не захлусілася? Што ёй не ўдаецца вылгацца ѹ яна выдае сябе? У яе няма прадуманай хітрасыці, якая зынішчае пачуцьці. Але, што здарылася?" — Кіра, скажы, ты разылюбіла мяне? — Сыцяпану падабалася расейскае "разылюбіла". (Маці, часамі, съпявала падчас сваяцкіх застольляў пад Беластокам...)

— Гэта што? — адказала Кіра. — Новы варыяント тваёй барацьбы за шчасльце? Ці мо' гэта спроба перавыхаваць жонку, якая зазналася? Шантажам! — яна падыйшла да шафы. — Адыйдзі, дай мне месца...

— Гэта спроба, Кіра, запытаць цябе, чаго ты сядзела ѻ доміку на агародах? — выказаў ён слова, якіх баяўся. Яна павярнулася да яго з адчайнасцю ѻ вачох:

— Ах, во, што цябе мучыць... Сочыш ты за мною? — глуха крыкнула яна на яго. — Нічога лепшага ты ня ўмееш рабіць?! Чалавек вялікай амбіціі, ха-ха, зважае, каб ня стацца раганосцам, ха-ха-ха... Маніфэст усекаапэратыўнай рэвалюцыі павесіў ён на цывічок і стрымгалоў паймчаў за нявернай палавінай, каб адпужаць ад яе ѻ поле магутнага адзінца, што самотна рожкае ѻ разорах. Які ўпадак!

— Жартуюш! — бляеў Сыцяпан.

Ён, пастрашнелы, выпрастаўся ва ўвесь рост.

— Гэта ты жартуюш, калі ня ведаеш таго, — яна падстушлася да яго ўпрытык. — Заводзіш гульню ѻ дабрадзея, за якую іншыя плацяць. Табе няясна, га? Ах, табе нішто й ніколі ня будзе яснае, — Кіра раптоўна адварнулася ад Сыцяпана й выйшла ѻ пакой, скідаючы зь сябе блузку. — Няшчасная я...

— Адну хвілінку, — пратэставаў Сыцяпан. — Ты, Кіра, мае справы кінь і адказвай на пытаныні. Чуеш?

— Што гэта значыць, твае справы й мае справы?

— З кім ты сустракаесься?

— Хочаш запытаць: каму я яшчэ даю, апрач цябе?

— Не грубіянь...

— Ты, Сыцяпан, мае справы таксама кінь, — яна аглянулася на яго ад атаманы. — Так будзе нам лепш.

— І гэта гаворыць мая жонка?

— Як і ты, мой муж...

— Я маю права ведаць...

— Як і я, чаму ў цябе мокрыя нагавіцы!

— Ішоў я цераз збожжа...

— Прытуляючы дзеўку да грудзей?

— Якую дзеўку?! Я... я...

— Ведаю — ты нюхаў за мною, бы чырвананосы сышчык, — сказала Кіра са спакоем. Яна расьцігала пасыцель.

— Ня буду я з табою спаць.

— Слушна. Другім быць — ня гонар.

— Хто ён?

— Малады, моцны і съядомы сваёй мэтвы.

— Гэтай мэтай зьяўляесясь, вядома, ты?

— Яму — так.

— А табе — ён?

— Не.

— Не?

— Не.

— Дык хто? Або — што?

— Не, хто. Ты!

— Я?

— Ага.

— Скажы мне гэта яшчэ раз, — ён заціснуў кулакі.

— Калі ласка: ты!

— Як гэта я павінен разумець?

— Звычайна, стасуючыся да тваёй тэрміналёгіі — зло перамагаю я... злом!

— Ты, мабыць, п'янай?

Сыцяпан нацэліўся ўдарыць Кіру па шыі, ззаду. Перашкодзіў гэтаму вокліч цешчы: "Лягайце вы спаць! Ужо noch съвятая!"

— З маладым можна прахліснуць і паўлітра, — Сыцяпан сказаў гэта Кіры з абыякавай іроніяй. — Тады адбываецца съмялей...

— Так?

— Пытаеш?

— У вопытнага — чаму-б не?

— Кіра, не рабі зь мяне такога, як сама ты.

— Згодна. Хоць адно з нас захавае чысыціню.

— Я цябе не пазнаю, Кіра. — У яго галаве мацнёў шум, і, ад слабасыці, яму падкошваліся ногі. — Што з табою?

— Сачыў-жа — ведаеш.

— Але: чаму, чаму?

— Чаму? — яна зыняважліва надзымула губкі. — Бо я не жадаю стацца саламянай удавою! Не разумееш, што я ратую цябе ад змураванага яшчэ за царом беластоцкага цэнтрала? — Кіра спалохана змоўкла; энергічна падбіла падушку, ажно пасыпалася зь яе пер'е.

— За што?!

— За абняслаўленыне старшыні ўчынілі-б яны табе наступны суд. Съведкі ўжо падрыхтаваныя. І дакумэнтацыя.

— Дакумэнтацыя? Якая?

— А такая, на падставе якой было-б табе даказана, што ты публічна ганьбіш добрае імя кіраўніка ўстановы, трэба дадаць, узорнай установы. Сыцяміў?

— Гм, — зьдзівіўся Сыцяпан.

Кіра расшпіліла станік.

— Ёсьць пісъмовыя паказаныні наконт таго, як ты ляпаў языком розную ерась ды неверагодніцу пра кааператыву і яго старшыню, актывістаў і кіраўнічых работнікаў, у рэшце рэшт, і пра асобы, выконваючыя ўладу... Яны, твая сябрына, на ўсе чатыры капыты каваныя, Сыцяпан, — яна апусціла майткі й, голая, скамандвала: — Падай мне піжаму, я памылося...

— Хі...

"І як цяпер цалаваць яе, адбымаць, туліцца? Гэта-ж будзе ашуканае каханыне! Падробленае яно, бы мёд ад пчолаў, якіх круглы год кормяць нечым штучным, цукрам, — боль пранізаў Сыцяпана, быццам пазалетася, перад вясельлем, калі, пакутуючы ад запаленныя падкосыніцы, апышнouся ён у інстытуце зубной хірургіі, дзе з дапамогай доўгіх шпілек праводзілі яму блякаду нерваў сківіцы. Халодны бол! — А з кім-жа яна? Божа, дай мне цярплівасыці! Стары гаварыў, што разводу ня будзе. Мо' й ня будзе?.. Прыйзналася яна аднаму мне? Я-ж кахаю яе, халеру! — Сыцяпан заплакаў нема, па-мужчынску. — Ну, Кіра фізычна аддалася... Якая розыніца — ва ўяўленыні ці фізычна? Або хіба раз я марыў пра тое, як гэта наваліцца-б на тую ці іншую прыгажуню! І, несумненна, сталася-б яно так, калі-б была на тое

нагода. Але з жанчынай, кажуць, іначай... У яе не бывае раздваення душы й цела, у ёй гэта — адзінае. Яна, чаго добраға, гатовая спадабаць і гвалтаўніка, калі ён прайвіць невядомае ёй умельства. Гм, да чаго-ж можна дадумашца! — ён выцерся насавой хустачкай, бруднай і прапацелай. — Kіра хоча мяне, й гэта самае галоўнае. Ды чаму яна пайшла да якогасыці мужчыны? Кажа: гэта я ратую цябе! Як? Даючы раскошу камусыці, хто намераны спляжыць мяне? Каму, каму, каму, чорт вазымі??!"

Kіra вярнулася з ваннага.

— Зачыні, Сыцяпан, акно. Я распараная, магу застудзіцца, — загаварыла яна, як бы ў нічым не бывала. — У нас працякае кран. Ты пазвані ў адміністрацыю, каб далі новую пракладку. Не забудзь таго, Сыцяпан.

— Ага...

— А працу давядзеца табе зъмяніць, — Kіra вярнулася да недаказанага. — I то зь першага. Заўтра пагаворым аб гэтым з татам. Хадзем ужо спаць. Позна, па ілбе й носе расшмароўвала яна сабе крэм.

"Вада супакойвае", — Сыцяпан нічога не адказаў ёй.

Яна дадала:

— I я вазьму сабе працу.

— Ты, Kіra, ужо працуеш.

— Перастань, Сыцёпа! — ablіa яго гнеўным позіркам. — Не мая ў гэтым віна, і трэба забыць...

— З кім ты дабілася таго?

— Я не казала табе?

— Не.

— Са старшынёю.

— З гэтым падлам?!

— А з кім ты думаў?

— Гэта яго агарод там? — дапытваўся ён. Адчуваў Сыцяпан, як у ім усё недзе апускаецца, як мярцьвеюць яму ступні і дзеравянее патыліца, па— дзіцячаму дрыжыць барада.

— Яго.

— Я заб'ю цябе, Kіra.

— Але перад тым — пасыпі.

— Kіra-a!!.

Яна схапілася.

— Мама!! — крыкнула Kіra, упёршыся плячыма ў съянуну. — Не дурэй, Сыцяпан, ну!

У дзьвярох зьявілася цешча. Яна шмат чула, й гэта было відаць па
яе зусім ня сонным твары.

— Чаго ты хочаш ад яе? — старая грузна прасунулася дапераду. —
Ня муч ты нас! Адкуль і ўзяўся ён такі? Ах, Божа мой, Божа!..

— Хто каго тут мучыць?! — выскаліўся Сыцяпан.

— Ты што хацеў ёй зрабіць?

— Даць, курве, па мордзе!

— Што ты сказаў?! — загрымеў з глыбіні спальні цесьць.

— Тата! — віскнула Кіра, й гэтага было ўжо дастаткова.

Сыцяпан ступіў да жонкі й замахнуўся на яе.

— Стаянь!!! — цесьць з ашаламляльнай лёгкасцю падскочыў да
Сыцяпана й схапіў яго за грудзі. — Табе жыць абрываць, га?!

— Пусьцеце-е! — вытузуваўся Сыцяпан. — Я йду ад вас.

— Нікуды ты ня пойдзеш, паганец! — прасіпеў стары.

— Але. Змарнаваў дзяўчыну, й цяпер ён пойдзе сабе гуляць, — са-
катала цешча. — Хто яе зноў замуж возыме? Разумны які знайшоўся!

— Я болей ня муж ёй.

Кіра закурыла. Яна выглядала на курку, якую выгналі з
рассадніка; ад крыўды забылася выкryгчаца.

— Ну, гаўняк, абсяждзь, кажу табе! — цесьць цяжка адступіўся, як
бы спадзяючыся разьюшанай бойкі. — А ты дзе ўночы цягалася?! —
вызвіверыўся ён на дачку. Сыцяпан здагадаўся, што стары
карystаецца прыёмам нікому не прызнаваць рацыі; знакаміта
сузіштвую ён авантuru. — Куды ты бегала, цябе пытаю?!

Спрытная, Кіра вінавата маўчала.

— Ну, Кірачка...

— Выйдзі, Алльбіна, — цесьць у гневе называў старую Алльбінай,
пасыля чаго яна не адзвывалася. З гэтым імем звязаная, відаць,
абразылівая ёй прыгода.

Наступіла цішыня, у якой чуліся перабрэхі сабакаў у панадворках.

Калі засталіся ўдваіх, Кіра сказала:

— Сыцяпан, выслушай мяне да канца.

І гэта паўстрымала яго.

— Слухаю.

— Памятаеш, Сыцяпан, як старшыня гасціяваў у нас у Каляду?

— Так.

— Ён быў тады адзін.

— Так.

— Бяз жонкі.

— Каб прымерыщца да цябе, — упікнуў яе Сыцяпан.

— Тут і ўся загадка, — Кіра не прыняла яго выкліку.

— Якая?

— Ён — імпатэнт, — сказала яна грубую дурноту, але з крышынкай зьдзеклівасыці на вуснах.

— Гэты буйвал? Не хлусі, Кіра! — ухапіўся ён за нешта нечуванае.

— Сыцяпан, — яе аблічча пасуровела. — Я не здрадзіла й ня здраджваю табе. Прашу: павер ты мне. І калі-б ня гэтая няшчасная выпадковасыць, нам лягчэй даўся-б той паварот жыцьця, на якім абоем мы апынуліся. Я учыніла табе, Сыцяпанка, гідасыць не таму, што яна сапраўды адбылася, але таму, што ты наткнуўся на яе.

— Усё роўна, што на каровін ляпняк, — ён зласыўвіў ёй. Яго хіліў сон, і гэта была добрая пазнака.

— Бачу, што няхутка мы зможам быць сардэчнымі сабе.

— Сардэчнымі? — Сыцяпан усыміхнуўся пад ногі. — Столікі разоў мы сказалі сабе ўсё, што было галоўным кожнаму з нас паасобна... Суду, значыць, ня будзе?..

— Ня будзе, Сыцяпанка, мілы мой! — ажывілася Кіра. — Старшыня накіруе справу так, што страты ад падпалау яго машины акажуцца невялікімі й цябе засудзяць толькі ўмоўна...

— Цудоўна!

— Съмейся ты з суду, які абыйдзецца без турмы! Дадуць табе, скажам, тых умоўных восем месяцаў, ну, год. От, скажаш суду, што незнарокам... Зрэшты, дакладна абмяркуем яшчэ...

— Са старшынёй?

— Ня будзе ўжо патрэбы гаварыць зь ім, Сыцёпа.

— Пазлавалі, пазлавалі, і пасыцелька пагадзіла іх — заўтра скажа пра нас твая маці. Маладыя, зялёныя... Вырастуць, дык і скора пацьвярдзее ім. Да Кірушкі маёй дабраўся сівы дзед, ды што ён мог зрабіць ёй, дзеўцы як рэпа. А зяцёк, булава, як ня вырачыўся на яе, быццам сямёх яна на сабе вазіла! І было гэта за што, Албіна, га? Свары, крыкі на цэлую вуліцу... Людзі падумалі пра ліхое, — крываў Сыцяпан.

— Адстань ты ад маці.

— Эт, нічога благога я пра яе асабіста не сказаў.

— Слухай, дарагі: пасыль бойкі рукамі не махаюць. Спрабуй ты пабыць справядлівым і дадумайся да таго, што ва ўсім гэтым рызыкую я й толькі я! Па ўласнай, непрымушонай волі.

— У мяне, Кірушка, узьнікла зараз дапушчэнне, што ты вынайшла аргумент, надта-ж зручны табе аргумент, якім пакарыстаесься, калі Бог дасыць табе здароўе, зь любасыцю. Прый майм характеристы нагоды для таго, ой, будуць.

— Сьвінья!!!

— Асьмельваюся заўважыць, шаноўная дама, што ўжылі вы слова жаночага роду, якое ня надта падыходзіць да мяне, мужчыны. Але я разумею вашу заклапочанасць: як-жа прыграўнаць мяне, напрыклад, з...

— Сыці-і-хні-іі!!! — яна заткнула вушы, й зъ яе вачэй сыпаліся сълёзы, трохі як у лялькі, якую вырабляюць немцы. — Сыці-іхні!.. Сыціхні...

Цешча ўрачыста прачыніла дзъверы.

— Дакуль ты, Сыцяпан, будзеш гэтак зъдзеквацца над ёю, — прамовіла яна.

— Шок, — тлумачыў старой Сыцяпан, — паскудны шок у яе, якіх тысячы штодзень. Аміяку ёй, Кіры, пад нос! Няхай дыхне ім, дык у момант зренкі пакруглеюць ёй. Ого, аміяк. Зараза! — гаварыў ён са сцішнаватай дабрадушнасцю. — Ну, я пайшоў...

— Дочанька, Кіранька, ты чуеш мяне? Кіра, ня трэба... Ну, ня трэба... Ляж, а я каля цябе, ну, ціха, ша-а... Вось так, адпачні... Я пагашу съяতло...

27

Сыцяпан беспамылкова трапіў у вагарод старшыні. Ён узламаў съмешны замок на хісткіх дзъярох алтанікавага доміку, запаліў лямпачку ў ружовым абажуры, распрануўся да трусоў ды разълёгся на турысцкім ложку са скрыпучымі спружынамі. Губы съпякліся яму ад смагі; ён устаў, каб напіцца вады з крану, й, тады, угледзеў банку з фарбай. Пашукаў пэндзля, зъдзертага й шырокага; ім напісаў пад столю СТАРШЫНЯ + КІРА, а знадворку — ад вугла да вугла — ІМПАТЭНТ. (Эмаль абцякала, дарабляючы літарам съцёблы; Сыцяпан некалькімі падоўжанымі мазкамі вывеў гарызанталь, прыдаючы ўсяму выгляд дзівацкага квяцістага арнаманту.)

У якімсьці задворку съпяваў адурэлы певень. І не знайшоўся другі, які — б адказаў яму.

На ўсходзе паясьнела неба, і Сыцяпана змарыў сон.

Адзін з тых сноў, падчас якіх не было яму адпачынку; галава запаўнялася думкамі. "І што ты пра ўсё гэта скажаш? — пытаў Сыцяпан у Сыцяпана, якім ужо перастаў быць. — Твая Кіра зусім не дзіва нейкае, — азвайся той Сыцяпан. Мая, напрыклад, Ніна мела сон, у якім я загадаў ёй легчы з начальнікам аддэлу камунальных кватэрай. Думаеш, абурылася яна на тое? Мы пяты год жылі кватарантамі, з маленькімі дзяцьмі... — А пасолья, дык што яна сказала табе? пацікавіўся Сыцяпан. — Нічога. Начальнік, на шчасыце, вельмі хутка стаміўся, адказаў той за Ніну. — Заснуў? — дапытваўся

ён падрабязыней у таго Сыцяпана. Але, ды мая Ніна, нябога, да белага дня й вока не заплюшчыла, праклінаючы ўрадаўскага слабака, — прызнаваўся далёкі Сыцяпан. — А ты, дык што? — ён не дазваляў яму зьнікнуць. — Я? Плакаў, зачыніўшыся ў туалете, і вырашыў заўтра, у ваддзеле, запатрабаваць за гэта ордэр на кватэру яшчэ ў жніўні", — адказаў той Сыцяпану.

— Далі?

— Гэта быў сон, Сыцяпан, — прыпомніў яму іншы Сыцяпан. — Ён запамятаўся мне таму, што жонка расказвала яго за сънеданнем і паклала на маю талерку лішнюю порцыю вэнджанай шынкі. Яна, ведаеш, скупая — дазваляе мне курыць толькі танныя папяросы, а ў нядзелі дае сём злоты на піва, мутнае, бо дайлідзкае...

— Мая справа, дарагі, — гэта ня сон, — ад перажываньня Сыцяпанка амаль прачынаўся. — У мяне ўсё сапраўднае!

— Сапраўдным мы прызвычайліся лічыць марныя спробы ажыццяўлення думак, адказаў Сыцяпану іншы Сыцяпан. — Твая Кіра, во, здрадзіла табе ў нашым значэнні, але гэта чыстая выпадковасць. Трэба, аднак, задумацца нам над тым, ці не сутыкнуліся мы ў ёй з дарослай вернасцю? Жонка, магчыма, у чымсьці, э, перавысіла цябе... Мужчыны ў пытаньнях зайдзрасці застаюцца пераважна юнакамі, э, ведаеш...

— Хто ты?! — крыкнуў Сыцяпан, ахоплены страшэнным прадчуваньнем.

— Я, э, твой старшыня, падла ты! Хэ-хэ-хэ...

Сыцяпан скліпіўся, успацелы да кончыкаў валасоў. На пяць хвілін да пачатку працы.

Ён дапаў да ўмыўальніка, але ў ім не было вады — кран псыгчэў па — зъмяінаму. Пальцамі працёр Сыцяпан закарэлья вочы; на ўслончыку (вясковага вырабу) стаяў бляшаны кубак з запыленым павуціннем. Сыцяпан ліхаманкава заглядаў у рознае начынніе, парастаўлянае па памяшканыні. Яго зараз неспакоіла адно — як пачысціць зубы?! Падумалася яму, што ў вагародзе расце радыска...

Быў засеяны ёю загонік пад яблыніяй. Калісьці хлопцы: з Садовай, памятаў Сыцяпан, на загуменыні Казырскага пад Васільковам кралі яе й давалі дружнага драпака за сажалкі, пад вадапомпу, дзе ў дзікай траве трymалася раса, якой абмывалі яны сабе рукі й драпежна запэцканыя зямлёю твары, качаліся па зелені ды рагаталі да болю жывата ад дурной радасці, што ўдалося ім, што ніхто ня гнаўся за імі і што ўспела сьвеціць сонца...

Сыцяпан, скінуўшы кашулю, ухапіўся за пакірачаныя галіны яблыні й з усяе сілы закалаці дрэвам. Яму пасыпаўся на плечы й

сыпіну гусыценькі дождж, крапаючы й на лісьце гародніны, быццам гэтак зынянацку выпаўшы з хмурынкі ў пагодны дзень. Ён задрыжэў ад холаду, заварушыў лапаткамі й, выпнуўшыся, пачаў абцірацца хустачкай, мяркуючы пры тым, што было-б лепш зрабіць тое сподний часткай кашулі. Казытала яму ў карак трэска сухападзіны; калі Сыцяпанугледзеў, што гэта вусеніца, ахапіла яго гідасьць.

Ён выплюнуў недажаваную галоўку радыскі й, ледзь трапляючы кулакамі ў рукавы, апрануўся. Доўга ня думаючы, Сыцяпан пералез цераз плот і наўздагад, съежжкамі, бягом пайшоў да далёкага прыпынку ў канцы Зялёнай, разы два аглянуўшыся ў бок доміку; там іскрыўся ранак.

Яму пашанцавала пасыпець на "шасьцёрку".

Перад скрыжаваньнем з Васількоўскай мільганулі ў шыбе бяздарная шыльдачка цырульніка, й Сыцяпан схамянуўся, што едзе ён на працу непаголены. Гэта зынясъмеліла яго, а нават — засаромела. "Усё-такі, нядобра, ой, нядобра!.. Скажу, што запускаю бараду, дык пачнуць яны съмяяцца зь мяне паміж сабою: у знак пратэсту перад судом Сумленевіч перастаў галіцца?! Чулі — ён зноў дэмантруе! Глядзце вы на гэтага дзівака!" Сыцяпан гладзіў шчокі, як бы спадзеючыся, што такім чынам, магчыма, пазбавіцца шчацінья; пад далоняй адчуваў прыкрую колкасъць.

Калі, з падробленай упэўненасыцю, ішоў ён у свой габінет, калідор пуставаў: быў гэта час ранішняга чытаньня "Сучаснай газэты". Сакратарка знаходзілася ў надзвычайнім водпуску — нехта зь яе радні жаніўся? — і Сумленевіч, прыпазыніўшыся звыш паўгадзіны, зъявіўся на працы, можна сказаць, незаўважаным. Як зазвычай, сей ён за пісьмовы стол і, апёршыся локцямі, цяжка задумаўся. Усё, навокал бачанае ім, раптам выдалася яму ня тое, што не сваім, да якога маюцца абыякавыя адносіны, але наогул непрысутным. Нерэальнім! Хаця-б той канфэрэнцыйны столік, пра які любіў ён пажартаваць, што прадасъць яго ў музэй неадухаўлёных съведкаў важных зьдзяйсьненняў, зараз уяўляўся Сыцяпану чымсьці выпадковым у полі яго зроку. Шышкай на ўсё роўна якой яліне.

Брала яго ахвота аберуч згарнуць у вадно горбачкі службовых паперынаў, ненавісных яму, ды, расчыніўшы акно, вышпурнуць іх на вуліцу, на галовы адзінокага натоўпу... Пагамоўваючы ў сабе мацнеючае шаленства пасяля неверагоднай ночы, Сыцяпан з натужлівай замаруджанасыцю аднаўляў здарэньне з пажарам кватэры на сёмым паверсе вышыннага будынку, ля якога, аднойчы, праходзіў ён (купляў тады лімоны ў краме ля Складоўскай). У павехах ветру было відаць, як на тым бальконе, ахутаным густым дымам, панікуе

чалавек, кідаецца ён у бакі, быццам дрэнны актор у вадэвільнай сэне. Тратуарная публіка бавілася нечаканым відовішчам і спрачалася наконт колькасцыі паверхай; прыімчалі пажарнікі. Бухнула полымя — і блізка зазьвінелі асколкі шкла. Нешчасльвец пра яго ўжо ведалі, што ён раганосец, альлаголік і псіхічна хворы — даволі спрытна апусыціўся на ніжэйшы балькон, на якім ён пахіснуўся й ня здолеў утрымацца, пакаўзнуўшыся там, напэўна, на якімсьці ламаччы; яшчэ зачапіўся аб тэлевізорную антэну на ўзроўні трэцяга паверху й павалок яе за сабою, нагадваючы зьбітага лётчыка зь нерасчыненым парашутам. "Лясянуўся ён аб асфальт, бы жаба жыватом", — са смакам перадаў звестку Сыцяпану хлопец у акулярах, доўгавалосы й з книжкамі пад пахаю, губасты. За ягонымі плячыма, калі ён адварочваўся ад Сыцяпана, праскавытала карэтка "хуткай дапамогі"...

Тэлефон ззвінёў доўга, пакуль Сыцяпан працягнуў руку па трубку. (Ён, мабыць, не прыняў-бы яго, калі-б згледзеў, што гэта ўнутраны аппарат.)

— Тося? — пачуў Сыцяпан у трубцы й адразу здагадаўся, што гэта звоняць яго сакратарцы; у яе, праўда, іншае ймя, але жанчыны любяць перахрыштвацца.

— Пані Тося сёныя не працуе, — адказаў ён камусьці.

— Прабачце мне, пане загадчык, што вас патурбавала: тэлефаністка так спалучыла...

— Нічога ня здарылася, — перабіў ён галасок з галоўнага сакратарыяту; адтуль званілі. Сыцяпану разанула ў грудзях, і ён, невядома чаму, забаяўся, што ў яго зараз пачнецца крывацёк. — Нічога... Бывайце шчасльвія, — ён у такіх выпадках расказваў анэкдот. Бывала, дзеля гэтага дурылі яго прадпрыемлівія беларучкі.

— Я, пане загадчык, павінна перадаць вам ліст. Дазвольце зайсьці.

— Калі ласка.

І толькі пасьля падумаў Сыцяпан, што яму трэба было адцягнуць яе прыход настолькі, каб мець час выйсці ў горад пагаліцца (цырульні ля Варшавскай адчынняюцца ад дзесяці), набыць туалетны камплект; прыпараткавацца.

Яна ўвайшла, хуткая й на модных абцасах, зусім ня гледзячы на Сыцяпана.

— Дзякую, — сказала, калі ён неадкладна расыпісаўся на копіі атрыманага ім лісту, і гэтак-жа энэргічна выйшла.

Пакінула яму благі дакумант. Ня трэба было быць псыхалёгам, каб адчуць тое па гэтай жанчыне. Больш того: Сумленевіч быў у стане прыблізна сказаць, чаго, менавіта, датычыла аштампаваная палерка з

выкрутастымі подпісамі, характэрнымі тым, хто хварэе на малазначнасыць.

Пакратайшы ўказальным пальцам чарнілішу з пэгасаўскім пер'ем, чортведама кім і адкуль прыдбаную сюды, Сыцяпан, ня могуучы ўседзець проста, круціўся ў крэсьле, машынальна вышіскаючы прышчыкі на носе. "От, заразы!" — ён сущіштуючы на хвілю, вывучаючы спачатку тыя подпісы (карацоткі тэкст). Так, гэта была пастанова ўправы каапэратыву аб пераводзе Сумленевіча з пасады загадчыка аддзелу на рэфэрэнта. Пераўтварылі яго ў маленечкага, ад сёняня заўсёды трусьлівага, чалавечыка, як сказаў-бы пра становішча Сумленевіча адзін зь яго сэзонных сяброў (зь нятоенай, вядома, задаволенасыцю).

Зрэшты, хтосьці зь іх — канкрэтна не запамяталася гэта Сыцяпану — адведаў яго, бадай, у той-жа дзень. Паводзячы сябе бы наведнік заапарку, ён з жартайлівай, але досьць праудзівой, асьцярогай падаў Сумленевічу руку.

— Ну й зарос ты, Сыцяпан, быццам воўк у клетцы!

Так: у той дзень.

— Воўк?! — зьдзівіўся Сыцяпан. — Ваўку, хіба, трэба абрастаць?

— Гэ, бадай, не, — ён усъміхнуўся па-бабску, з пляткарскай сымпатыяй. — Ты нікуды не паказваецца, таму й падумалася мне пра зьевера... — гаварыў Сыцяпану шмат і ахвотна.

Ён не прыйшоў дамаўляцца зь ім на выпіўку; здаецца, што — ад некаторага часу — і ня піў (зноў пачаў прысядаць ён да чаркі, як потым сказаі Сыцяпану, у перыяд рэарганізацыі, якую, усё-такі, правялі).

— Сыцяпан, — загаварыў ён з аглядкаю. — Сыцяпан, кідай ты пад халеру каапэратыву і бяжы адсюль, куды цябе вочы панясуть!

— У чым справа?.. — запытаў яго Сыцяпан. Гаварылі яны да сябе па імені; у яго было рэдкае імя — Анастас?

— Гэ, муж нявернай жонкі даведваецца аб усім апошнім... — і ён расказаў Сыцяпану пра вельмі важнае.

Але Сыцяпан ня чуў яго, задумаўшыся над сыпісаным алоўкам. Таму ён і перапытгаў размоўцу, перш папрасіўшы ў яго папяросу (забыўся купіць пачак "спортаў"):

— Ага, прабач... Як ты сказаў?

— Ня верыцца табе, га?

— Чаму? Цікава...

— Цікава, кажаш? Браток, тут табе ўцякаць трэба! Бегчы, няхай сабе й зь дзівярыма на плячох — пазбудзесься дошкі з клямкай на вуліцы, калі прыпынісцься, каб пераканацца, ці не даганяюць цябе, гэ... На, закуры яшчэ, ён падаў Сыцяпану дзівосна тоўсценкую

папяроску, даўкую. — Сам я чуў усё наконт цябе, яны ня тояцца з гэтым. Больш скажу: спэцыяльна гавораць яны пра тое ўголас, каб падрыхтаваць настрой сярод так званага калектыву. Нябось, недурненя госьці, гэ... Што? Думаеш — я махлюю?

— Ты, калі ласка, паўтары мне...

— З табою, Сыцяпан, размаўляць горш, чымсыці з бабуляю, — гаварыў ён зь бестактоўнай весялосцю. — Слухай: яны учыняць над табою грамадзкі вэрхал, іначай — агульны сход працаўнікоў установы закляйміць цябе, як небяспечнага хулігана й вырадня! Сыцяміў? Гэта называеца пазытыўна пайплываць на незалежны ў съвеце суд, на які, несумненна, аддасыць Сумленевіча гэтая хэўра. Съведкаў падрыхтавалі. Ты ня сьпі ў шапку, пагаліся, браток, і, плюнуўшы на дурны штат, салідна акопвайся са сваёй бандай — чыя акажацца яна большай, таго й праўда будзе, — ён змоўк у чаканыні ўражанья.

— Ты, мабыць, добра кажаш.

— Як самому сабе, браток, га.

— Будзеш маім съведкам?

— Я?

— Ну.

— Я аб нічым ня ведаю, дарагі.

— Раскажаш ты, от, пра мяне, як пра чалавека, суду і людзям, — у далоні Сыцяпану зламаўся аловак і выступіла кроў; пакалечанае прыткніў ён да вуснаў.

— Я не могу табе нічога пэўнага абяцаць, — ён адказаў яму сілеючым голасам. — Я, бачыш, выкупіў пущёўку ў вадпачынак, гэ...

Ад нязначнай ранкі на руцэ пашыраўся боль. Ад гаючай пякучасці съліны.

— Съведка можа апраўдаць сваю непрысутнасць перад судзьдзёю толькі цяжкай хваробай, — сказаў Сыцяпан.

— Ты ня зробіш мне такога, — устаў цэлы Анастас (ён — Сыцяпан не памыляўся — меў мянушку Глянцпаперчык).

— Не паратуеш, дружка, мяне?

— Як, браток? — загараочыўся ён і ляпнуў: — Цябе я не абараню, а сам прападу. Зразумей, яны, — ён панізіў голас, — так прыціснуць цябе, што ўсе мы з табою насамі ў зямлю зарыем. Нешта не даводзілася мне сустрэцца з фактам, калі начальства прайграла справу ў судзе...

— Разумею. І не крыўдую я на цябе.

— Ну, браток, бывай.

— Да пабачэнья.

Глянцпаперчык разъвітаўся са Сыцяпанам без намеру калі-небудзь пабачыщца зь ім. У першую хвіліну жадалася Сыцяпану ўстаць і выйсьці разам зь ім, нават сказаўшы: "Пачакай, і я йду". Ад молоснасыці, аднак, яму адбірала ногі, а ў горле брыняў камяк, які меў смак радыскі.

Баючыся званітавацца, Сыцяпан прымусіў сябе ўявіць рэчку й поле, купаныне на чистых глыбінях са жвірыстым дном. Прохаладзь! Сыпей матчыны: "Ой, рэчанька, рэчанька..."

— Да пабачэнья...

Дзъверы, незачыненые за ім, паскрыпвалі ад скразыняку.

28

Сумленевіч пагаліўся ў цырульніка, што адчыніў сваю майстэрню ў надта дарэчным месцы — у парт'ерні гарадзкой лазні. Ад нядбайна востранай брытывы пякла яму скора й хацелася піць. І памышца — вылежацца ў ваныне, ва ўсыненай вадзе дакладна адкарэць, абмыцца й нацерці цела шурпатым ручніком; смачна пакурыць потым у чакальной залі.

Прабыў ён у ванным пакоі мо' з гадзіну. Апранаючыся, зь недаверам зноўку прагледзеў тую паперку. "Вось табе й развод", — успомнілася яму гутарка зь цесьцем. Ён скамечыў дакумант і штурнуў яго ў съмятнічку, а неўзабаве — падняў адтуль, выгладзіў ды паклаў у партфэлік з грашымі.

У кааператыве вяртаўся ён ціхай Старабаярской (тут чуваць было гудкі паравозаў на Фабрычным вакзале).

У галоўным сакратарыяце, калі Сыцяпан прачыніў туды дзъверы, было незвычайна спакойна.

— Шэф — на месцы? — запытаў ён у сакратаркі, аж тая зьдзівілася гэтым.

— Старшыня зараз заняты, — адказала яму. — Я пазваню вам, пане Сумленевіч...

Дзяўчына пужліва ўздыхнула.

— Дзякую вам. Ня трэба — я сам, — кіўнуў ён галавою, як бы перадаючы загадзьдзя дамоўлены сыгнал.

Сыцяпану зрабілася горача. Ён зразумеў, што падсьвядома сам прыкідваецца прыніканым, пераўтварае сябе ў жаласьлівую ахвяру чыёгасыці самавольства ў той час, калі мае ў сваім распараджэныні спосабы супраціўства.

"Я скажу яму пра Kipy", — вырашыў Сыцяпан. Але не адразу ён учыніў тое, да дробязаў разглядаючы габінет, быццам нейкі мэмарыяльны пакой, прысьвечаны памяці пісьменніка або вучонага.

— Алё, — ён пачуў праз мэмбрану сухі голас старшыні, які, відаць, дагаворваў з кімсьці тэрміновае. — Так...

— Я хачу пагаварыць з табою.

— Так... А хто гэта, э, звоніць?

— Ты не пазнаеш мяне? Я — Сыцяпан.

— Як?

— Сыцяпан!

— Сыцяпан? — і, затым, старшыня да таго кагосыці: — Вы, э, прабачце мне... Алё, я слухаю, слухаю вас.

— Сыцяпан Сумленевіч тут, — вымавіў ён з расстаноўкай, набираючыся заедлівага гневу. — Су-мле-не-віч... Чуеш ты мяне?

— Гм, э... Паслухайце вы: у мяне зараз, э, няма часу на размову. Пазванеце мне, прашу я, э, вас, заўтра раніцай, калі ласка.

— Заўтра — гэта доўга.

— На жаль, э, сёньня ў мяне крайне запоўнены дзень. Э, так.

Сыцяпан цярпіва прапанаваў:

— Я зьяўлюся ў цябе ў дзесяць гадзінаў раніцы. Добра? — ён ужо як бы пабойваўся таго, што шэф, вось, пачне сыпаць съмехам і скажа: "Пацалуй ты мяне, ведаеш, дзе?..."

— Вы перш пазванеце мне...

— Нашто? Ці ня можна нам зараз дамовіцца?

У тэлефоннай трубцы заглохла; яе засланілі далоняй.

— А ў чым, э, справа, калі гэта не таямніца?.. — запытаў старшыня, і Сумленевіч пазнаў па яго голасе, што ён съмляўся.

— Дробязь: Кіра перадае табе сардэчныя вітаныні й нешта такое, што хачу я ўручыць табе асабіста, — Сыцяпан дадаў: — Калі так можна сказаць, уласнаручна...

— За вітаныні ад вашай жонкі я дзяякую, э, але не разумею іх? — адказаў яму старшыня. — Адносна-ж вашай просьбы аб сустрэчу са мною, дык, э, калі ласка, званеце мне вы, э, прыкладна, у восем гадзінаў раніцы. Заўтра.

— Ты запамятай сабе, што ад сёньня мы зьяўляемся шваграмі, гэта значыць, ад мінулай ночы, і будзем карыстацца між сабою формай "ты".

Старшыня выключыўся.

— Звалата! Круцель! Паганец! — Сыцяпан ператрасаў шуфляды пісъмовага стала ў съляпой надзеі знайсыці там ладны недакурак; часамі валяліся яны ў звалцы ўсялякіх алоўкаў. — Дурная Кіра! Дурныя бабы! Дурны съвет! А найдурнейшы Глянцпаперчык! Ён, гэта тая людзіна, што нічым ня стане рызыкаваць. А чаго-ж ты, брацец-Глянцыц, даб'есься ад свайго лёсу бяз рызыкі, га? Сярэдний пэнсіі на

старасьць, ня болей. І горка сам заплачаш перад съмерцю, што так недарэчна жыў столькі гадоў, столькі гадоў... Да чаго-ж гэта ўжо даходзіць: штораз больш людзей дрыжыць за кавалак чагосыці ім дадзенага, — бушаваў Сыцяпан, аднак-жа, не падпускаючы да сябе поўнай пераконанасыці да выказанага, каб не разгубіцца. Не ашалец! — Бач ты яго, Глянцпаперчыка: знайшоўся ён мне дарадчыкам! Ты, маўляў, Сумленевіч, уцякай з гэтай працы на іншую. Калі ня зробіш таго загінеш! Яны, бандыты, наладзяць над табою гэткі глум за нішто, якога ты да канцавіны сваіх дэён не забудзеш. А я, ідышт, што ѹказаць, прыняў яго слова да сэрца, прыпужаўся, забыўся на тое, што мне якраз трэба публікі, публікі мне трэба, публікі!.. Сказаць — перад усімі — праўду патрэбна мне, выкласыці яе ўвачавідкі. Я разумею, што праўда можа ѹсто гадоў ляжаць, быццам багэмскі пярсыёнак, гэтае прыдуманае нібы — золата. Выклічуць мяне на грамадzkі суд?.. Гэтым яны самі падлеzuць пад нож! Бог ім разум адабраў... Кіра ўсё гэта падказала казлу, абдурыла яго, каб такім чынам адпомсьціць яму? Не, яна разылічвае на дзеяньне хабару: просыпенька, паслухмяна, даверліва. Улада прайдзісветаў трymaeцца, а як-жа, на тым, што звычайны чалавек ня верыць у тое, што найжахлівейшае паскудзства можа сабою прыкрываць яшчэ больш жахлівае. Задам я ім пытаю на іх судовым фарсе, скрэзъ зямлю яны правалацца! Пачну я сваё выступленыне з этычна-маральнай характарыстыкі шэфіка. Кіраю ён не паслужыцца... Могуць, хакеры, апамятацца ды раздумаць інсцэнізаць алавяшчэнныне грамадzkай анатэмами супроць мяне. Што тады мне рабіць? Як гэта будзе можна заахвоціць іх для таго, каб пачуліся яны зусім упэйненымі... Трэба мне прыкінуцца перапалоханым? Хоць гэта ѹсто птушыны, але — неблагі спосаб. Заўтра, у старшыні мо' нат удасца ѹ расплакацца?.. Ах, у мяне больш шчасьця, чымсъці розуму...

* * *

Адбылося інакш.

Цяпер Сыцяпану зразумела, што старшыня — у сапраўднасъці — забаўляўся. Гэта была спрэчка паміж гадзіннікам майстрам, які ведае мэханіку часу, і яго кліентам, які ўмее толькі злавацца на тое, што ўсё часыцей ён плаціць за рамонт паношанага.

У сваю апошнюю, ранішнюю, гутарку зь ім Сумленевіч, як гэта яму ўяўлялася, хітраваў цэльна.

Сказаў ён нягодніку:

— Я вельмі дзякую вам, пане старшыня, за тое, што вы схацелі прыняць мяне. Прашу прабачыць мне ўчарашияе маё грубіянства; я

непатрэбна расхваляваўся, але гэта ніякае апраўданыне маё. Вінаваты я! І нават, калі вы па сваёй ветлівасці й дабрыні пачнече супакойваць мяне, дык усё роўна застануся я ў смутку... Сыцяпан гаварыў і гаварыў, чакаючы слоўца рэплікі ад старшыні. Успацелы, ён змоўк.

Тое, што старшыня не папрасіў яго сесыі ў крэсла, Сыцяпан палічыў спрыяльнай яму праявай, уданым паглыбленынем задумы.

— Я слухаю, э, вас, — азваўся старшыня да Сыцяпана, папіваючы чорную каву з узорыстага кубачка.

Складвалася нешта па-вялікапанську абражальнае; аб лепшым разъвіцьці падзеяў Сумленевіч і ня мог марыць: "Цудоўна! Каб адно не папсавала ўсяго тут тэма Кіры..."

— За гэты няшчасны падпал я ня толькі гатовы, але й павінен адпакутаваць, пане старшыня! — вярэдзіў яму Сыцяпан. — Прашу я вас аднаго: забудзьце вы пра мае съмешныя ідэйкі! І паверце мне: за гэтая дні я шмат чаго перадумаў. Зараз стаў я іншым чалавекам. Вы не палічэце маіх словаў, крый мяне Божа, як намёк на спагаду... Суд вызначыць меру маім учынкам. І калі я чаго баюся, дык паблажкі...

Сыцяпан недзе даў маху.

Гэты балван, перад якім ён спавяддаўся, перабіў яго:

— У мяне, э, няма часу. Ці гэта ўсё, э, што вы хацелі мне сказаць? Э...

— Гэта ўсё. Дзякую вам. Я вельмі вам дзякую, пане старшыня! — маласловіў Сыцяпан. Яму адбірала дых радасць, радасная палёгка, яе тандэтны гатунак.

Пагрозылівасць, праўда, ён адчуваў, але падобную да пагарды.

Грамадзкага суду над Сумленевічам старшыня не зьбіраўся наладжваць, у чым Сыцяпан, аднак, ня меў пэўнасці. Распускаючы чуткі пра свайго дзіўнага супрацоўніка, ён, як шэф, меў на ўзве ізалаўваць яго ад асяродзьдзя. Страхам!

І гэта стала ясным зноў-жа пазнай.

Сыцяпана чакала позва ў праクратуру. Кіра, прыняўшы яе пад распіску, ня ведала, дзе шукаць мужа. Яна папрасіла дапамогі ў старшыні.

Пракурор — лысы й, відаць, ня надта здаволены кар'ерай, — паводзіў сябе зласыў. Ён прачытаў Сыцяпану міліцыйныя матэрыялы й, непрыемна камэнтуючы іх, запытаў:

— Грамадзянін Сыцяпан Сумленевіч — ці вы пацьвярджаеце пачутае тут вамі?

— Пацьвярджаю.

Пракурор адламаў палавінку таннай папяросы й, замацаваўшы яе ў лулыцы, з натхненнем закурыў.

— У мяне ёсць да вас пытанье, грамадзянін Сумленевіч.

— Слухаю вас, пане пракурор.

Прыплюшчыўшы вочы, ён зацягнуўся дымам.

— Скажэце мне, так напраўду, за што вы, грамадзянін Сумленевіч, хацелі адпомсціць свайму шэфу?

— Перш чым адказаць вам на гэтае пытанье, дазвольце мне, пане пракурор, закурыць...

— Прашу, — ён ветліва працягнуў Сыцяпану папяросяніцу, шчыльна запоўненую. — Курэце, калі ласка.

— Дзякую вам, пане пракурор, — Сыцяпан дастаў свае. — Я прызывицаены да слабейшых. — І прыкураючы: — Пане пракурор, пра гэта ўжо пыталі ў мяне іншыя, — ён выдыхнуў салідную порцию дыму, ад якога закалола яму ў мазгох. — Каб не займаць вам, пане пракурор, шмат часу, я хачу адразу заявіць, што прычыны падпалу мною машыны старшыні знаходзяцца далёка ад якіх-небудзь асабістых або прыватных справаў.

— Напэўна?

— Напэўна, пане пракурор.

— Ой, людзі, людзі... А пратакол вы, грамадзянін Сумленевіч, праслухалі ўважліва?

— Матый жончынай зрады, пане пракурор, надта-ж прыйшоўся даспадобы сяржанту, які дапытваў мяне, — Сыцяпан усыміхнуўся са зняважынкай на вуснах. — Ну й каб зрабіць яму прыемнасць, а ўсур'ёз кажучы, каб хутчэй давесць ісправу да ведама суду, я згадзіўся...

— Дарагі пане, вы забываеце, перад кім гэта гаворыце! — ён прыкурыў наступную палавінку папяросы. — Калі з вас такі змагар за ідэю, дык скажэце, навошта вы размалявалі вось гэты аб'ект? — і пракурор выклалаў на стол перад Сыцяпанам буйнага фармату здымкі з тымі эмалевымі яго надпісамі. — Ну?!

— Узяла мяне злосць...

— Я разумею — падпал легкавой машыны пажылога набабніка, спроба пабою нявернай жонкі, урэшце, абразылівія надпісы — усё можна зразумець. І за ўсё гэта вы адкажаце перад судом, як за незаконныя ўчынкі. Вось, калі ласка, пачытайце паказаныні съведкаў.

Сумленевіч, бадай, трох разы прагледзеў паказаныні цесьця. Кароткія, амаль агульныя, яны, папраўдзе, уяўляліся яму кулаком, якім пагрозыліва махаюць, але яшчэ ня б'юць.

— Я зараз вам усё растлумачу, — сказаў Сыцяпан: "Мне трэба было наведацца дамоў, а не адразу бегчы ў пракуратуру, як да спачувальнай цёткі!" — Тут, у паказаньнях съведкаў, другараднае пераўтворанае ў галоўнае, пане пракурор. Падпальваючы хамерную машыну старшыні, я меў на ўвазе завалачы злодзяя якраз у суд. Не на тое, каб яму даказваць яго злачынствы, бо такіх магчымасцяў у мяне няма, але публічна акампраметаваць і гэтым перашкодзіць у ганебнай яго кар'еры. Нічога больш. А пра Кірыну здраду я тады й ня чую, пане пракурор.

— Акампраметаваць, пашкодзіць... О як-жа любім мы рабіць гэтае! А для грунтоўнай дзейнасці дык нам розуму й не хапае. Толькі крыгчым, крыгчым, бо гэтак лягчэй, не? — хваляваўся пракурор. — Хі, адсюль блізка да дзівосных высноваў, якімі вы тут частуеце мяне: суд павінен быць куратарам грамадзка-гаспадарчага жыцця, узвысіща над ім і г. д. Я не раблю памылкі, разъвіваючы вашы думкі, грамадзянін Сумленевіч? — Пракурор памаўчаў. — У вас, прабачце мяне за вострае парашунанье, наглядаецца гутарковае разуменяне ролі судаводзтва, якое ня можа й не павінна прэтэндаваць да нечага вышэйшага, чымсьці злачынства й пакараньне. Вы дапусыціся глупства, па сваёй маладосьці й непісменнасці ў законах...

— Не, пане пракурор, пра ніякае тут глупства ня можа быць і гаворкі. Усё гэта, што вы сказаў, я ведаю або — дакладней кажучы — ужо ведаю. Скажу большае вам дзіва: я баяўся, што шэф не дапусыціць да судовага разгляду майго выбрыку, добра ведаючы, да чаго я ва ўсім гэтым імкнуся. Я не хуліган, не п'яніца, не валакіта ці дурман, што цягаеца з курвамі. Мне трэба пераканацца, пане пракурор, наколькі структура грамадзскага жыцця зьяўляеца здольнай самарэгуляваць сябе, самаліквідаваць аварыі або прадпасылкі, што спараджаюць іх, — Сыцяпан, не пытаяючы пра дазвол, наліў сабе з графіну паўшклянкі газаванай вады й выпіў з неэстэтычным пожлуктам (бы конь з карыта ля калодзежа). — Мая жонка, Кіра, ня вытрымала ўзынікай сітуацыі. Яна здалася. Я — не. Скажу асыцярожней — пакуль не. Маёй задуме суд, праўда, не дапаможа, але хоць крыху паслужыць ёй. Настолькі, наколькі дазволіць яму ягоная частковасць. Мо' я й дзівак? Скажу вам, пане пракурор, што ўчыніў я шмат, каб даказаць сваю рацыю службовымі шляхамі. На жаль, безвынікова. І так, я й мой шэф, бы два жарабцы, гойсаем побач сябе, спрабоўваючы адзін аднаму забегчы дарогу. Каму з нас гэта ўдасца — пабачым. Калі над чымсьці задумоўваюся я зараз, дык над самім сабою: адкуль у мяне такая заўзятасць? І трывожуся — ці я ня быў-бы такім-жым, як ён, калі-б апынуўся ў яго становішчы?

На яго пасадзе. Карацей кажучы: у якой меры чалавек можа стаща незалежным ад умоваў? Быць сабою. Мяне неспакояць, заўважце, памеры зъявы, а не сама зъява, — ён сыціснуў далонямі скроні.

— Так, — пракурор нешта дадумоўваў. — Ваша патрывожанасць суцяшае мяне.

— Я, мабыць, выказываюся не на тэму, але іначай не магу, пане пракурор.

— Нічога страшнага. Вы, калі ласка, гаварэце...

— Мне моцна баліць тое, што зрабіла Кіра, мая жонка. Не паверъшце, але мяне ня вельмі ўразіла яе сексуальная нявернасць. Я ня ўпэўнены, ці ў дадзеным выпадку можна гаварыць пра шлюбную здраду мне зь яе боку. Божа, колькі разоў я ў думках здраджваў ёй! Гэта старшыню можна абвінаваціць, мабыць, у згвалчаныні маёй жонкі, у выкарыстаныні яе слабасці... Ей здаецца, што магчымы выпрасіць сабе лепшы лёс!

— Ён звабіў яе да сябе? — перапыніў яго пракурор.

— Не, гэта яна прыйшла да яго, каб такім чынам паўплываць на бег афэры...

— І калі гэты дождж перастане падаць, — пракурор адыйшоўся да акна. Сыціпан няўцямна змоўк; ён потым, апавядоючы пра гэтае ў час адной зь п'янак, сустрэўся з рэплікай: "Бо ён, пракурор, не пажадаў слухаць твойго, булава, даносу на родную жонку!"

— Ведаецце, пане пракурор, у рэагаваныні маёй Кіры — я далей кахаю яе! абурыла мяне нават ня тое, што яна ўсунілася ў мужа. У яе пачынаннях, накіраваных на дапамогу мне, наткнуўся я, надта зъяниацку й прыкра, на ўсё тое жахлівае ў нашым грамадзтве — ізаляваныне адзінак, якія намагаюцца супрацьдзейнічаць распаду грамадзянскіх асноваў. Зь іх паўсюдна съмяюцца й кляць! Да чаго даходзіць: маральнае здароўе лічыцца ненармальнасцю! Жышь у супольнасці абазначае вершыць у сапраўднасць застольных сыцвярджэнняў: "Міліцыя арыштуювае цябе не за тое, што ты ўкрай, але за тое, што ня ўмеў украсыці!" Вам, пане пракурор, гэта новае?

— Не.

— Я ўжо ня ведаю, дзе я й хто я?..

Пракурор пачёр пальцамі нос, стрымліваючы пазяханыне. Ён сеў у крэсла, высунуў шуфлядку з пісмовага стала і ўзяў адтуль колькі пратакольных бланкаў; націснуў на пятку дайгапісу.

— Вернемся да справы, грамадзянін Сумленевіч. Вы прызнайце сапраўднымі абвінавачаныні, якія сформуляваныя супроць вас? Так?

— Я-ж казаў...

— Раскажэце, як вы падпалі легкавую машыну... — ён назваў дзень здарэння й прозвішча старшыні. — Вы добра падумайце над матывацый свайго учынку. Прашу вас памятаць: ад таго, што вы скажаце тут, будзе залежыць, мабыць, свобода шмат якіх асобаў, якія знайшліся ў нашым полі зроку. Ці вы, грамадзянін Сумленевіч, напэўна кіраваліся выключна грамадзкім інтарэсамі?

— Я ня ў стане добрасумленна адказаць вам на гэтае пытаныне. Як у прыродзе няма чыстых рэчываў, без анікіх дамешак, так і ў дзеяньнях людзей...

— Менавіта, менавіта... Паміж вамі й старшынёй былі, скажам, непараузменыні амбіцыйнага характару?

— Чаму-ж гэта магло іх ня быць? На службе яны — норма!

— Напрыклад?

— Ну, для прыкладу кажучы, старшыні спадабаўся я ў якасці матэрыйялу на стукача, — сказаў Сыцяпан і прыкметціў, як губы ў пракурора скрывіліся. — Ён, ведаецце, палічыў...

— Канкрэтна, канкрэтна...

— Старшыня сам мне пра гэта казаў!

— Менавіта?

— Што супрацоўнікі давяраюць мне й таму я арыентуюся ў настроях калектыву, у паасобных апініях ды меркаваньнях... Самі ведаецце.

— Ён запалохваў вас?

— Не, не запалохваў. Ён абяцаў мне залатыя горы.

— Вы далі яму сваю згоду?

Пракурор перастаў пытанаць.

Ён раскідзістым почыркам запісваў фармуляры, складваў пратакол, час ад часу падымаючы на Сыцяпана пасълепнелыя вочы. Калі закончыў, ён крадком зазірнуў сабе пад рукаў, дзе блішчэў наручны гадзіннік.

— Чытайце, вось, пратакол допыту і падпісвайце кожную старонку асобна ды чытэльна, імем і прозвішчам, калі ласка.

Сыцяпан уседліва чытаў.

— Вы, пане пракурор, нічога дадатковага не напісалі тут, — сказаў ён.

— А чаго вы, грамадзянін Сумленевіч, хацелі?

— Ну, таго, што я вам гаварыў, — няўпэўнена заўважыў Сыцяпан.

— Тоё, што вы гаварылі, шаноўны грамадзянін, трэба яшчэ даказаць. Гэта, па-першае, каб вы ведалі й памяталі. А па-другое, зъмест вашых тлумачэнняў ня мае простага дачыненія да справы. Калі-б суд браў такое пад увагу, дык было-б магчыма апраўдаць

каждюткае злачынства. Съвет заўсёды вінаваты ў вадносінах да адзінкі, а адзінка — у вадносінах да съвету, — ён зынецярплівіўся: — Кантэкст, які вы, грамадзянін Сумленевіч, прыдаяце справе, — беспрапарцыянальны да яе сутнасці. Вось так.

— Колькі мне ўлепяць?

— З гэтым пытаньнем вы да мяне не звязтрайцеся.

— Я разумею, пане пракурор. Але — калі можна — скажэце мне, якую кару за мае ўчынкі вы прадбачваеце? — Сыцяпан трymаў на языку: "Або спадзеяцца".

— Хі, падумаю, пане Сумленевіч. А так, праўду кажучы, дзiўны з вас чалавек. І наiўны. Так, наiўны.

— Бо я выжываю поскудзь?

— Поскудзь?

— І вы мяне, таксама, не зразумелі.

— Я вас зразумеў, прынамсі, так мне здаецца. Я не сумняваюся ў вашай альтруістычнай адданасці, аднак-жа, ня вам гэта брацца за барацьбу супроты злоўжыванья.

— Справядлівасць патрабуе спэцыялізацыі?

— Што вы маеце на ўвазе?

— Гэта, пане пракурор, я даговорваю вашу харектарыстыку мяне. Значыць, я павінен лічыць сябе самадзейнікам у галіне перамагання адмоўных зъяваў у грамадzkім жыцьці, у галіне сямейнага шчасця, таксама ў галіне кахрання, у галіне сэнсу працы і ў галіне ведання самога сябе... Ва ўсім ёсць спэцыі?

Пракурор зас্মяяўся — ні то пацешліва, ні то злосна.

— Што-ж, эпоха выбарных судзьдзяў мінула, відаць, беспаваротна. І публічных абвінаваццаў некалі выбіралі шляхам галасаванья. Я не пярэчу, што гэта мела свае добрыя бакі, але яно было сэнсоўным толькі тады, калі чалавечы разум мог яшчэ быць Леанардам да Вінчы. Ня зараз, не.

— Мяне, здаецца, палохае тое, што разьвіцьцё чалавека адбываецца ў кірунку яго частковасці, якая нагадвае ракавую апухліну. Мы, вось, сядзім перад сабою: я — самадзейнік у галіне заканадаўства, а вы...

З прокуратуры выйшаў Сыцяпан з пачуцьцём уласнай бездапаможнасці. На ратушавай вежы штугай замацаваны там съят, быццам апавяшчаючы навіну. Паміж крамамі снавалі натоўпы, а далейшыя вуліцы выглядалі паўпустыннымі, зь ледзь прыкметнай смугою далечыні. Мутна паблісквалі калюгі.

Ад "Асторыі" заносіла кухоннымі араматамі.

Ён пералічыў грошы — на абед і да абеду.

У парт'е Сыцяпан папрасіў пачак смагавітых "кармэнаў".

У залі, дзе падавалі звычайную гарэлку, рагаталі яскравыя прастытуткі. !х ляпали па азадках здаравезныя тыпы ў шафёрскіх куртках. Яны ўладжвалі сваё.

Сыцяпан заказаў катлетку з перамолатага мяса, маскоўскі боршч, мінеральную ваду й сто грамаў.

Яму хапіла й на другую сотку.

У шэрную гадзіну завалокся ён у свой былы габінет, яшчэ нікім не заняты, і перанёс туды падарожную торбу, каб пераначаваць там.

"Спацы! Я змучаны, і мне трэба спацы: адасьплюся, дык будзе відней, што рабіць, куды падацца, якое выйсьце знайсьці", — Сыцяпан, не распранаючыся, кладавіўся на падлозе, на дыване з казачнымі ўзормі. Ён падаслаўся піжамай, прыхінуўшыся галавою да тae торбы. I было яму добра...

...Зашумела-загудзела ўгary, і са сто лі вылузаўся чорт валахаты.

— Ах, во куды ты забіўся, гэ-гэ-гэ, — раскірачыўся ён над Сыцяпанам, сыплючы наўкола смуроднымі іскрамі. — Ну й як? Як табе сыпіцца? Маўчиш. Не жадаеш размаўляць са мною. Сказаць табе прымайку? Скажу, паслухай: "Языком хоць і сраку ліжы, а рукам волі не давай". Га? Нядурна кімсыці запрыкмечанае, га? Я зараз яшчэ адну прымайку...

— Пайшоў вон, рагаты! — крыкнуў Сыцяпан. — Пырскаеш мне ў вочы ядавітай сълінаю, бадзяга!

— Добра, даражэнкі: мой кліент — мой пан! Зраблю я так, як ты загадаеш мне, — чорт адыйшоўся да бібліятэчкі й з асалодаю пачухаўся капытцам па жываце. — Сыпіш? Змарыўся ты, дамоў не пайшоў, а я чакаў цябе на рагу Садовай. Стаяў там, выглядаў, а Сыцяпана Сумленевіча ўсё не было... Думаю сабе, куды гэта ён мог падзецца? Давай я шыбаваць па-над Беластокам, праляцеў над вакзалам раз і другі ў надзеі, што пабачу цябе ля піўнога кіёску. Адзін знаёмы мне праваднік, калі я сеў на плячо яму, нараіў: "Ты, чарнамазы, у міліцыю або пракуратуру наведайся. Няйначай, як гэта туды твой Сумленевічк паймчай шукаць апоры для праўды, мазгаўнёю ягонаю выдуманай". Так я й зрабіў: залітаю я гэта ў камісарыят, а там, гляджу, п'яніцу валакуць за каўнер і лаюць... Гідкае відовішча! Давай я нюхаць па сяржанцкіх пакоях, але ў іх даўно пратаў пах, э, тваёй справы. Дык зълётаў я ў пракуратуру. Вельмі, э, прыкрае пра цябе давялося мне пачуць там! Прокурор, ведаеш ты, копціць тыя сваё палавінкі ды ходзіць з кута ў кут,

пагаворваючы: "Непраўдападобнае! Усяго на съвеце я паспытаў, але такога балвана не сустракаў у сваёй практыцы!.." Ён, як трапна ты здагадваецца, меў на ўвазе тваю асобу, дарагі Сыцяпанка, — нячысты прыгледзеўся, з кашэчай чуйнасьцю, да Сыцяпанавых рук. — Нічога, фраер Сумленевіч, ня падай ты духам. Сторажы законнага ладу яшчэ не адзін раз вырачаць вочы на, э, твае ўчынкі. А ты не аглядайся на іх — чаўпі сваё, гэ-гэ-гэ... Сумленевіч ня быў-бы Сумленевічам, калі-б узяў ды раптам уціхамірыўся.

— Падла ты, а ня чорт!

— Гэ-гэ-гэ, дзеля таго я і ёсьць, каб людзям не падабаща. Мы, я з табою, як бы ў нечым і падобныя да сябе, э... У чым, га? О ля, я ўжо ведаю, ведаю: мяне любяць толькі некаторыя — і цябе, Сыцяпанка, таксама. Таксама, таксама... Так, ты не пярэч гэтamu. Во калі мне высьветлілася твая загадка! Усё думаў я і думаў, э, чаму ў сыціжме народу якраз з Сумленевіча не магу зьвесыці вока? Ты мяне, кроўны, ужо ў свае юнацкія гады абнадзеў. Зьдзіўляесь? Разумею, пра дрэннае вы неахвотна памятаеце на Зямлі — але ад чаго-ж гэта мы, чэрці! Такая наша служба. Я табе зараз прывяду на памяць выпадак, дзякуючы якому, можа, э, пасябруем мы... Было гарачае лета тысяча дзесяцьць шэсцьдзесят чацьвертага году. Сыцяпанка купаўся ў Супрасльскім за Васільковам, за гэтым разбойніцкім мястечкам. На беразе стаяла чарада гусей, якія мірна паскубваліся. Наш малойчык — гэта было добра відаць з-за чорнай хмары — ціхеніка падплыў да тых бязьвінных хатніх птушак і, намацаўшы на плыткаводзьдзі ўчарнелую дубовую крыбулю, штурнуў цяжменю ў пародзістага гусака. Белы птах ростачна залапатаў крыламі ад нечаканага ўдару й неўзабаве сканаў, задзёршы лапкі ўгору. Тым часам наш герой, адплыўшы на прыстойную а'егласць, зь любасыцю прыгледзеўся, як чужы чалавек, выпадковы съведка зладзяяньня, мітусіўся ў пошуках забойцы...

— Няпраўда! — выстагнаў Сыцяпан. — Я адганяў таго гусака, каб ён не задзюбаў малых гусянят! I незнарокам...

— Апраўдваецца! Ты майстар на гэта, але, пакуль, э, няхай твой чорт будзе старэйшы, калі другога маеш... Возьмем іншае здарэньне. Сыцяпан Сумленевіч, вучань шаноўнага тэжнікума, аднойчы дакладна засланіў вокны, як толькі яго маці выйшла з дома. Калі-б гэта было ўвечары, дык я, мабыць, прасляпіў-бы як-жа каштоўную рысачку да біяграфіі майго падапечнага... На дварэ стаяла міготкая гарачынь? Сылізгануў я ў комін, каб з попельніка ў печы падгледзець, чым гэта хлопчык займаецца. Цюкнула мне нядобрае, і я не памыліўся: Сыцяпанка, э, замест урокаў пісаў ананімку клясаваму выхавальніку,

у якой ён страшыў яго, што пакончыць самагубствам, атруціцца, калі той паставіць Марысі двойку па хіміі...

— Чорце ты, чорце! — задрыжэй ад абурэння Сыцяпан. — Ты нават дзіцяці не даруеш.

— Напісане застаецца, дарагі, э, пагаворвалі старажытныя рымляне. Рэкі маюць крыніцы свае, а людзі — дзяцінства. Пакажы мне дзіця й хібы ягоныя, а я прадкажу яму будучыню. Чалавек — як расліна, зь якой ён, дарэчы, і выйшаў: усё ягонае ў зярняці знаходзіцца. Вырастаюць зь яго ня якасці, а памеры гэтых якасцяў. Вывучай генэтыку, э, брацец...

— Я кахаў Марысю! — вывіскнуў Сыцяпан. — Кахаў яе, як толькі можа кахаць хлопец сваім першым чистым пачуцьцем...

— Безумоўна, безумоўна... Назаві ты мне такога, які ня ведае, што такое першая дзяўчына. І старшыня меў першую, э, і бухгалтар, э, і член камісіі. І нікому зь іх гэта не перашкодзіла стацца сабою — аднаму старшынёй, другому бухгалтарам, трэцяму членам камісіі. Хочаш, я складу дас্যе іх дзяцінству? Хочаш?

— Не-е-э-э!!!

— Ня хочаш, э, хоць аж дрыжыш ад цікавасці да гэтага. Баісься ты, што я маю рацыю наконт цябе. Бойся, бойся... Страх, калі не ачышчае, дык прынамі запруджвае ручайну нечысці, якая ўліваецца ў душу. Стварае ён ілюзорны ратунак. Поскучдзь усё роўна разыліваецца паводкай, якая мае тую ўласцівасць, што размывае й затапляе яна ў кароткае імгненьне...

— Я цябе паб'ю, чорце лазаты!

— Брава, брава!.. Нарэштце ты прарваўся.

— Ня муч мяне!

— Крыху пацярпі, мой ты душэўны абадранец.

— Як дойга?! — узмаліўся Сыцяпан.

— Ужо хутка будзе па ўсім, пакутнічак ты безгаловы. А цяпер я прапаную пяць хвілінаў адпачынку, — і чорт уключыў радыёпрыёмнік, што стаяў на паліцы.

Ціха зайграла музыка, даючы блаславёны спакой. Сыцяпан услухоўваўся ў таемныя гукі, і перад яго вачыма перасоўваліся пушчанская зацішыя й квяцістыя лугі, празрыстыя завадзі з чародкамі рыбы й пясчаныя берагі, ваколіца, замкнёная аблавай ядлоўцаў на ўзылесьсях, і зарэчны галёп каня, што ўцякае ад паўднёвой заедзі. Спаленая леснічоўка ля гасцінца з Букшталю ў Супраслью й тужлівы профіль матчынага твару...

— Стоп! — перапыніў Сыцяпана чорт і ўдумліва пакалупаў кіпцюром у аброслых ворсаю храпах. Ён запытаў: — Цябе, Сыцяпан, бачу я, цікавіць съмерць твайго бацькі? Вось, э, Сыцяпанка...

— Прашу звяртацца да мяне: пане Сумленевіч!

— Калі ласка, э, пане Сумленевіч. Не пачнем-жа мы з-за такога глупства ўзаемна варагаваць. Я ўшаноўваю вашы нявыяўленыя, сакрэтныя, э, пажаданыні, журботнасць...

— Кінь, чорце, намёкі, калі ня хочаш дастаць ад мяне па сваіх сълепнякох!

— Кідаю, кідаю... Ага, значыць, спынліся мы на таямніцы пагібелі вашага, э, пане Сумленевіч, бацькі. А яна мае простае дачыненьне да вас.

— Да мяне?!

— На жаль, на жаль... Нельга сказаць, пане Сумленевіч, каб вы надта кахалі свайго, э, родзіча...

— Што гэта ты пляцеш?!

— Я толькі съцвярджаю, — насупоніўся чорт. — I, калі ласка, вы дазвольце мне закончыць выказваныне. Дык вось: ваш бацька, пане Сумленевіч, не беспадстаўна лічыгү, што вы як сын, э, недалюбівалі яго. Па гэтай прычыне паміж ім і маці здараліся сутыкненны, якія паглыблілі ў ім апатыю ды абыякавыя адносіны да свайго жыцьця. Мо' жадаецце прад'яўіць вам доказы?

— Не выдумляй, страшыдла паганае!

— Факты вызначаюцца надзвычайнай упартасцю, пане Сумленевіч. Перш за ўсё таму, э, што іх нельга зынішчыць. Можна забыцца на іх або прытаптаць, але яны ад таго не прападаюць. Вось так.

— Чаго ты да мяне прычапіўся?

— Старасьецкае пытаныне, пане Сумленевіч. У сучасную эпоху наш брат ужо не ганяеца за паасобнымі душамі. Мы, чэрці, зараз не такія адсталаія, э, якімі нас усё размаляўваюць манастырскія мастакі. Мы пайшлі з духам часу, поруч з дваццатым стагодзьдзем, і, не хвалячыся, таленавіта перанялі найгоршае, чаго дабілася чалавечтва з часоў сівой мінуўшчыны па сёняняшні дзень. Пэрыфразуючы дасягненны, э, напрыклад, каапэратьву, магчыма коратка выкладыці наш прынцып дзеянасці: кожны прападае сам, як толькі можа! Зы некаторым сумам хачу вам сказаць, э, пане Сумленевіч, што ваш способ самазнішчэння, усё-такі, банальны. Ня гневайцесь за тое, што я вам скажу: вы нудзіце мяне!..

— Што-о! — і Сыцяпан расъсымяйүся, па-дацэнцу, са зъняважлівай стрыманасыю. — Бач ты яго, чорта: у няшчасыци шукае ён атракцыі! Пайшоў ты вон!

— Гэта нічога, пане Сумленевіч, што я д'ябал. Вы лепш услухайцеся ў мае слова: шчасыце адзінкі, у вадрозыненъне ад яе няшчасыя, мала інтыгуе пабочныя асобы. Здавалася мне, што вы разумееце гэта. Люцыпар меў рацю, калі ён супыняў мяне: "Будзь, слуга ты мой, асьцярожны ў апазнаваныні мэтаў пана Сыцяпана Сумленевіча. У яго можа яшчэ ня быць іх зусім, як у васабовасыци выразна нясыпелай. І зважай ты, не засяроджвайся на яго грамадзкім фанатызьме, гэтай дзіячай хваробе маладога службоўца, э, якога занадта ўчаставалі крышынкамі ўлады. Ён уяўляў-бы сабою значную каштоўнасць у якасъці ілюстратыўнага матэрыялу, калі-б затрымаўся ў сваім разывіцьці. Аднак-жа, э, слабая надзея на тое: Сумленевіч вырасыце на неблагога кар'ерыста, нічога асаблівага", — чорт пазяхнуў і ablizaўся.

— Люцыпар памыляеца! Чуеш, ён памыляеца! Памыляеца!!!

— Не кричы так, — страпянуўся чорт. — Вішчыш ты, бы ў шэсцьцьдзесят першым годзе, э, калі ў краме, памятаеш, сам украй цукерку й прадаўшчыца...

Сыцяпан ударыў чорта нагою ў дыхавіну, ажно той скруціўся.

— Яшчэ слова — і я цябе заб'ю! — Сыцяпан патрос кулаком яму перад мордаю.

Рагаты, не разгінаючыся, соп.

Сыцяпан, злавесна пастаяўшы над ім, вярнуўся да логава.

— Такая, вось, удзячнасць чалавека за сказаную яму праўду! — выпаліў чорт, і, быццам на магутнай спружыне, скакануў ён на абажур электрычнай лямпачкі пад столлю. — Раз зь цябе гэткі аблюднік, э, дык больш нічога ты не даведаёесь ад мяне, — скардзіўся ён. — Ты...

— Пан Сумленевіч! — Сыцяпан пагрозыліва прыгўзыняўся.

— Пацалуйце мяне ў хвост, пане Сумленевіч!

Сыцяпан, азьвярэўшы, абхапіў пісьмовы стол і зь дзіўнай лёгкасцю кінуў ім у пачвару. Затым, упёршыся рукамі ў сыцяну, ён захістай пакоем.

— Разваліш будынак, жывіна! — крычаў чорт, ушчаперыўшыся ў абажур (ён высока паставіў свой хвасыцска, каб Сыцяпан да яго не дастаў). — Абціхні, чуеш! З турмы ня выйдзеш, э, выскачка!!!

— Яшчэ ты, чорце, калісъці падлеzesh пад мой кулак, — Сыцяпан стомлена апусыціў руку; другая-ж аніяк не адставала яму ад сыцяны.

І як Сыцяпан ні выкручуваўся, тая рука з расшчэмленымі пальцамі не паслаблялася, наадварот, як бы прастрямляла яна мур навылет. Сыцяпан згодліва аглянуўся на чорта, які з удаванай заклапочанасцю чысьціў сабе капытцы. Рабілася страшна. "Пане чорт!" — Сыцяпан разявіў рот, каб лісъліва аклікнуць... Ён прачнуўся.

31

У вакно съвяціла сонца.

Сыцяпан з панікай паглядзеў на гадзіннік: стрэлка ўказвала да кладна сёму; ён хуценька прыпаратаваў няхітрую пасыцель.

Яму цяжка было выпрастаща — ад невыгоднага ляжанья спрүцянеў карак. Сухія яго вусны паліла гарката ад выкураных папяросаў.

З калідора наляталі ўрыўкі размоваў; пачынаўся працоўны дзень.

У габінэт, у гэтую начлежню Сумленевіча, нікто не заглядваў, і ён мог спакойна пагаліцца. Сыцяпан, быццам вопытны кансыпратар, на слых улавіў зручны сабе момант, каб ціха шмыгнуць у мужчынскую прыбіральню, да ўмывальніка, са шчотачкай і зубной пастай.

Убягаючы туды, ён з разгону сутыкнуўся з маладою супрацоўніцяю, якая выходзіла якраз адтуль з поўным чайнікам вады (у дамскай прыбіральні быў папсананы кран над умывальнікам, з чым усе звыкліся). Начынне выпала перапаложанай дзяяўчыне з рук, і, са страшэнным грукатам, выкацілася яно, менавіта, у калідор, непрыстойна заліваючы паркет. А сама яна, не ўстаяўши на высокіх абцасах, упала на плечы. Сыцяпан машынальна быў прытрымаў яе за грудзі; далікатная блузачка на ёй разъздзерлася ад таго.

Ашаломлены, ён застыў над паўтолай жанчынай, якая, ня страйчышы памяці, нема закрычала: — Рату-ун-ку-у-у!!

— Выбачайце мне, — прамовіў Сыцяпан. — Выбачайце...

— Ратунку!!! — яна галасълівіла, як матацыкл у тунэлі. — Ратуначку, людкове.

Нехта за сыпінаю Сумленевіча аддаў загад:

— Пане Валодзька, званецце ў міліцыю. Мігам!

Перад уваходам у туалет сабраўся гурт.

— Нумар! Нумар які?! — заікліва пытаўся той Валодзька.

— Дзевяцьсот дзесяніста сем! Ну!!!

Іншыя — шапталіся: "Гэта-ж Сумленевіч... Так, Сыцяпан... Гэта ён... Ай— яй-яй..."

Сыцяпан нахіліўся над няшчаснай, каб вынесці яе адсюль, але яна, ашалелая, укусіла яго за локаць (мела вострыя зубы).

— Мужчыны! — прарэзыльва заенчыў бабскі голас. — Чаго вы стаіце?! Ён заесыць яе тут!

На Сыцяпана накінуліся; чыесыці кулакі адпіхнулі яго прэч у закутак.

— Дагуляўся, бунтаўшчык!

— Ня дайце яму ўцячы, мужчыны! Трымайце яго, трымайце! Вяжэце!!!

Сыцяпан моўчкі заміргаў павекамі, бы зацюканы злодзей.

— Я таго й спадзяваўся па ім, — здаволена скрывіўся працаўнік адміністрацыйнай сэкцыі. — Бачыце, да чаго ён дажыўся...

— Канцы яму тут! — прарочыў рэфэрэнт з аддзелу паслугаў, якога здобіў высокі лоб інтэлігента.

— Халеры на яго! — ускіпеў нядаўні сябар Сыцяпана. — Ён-жа абяцаў мне дамагчыся павышэння зарплаты, шыбенічнік!

— Хадзіў, лазіў ён, бы дырэктар які, і ўсё законы свае ўводзіў у нас, зъедліва загаварыў шматгадовы працаўнік сэкцыі па справах грамадзкага самакіраванья.

— То яму мыла таго мала было, то ручнікоў, то ладу й парадку, то яшчэ чагосыці, — намесынік бухгалтара, ад усыщешанасыці, ажно пачысьціў сабе вуха, дбайна насучыўшы дзеля таго на запалку шматок першакляснай туалетнай паперы.

— Будзе яму цяпер, будзе, — праквакаў старэнкі працаўнік гаспадарчага рэфэрату.

— Ой, што ён зробіць у турме бяз жонкі?! — піскнула сакратарка з галоўнага сакратарыяту.

— Даволі наслухаліся мы ягоных павучэнняў: нягодна паводзіце сябе, падлізаецца начальству, не шануецце свайго "я", жывяце мудрасыцю рабоў... І гэтак далей, — выжалаўся працаўнік аддзелу кадраў і сацыяльнага забесьпячэння.

— Ах, як надакучыў ён нам, ад малога да старога, — з палёгкай выдыхнула сваё прыбіральніца, якую Сыцяпан прыймаў на работу як маці шматдзетнай сям'і.

— З усіх звяроў толькі чалавек умее съмяяцца, хоць мае дзеля гэтага найменш прычынаў, — ніякавата выказаўся якісьці незнамец. На яго паглядзеі, і ён, не аказываючыся, выйшаў са зборышча.

— Што гэта той сказаў?

— А чорт яго ведає?! Нічога ня робіць, адно ходзіць ды ўсё думае. Мо' ён які-небудзь сваяк Сумленевіча?..

— То-ж але, пане інспектар! Панапрыймаюць гэта на работу невядома каго, дык, потым, о колькі бяды! — заключыла жанчына, якую можна падазраваць, бадай, не болей як у дурноце.

Сыцяпан ступіў дапераду й прамовіў:

— Людзі! Трэба даць паратунак нашай супрацоўніцы, — ён паказаў на дзяўчыну, якая, скромна стуліўшы калені, валялася на халоднай падлозе, адкінуўшы галаву аж пад пісuar. Яна не магла даўмечца, як ёй быць далей. Дапамажэце мне занесыці пацярпелую ў нейкае памяшканье, каб...

— ...згвалтіць! — ускочыў Сыцяпану ў слова бамбіза з выглядам мядзьвежы, які, у недасъедаваных навукай абставінах, ачала вechыўся.

— Гэ, гэ, гэ... — яго падтрымалі рогатам.

— Як вы сябе адчуваеце? — запытаў Сыцяпан у дзяўчыны. Яна называлася Зіна. — Ці вам рэжа ў галаве?

— Ёй не ў галаве рэжа, гэ, гэ, гэ...

— Гэ-гэ-гэ-гэ-гэ-га-га...

— Як вам ня сорамна, людзі?! — гнеўна рэпліковаў Сыцяпан. — Як вы так можаце?!

— Тоё, што ты мог, гэ-гэ-гэ, дык і я, гэ, гэ, ма-а-агу-уу, га-га-та-га!.. Не, Зіна? Лічы — на тваё вясельле мы зьбегліся, га-га-га...

Яна, наліўшыся крывёю ад абурэння, зграбна ўстала й, не пасаромеўшыся адкрытых грудзей, падышла да гэтага Локіса (так празывалі яго мядзьвежепадобенца).

— Я табе, Локіс, морду наб'ю, — і яна ляснула далоняй па яго надзымутай шчацэ. Удар атрымаўся гулкі; тлум загудзеў у знак прызнаныня. — Ты лепей сабе нагавіцы падперажы, бо на кульшы апусьціліся яны...

— Брава! — начны стораж лёгка выклікаў авацыю. — Брава, брава-а — аа!..

Зіначка паўтарыла ўдар.

— Міліця! — крикнулі дзесьцы, відавочна, на ўсходах.

Учынілася гвалтоўная звалка, калі ўсе кінуліся да сваіх пакояў.

— О Божа, ногі! — рыкнуў барытон.

— Рука! Руку мне паломіце!.. — пішчаў галасок.

— Пусьці маю спадніцу, асталопень! — праубніла баба.

— Зубы! Растопчаце зубы, быдла! — круціўся стары й разълезлы.

— Ах, зноў абцас адваліўся.

Няхутка зьявілася двух пад службовымі шапкамі і ў сініх плашчох, пераціснутых ганаровымі пасамі з капыламі кабураў. За іх плячыма радасна буркаў кадравік.

— Гэта ён — вас? — звярнуўся старшы сяржант да Зіны, кінуўшы галавою ў бок Сумленевіча.

— Што — ён мяне? — насыцярожылася яна.

— Яшчэ пытаецце?! — паморшчыўся старшы сяржант.

— Ён! Ён! — пацьвердзіў кадравік. — Так, ён.

— Ну, дык як? — карпянеў службовец.

— Усё гэта няпраўда! — плакліва прастагнаў Сыцяпан. Ён даходзіў да сябе.

— Вы, дазвольце ведаць, што маеце на ўвазе? — ступіла да старшага сяржанта Зіна, няўклюдна засланяючы ахлапінкамі матэрый цалкам кругленькі станік.

Малодшы сяржант аслупянела чмхнуў, аж заскрыпелі ад таго рамяні на ім.

— Вы ня бойцеся яго, — сурова заяўіў старшы, бліснуўшы вокам на Сумленевіча. — Колька, стань каля гэтага тыпа! — загадаў ён малодшаму, які, неяк скрадліва, наблізіўся да падазронага. — Пойдзэм, грамадзянка. Усё высьветлім у камісарыяце. Колька, выклікай па радыётэлефоне крымінальнага тэхніка, каб склаў сытуацыйны плян здарэння.

— Адну хвілінчуку, пане сяржант, — пратэставала Зіна з зайдроснай энэргічнасцю. — Чаму гэта ганьба й людзкі сымех павінны на мяне адну асесыці?! Узважце, сяржант, што ў гэтай скандалнай бойцы ўдзельнічалі шматлікія асобы. Досьць кінуць вокам на запарожжа, каб здагадацца, што я не выдумляю таго, — яна накіравала зрок міліцыянтаў на страшэнны натрус: скаліўся зубны пратэз, гібей адарваны абцас, скруцілася вужакай панчошнай гумке, дзымуўся чайнік, які намачыў пад сябе, і іншая драбяза. — Во, колькі дабра...

— Яна жартуе, пане старшы сяржант, — кадравік пасунуўся зьбіраць пагубленаяе. — У яе грудзі парваныя... Яна... яна...

— Не чапайце! — супыніў кадравіка старшы. — Няхай усенька ляжыць, як ляжыць.

— Аж гэтулькі насыпалася з вас... — зъдзіўляўся малодшы сяржант.

— Ён абражает мяне, пане старшы! — яна тыцнула пальцам у міліцыянта.

— Мне дваццаць гадоў, калі хочаце ведаць...

— Добра, добра, — старшы сяржант вытрапшчыўся. — Што вы тут рабілі ў мужчынскім туалете ды хто распаласаваў вам блюзку, га! I чаго з вамі тут гэты грамадзянін? — ён паглядаў: то на Зіну, то на Сыцяпана. — Адказвайце!

— Я ўцякла сюды! Каб мяне не забіл! — яна павярнулася да Сумленевіча:

— І гэты недарэка, відаць, забіўся ў туалет, замест хвастаць па пераносіцах...

— Ён дабіраўся да цябе! — расхваляваўся, бы певень, кадравік. — Пра якую гэта бойку ты гародзіш пану?

— Я не могу таго слухаць, пане старшы сяржант! Каму я што дрэннае ўчыніла, каб плёткамі мне съвет завязваць? — абараняла сваю рэпутацыю дзяўчына. — Самі, пане міліцыянт, паглядзеце, што счайўплюся...

Старшы сяржант прыгледзеўся да кадравіка.

— Не, гэта сон, — балбатаў кадравік. — Нечуванае махлярства...

Малодшы сяржант зайшоў кадравіка ззаду й стаў за ім, раскірачыўшыся.

— Гаварэце, што тут здарылася? Хто з кім біўся?

— А чорт іх ведае, пане сяржант! Блюзку, во, змарнавалі...

— Ніякай бойкі, пане, не было... Зъбегліся, каб...

— Зъбегліся? Колька, выклікай крымінальнага тэхніка! Звані: групавы пабой, — і да дзяўчыны: — Хто вас пакрыгудзіў?

— У замяшаныні хіба ўгледзіш, хто, каго й за што?

— Цікава, цікава... — сяржант падыйшоў да Сумленевіча.

— Я, пане сяржант, ішоў зубы пачысьціць...

— Каму? — не ўтрываў перад Сыцяпанам малодшы сяржант. Ён па—хлапечаму расъсмяяўся й, прысейшы на крэсла, узяўся выклікаць па радыётэлефоне камэндантуру.

Тым часам Сыцяпан тлумачыў, выймаючы з кішэні пінжака шпотачку й зубную пасту, як гэта ён намерваўся адбыць у прыбіральні ранішні туалет.

— Вы, дык што: дома не начавалі?

— Не.

— Ага...

— Яго судзіць будуць за разбой! — паскудзіў Сыцяпану кадравік. — Ён, пане сяржант, легкавую машыну спаліў, шэфа апаганіў, жонку сваю адлуцаваў, бунт у нас падыймаў, людзей добрых бухторыў!..

— Я ня вас пытаю, — сучішьгү крыкуна старшы сяржант. — Лепш скажэце мне, грамадзянін, дзе тая згвалтаваная жанчына?

— Я...

Міліцыянты нічога не ўстанавілі. Яны забралі з сабою Зіну й Сыцяпана. Допыт у камісарыяце таксама ня даў вынікаў; пад вечар дзяўчыну выпусцілі. "А вы — пасядзенце", — сказаі Сумленевічу. І ён ціхмана прайшоў у арыштанцкі пакой. Уночы разбудзілі яго й завялі да съледчага, які ўжо шмат ведаў пра ўсё.

Сумленевіч — ні то ад страху за далейшыя наступствы, ні то застаючыся ляяльным у дачыненныі да дзяўчыны, — не адступіўся ад узынікрай вэрсіі падзеі. Назаўтра былі прад'яўленыя яму паказаньні съведкаў — працаўніка адміністрацыйнай сэкцыі, рэфэрэнта з аддзелу паслугаў, працаўніка сэкцыі па справах грамадзкага самакіраванья й інш.

Сыцяпан не раскалоўся.

Ён выратаваў перш за ўсё самога сябе. (Нядайна расказвалі яму, як старшыня, даведаўшыся пра здарэньне зь Зінай, папрасіў дзяўчыну да сябе ў габінет і намаўляў яе, каб яна абвінаваціла Сыцяпана ў згвалтаваньні: дэклараваў ёй павышэнне на службе. Адказала яму: "Я, пане старшыня, не раздумала выйсьці замуж".)

32

На працу Сыцяпан Сумленевіч не пайшоў. Не вярнуўся ён і дамоў — спачатку ня могулы прабачыць Кіры, што яна не даведвалася, дзе ён і што зь ім.

Штосьці каля тыдня начаваў Сыцяпан у знаёмых, ад якіх наслушаўся ён усякай усячыны.

Пераначаваў — і ў члена камісіі, які афіцыйна паведаміў Сыцяпана:

— Вас шукаюць з позвой на суд. Ну, адпачывайце ў мяне, а я пайшоў — трэба абкапаць бульбу.

Позму, у той-жа вечар, Сыцяпан паквітаваў на цэнтральнай пошце; хатні адрес на ёй быў закрэслены і, відавочна, лістанош надпісаў: "Адрасат невядомы".

Адбыўся суд.

Суд як суд. Адвакату абвінавачаныя зас্বяціліся вочы, калі пачуў ён тлумачэнны Сыцяпана, падсуднага. "Высокі суд! У васобе Сыцяпана Сумленевіча мы можам наглядаць тое бессаромнае круцельства, патанаючы ў якім да самога дна, абвінавачаны не завагаўся чыстасе й высакароднае зъмяшаць зь ніzkім, брудным і подлым..."

Усё прышылі яму.

Уляпілі Сумленевічу дзіўна нямнога, гадоў нешта паўтара. Нечуванае: без грошавай рэкампэнсацыі пацярпеламу!

Турэмны выхавальнік неяк наладзіў дыскусію аб маральнасці, яе сутнасці й скрыўленнях. Сумленевіч меў пальмьянае выступленне; ён моцна зъдзівіўся, калі пасля гэтага дыспуту запрапанавалі яму працу ва ўнутраным радыёвузьле турмы. Там было ўжо двух: юрыдычны дарадчык, якога пасадзілі за камбінацыі, і будаўнічы інжынер, што пракраўся на цыманыце. Сыцяпан пісаў перавыхаваўчыя гутаркі

(памерам да дзесяці хвілінаў), зъ якіх яго незвычайныя супрацоўнікі рабілі жарты. Ён абураўся на іх, і дайшло да нашумелай авантury, пасъля якой Сумленевіча перавялі ў брыгаду па будаванью дарогаў. Непрызычненаму да фізычнай працы Сыцяпану Сумленевічу цяжка даўся там першы месяц — смылелі яму нават костачкі!

За прыкладныя паводзіны ён быў умоўна выпушчаны з турмы пасъля году. Зъ пяцідзесяцітысачным заробленым капіталам, на той час вартым пазджанага аўта.

На ўскрайне Беластоку купіў Сыцяпан малюткую хаціну, от, пакоік з куханькай. З дрывотнай ды акрайцам агароду. Сам сяк-так змайстраваў неабходную сабе мэблю й паліцы на кніжкі, на ўсю съязну.

Беласток, 1977-1993

© OCR: Камунікат.org, 2011 год

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год

Зъмест

Восеньскае сонца
Дзеци з Гаркавіч
Ключ
Страшны канец Антона
Настуся-пані
Спаканьне
Вёскішча, багіня ганьбы
Гутарка з маці
Пахаваньне Ганьдзі
Петрыкаў дабрабыт
Росквіт і ўпадак Бядоціка
На ёлцы ў вясковага інтэлігента
Вялікдзень 1971 году
Вяртаньне Мардаціка
Несур'ёзны лёс Пятра
Бавантур
Сълед Сікеля
Шчасьце Вусатай
Адпомста Івоны
Пажар у Дужага
Эпізоды фронту
Галячыха
Бацькаў дом
Доўтая съмерць Крынак
Выезд у смутак
Занатоўкі для памяці

Сыцяна

Sakrat JANOVICH
The editor's note
OMEGA, Ltd
Ul. Widowska 4
17-100 Bielsk
Podlaski Poland

У нас ня любяць тых, хто не паддаецца мімікрыі, хто ня йдзе ў ананімным натоўпе вызначаным іншымі напрамкам. Такія людзі выклікаюць падазронасыць; заўсёды знайдуцца ахвотныя паўшчуваць іх за гэта й прышыць ім нейкія латкі. Ня цэнім мы асобу, якая дасягнула поспеху.

Сакрат Яновіч - гэта, дня мяне, прыклад настойлівасыці й волі аддаць усяго сябе мастацтву. Ягоная творчасыць - яркая зывава таленту й працавітасыці, безъ якое талент не ўжыцьцяўляеца.

Новую кнігу Сакрата Яновіча аддаем у рукі чытачоў з тым большым задавальненінем, што зявілася яна па-за дзяржаўнымі выдавецтвамі, дзякуючы волі прыватных асобаў, прыхільнікаў пісьменьніка, якія маюць на гэта сродкі, здабытыя свабоднай і стваральнай працай.

Валяныцін Сельвясюк "Амэга"

Сакрат ЯНОВІЧ

нарадзіўся ў 1936 годзе ў Крынках, што на ўсходнім рубяжы Беластоцкага Краю, у рамесніцкай сям'і. Закончыў Электрычны Тэхнікум, а затым Настаўніцкую Студыю ў Беластоку ды філялягічны факультэт універсітету ў Варшаве. Дэб'ютаваў у 1956 годзе на старонках Беларускага Тыднёвіка "Ніва". Аўтар каля двух дзесяткаў кніжак прозы - лірычных мініяцюраў, апавяданняў, навэляў, аповесьцяў, эсэ, сцэнічных твораў, дасьледаванняў, надрукаваных у краіне і ў замежжы. Некаторыя яго творы перакладаліся на ангельскую, нямецкую, італьянскую, нарвэскую, расейскую, украінскую мовы, таксама і на эсперанта, а найбольш на польскую (эсэ піша пераважна на гэтай мове). Яновіча як пісьменніка цікавіць праўда пра чалавека ды ягоныя зносіны з вакольным съветам; асабліва перажывае ён за нацыянальны лес беларусаў, так трагічны ў гісторычным мінульым.

Не ўхіляўся і ад удзелу ў грамадzkім жыцці, як быццам спрабујаючи на практицы свае мастацкія ды разумовыя адкрыцці. Некалі, аж сталінскім часам, заснаваў быў падпольны Саюз Беларускіх Патрыётаў. Пасля працаў журналістам "Нівы" ды дзею у структурах Беларускага Грамадзка-Культур - нага Таварыства. Увесень 1970 г. падпаў пад прасьлед, ад якога часткова абараніл яго менавіта польскія інтэлектуалісты. Зарабляў на хлеб, будучы затым чарнабо́чым, пажарнікам, тэхнікам бясыпекі працы, арганізатарам асьветнага дарадніцтва. У 1980 годзе далучыўся да арганізавання кансыпратыўнага Беларускага Незалежнага Выдавецтва, якое шчасльіва праіснавала да самога заняпаду камунізму ў Польшчы. Лідэраваў адраджэнью беларускага палітычнага руху, узначаліўшы Беларускае Дэмакратычнае Аб'яднаньне, утворанае ў лютым 1990 году ў Беластоку.

Сяняня стан здароўя не дазваляе Сакрату Яновічу заставацца грамадзка-палітычным актывістам і дзеячам. Сілы, якіх яму лёс яшчэ не пашкадаваў, аддае палкам літаратурнай творчасці.

Sokrat JANOWICZ

urodził się w 1936 roku w Krynkach na Białostocczyźnie, w rodzinie rzemieślniczej. Ukończył Technikum Elektryczne oraz Studium Nauczycielskie w Białymstoku, a następnie studia filologiczne na uniwersytecie w Warszawie. Debiutował w 1956 roku na łamach Tygodnika Białoruskiego "Niwa". Autor kilkunastu książek prozy - miniatur lirycznych, opowiadań, nowel, powieści, esejów, utworów scenicznych, rozpraw naukowych, publikowanych w kraju i za granicą. Jego utwory ukazują się w przekładach na język polski, angielski, niemiecki, włoski, norweski, rosyjski, ukraiński, esperanto i in. Jak każdy pisarz, draży prawdę o człowieku jako takim, o jego relacjach z otaczającym światem, a także interesuje go los narodowy Białorusinów, ich tragiczne położenie na przestrzeni dziejów i obecnie.

Janowicz nie stronił od życia społecznego, jak gdyby sprawdzając w praktyce swoje odkrycia artystyczne i sceniczne. W czasach stalinowskich założył podziemny Związek Patriotów Białoruskich. Później pracował jako dziennikarz "Niwy" i działał w strukturach Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. W 1970 roku został poddany ostrym restrykcjom ówczesnej władzy, nie do końca doprowadzonym ze względu na opór polskich środowisk intelektualnych, które stanęły w obronie białoruskiego twórcy. Zarobkował w charakterze pracownika fizycznego, strażaka ogniomowego, instruktora bhp, organizatora poradnictwa oświatowego. W 1980 roku współtworzył konspiracyjne Niezależne Wydawnictwo Białoruskie, istniejące do momentu upadku komunizmu w Polsce. Stanął na czele odradzającego się białoruskiego ruchu politycznego, zostając liderem powołanego do życia w lutym 1990 roku Białoruskiego Zjednoczenia Demokratycznego.

Dziś stan zdrowia pisarza nie pozwala mu na tak aktywne uczestnictwo w poczynaniach społecznych Skupia się on na twórczości.

Sakrat JANOVICH

was born of a craftsman's family in the townlet of Krynki (the eastern part of the Białystok region in Poland) in 1936. He was educated at the technical school of electrical engineering and at the teacher's extramural studies in Białystok and somewhat later he graduated in philology at Warsaw University. He made his literary debut in the Belarusian weekly "Niva" (appearing in Białystok) in 1956. By now he is the author of a score of prose books - lyrical miniatures, short stories, novelettes, novels, essays, plays, studies - published at home and abroad. Some of his writings were translated in English, German, Italian, Norwegian, Russian, Ukrainian and Esperanto; nearly all of his Belarusian works were translated in Polish (chiefly in Polish he writes his essays). Janovich, as a writer, is interested in the truth about human nature and the relations between the man and the world. He is also deeply concerned himself in the national lot of the Belarusians, so tragically experienced in the past.

Janovich did not avoid the personal activity in social and political life; it gave him the opportunity to test his artistic and rational disclosures. In his youthful years, at the time of the Stalinist regime, he organized the Union of the Belarusian Patriotes, an underground grouping. Later, he worked as a journalist for the Belarusian weekly "Niva" and was an activist of the Belarusian Social and Cultural Association in Białystok. In the autumn of 1970 the period of his oppression by the authorities of then regime started; Janovich was eventually spared on account of the protest of Polish intellectual circles. Through a decade he made his living taking up odd and various jobs as a workman, a fireman, a work safety instructor and an organizer of educational guidance. In 1980 he joined the organization of the Belarusian Independent Publishers; that underground publishing initiative had successfully lived to the collapse of communism in Poland. In February of 1990 Janovich took the leadership of the Belarusian Democratic Union, a new-created political party of the Belarusians in Poland.

At present Sakrat Janovich has retired from public and political activities in order to preserve his health. He devoted the energy, the life had stored for him, to his creative work.

© OCR: Камунікат.org, 2011 год

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год